کۆمەڵگای مەدەنی
و
خەباتی مەدەنی

جین شارپ و رابێرت هێلوی

وەرگێڕانی
تالب قەیسەری

کۆمەڵگای مەدەنی

و

خەباتی مەدەنی

کۆمەڵگای مەدەنی
و
خەباتی مەدەنی

جین شارپ و رۆبەرت هێلوی

وەرگێڕان

تالب قەیسەری

پێداچوونەوەی

هاوار هەڵەبجەیی

خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

- **کۆمەڵگای مەدەنی خەباتی مەدەنی**
- **نووسینی:** جین شارپ و رۆبەرت هێلوی
- **وەرگێڕانی بۆ فارسی :** مێهدی کەلانتەرزادە
- **وەرگێڕانی بۆ کوردی :** تالب قەیسەری
- **پێداچوونەوەی:** هاوار هەڵەبجەیی
- **نەخشەسازی ناوەوە:** گۆران جەمال رواندزی
- **بەرگ:** رێمان هەولێری
- **نرخ:** ٢٠٠٠ دینار
- **چاپی یەکەم ٢٠١٣**
- **تیراژ:** ١٠٠٠ دانە
- **چاپخانە:** موکریانی (هەولێر)
- **لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانەکان ژمارەی سپاردنی(٢٤٥)ی ساڵی (٢٠١٣) پێدراوە.**

زنجیرەی کتێب (٧٢٧)

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

پێڕست

پێشەکی:

هەوڵدان بۆدەوڵەمەندکردنی نووسین و وەرگێڕان بە زمـانی کـوردی هـەنگاوێکی گرینگـە بۆدەوڵەمەندکردنی وێژەو زانستو فەرهەنگو کلتووری گەلی کورد.

بە لەبەرچاوگرتنی ئەو راسـتییە کـە دەوڵـەتی سـەربەخۆ هانـدەرو فاکتـەرێکی گرینگـە لەپاڵپشتی کردنو فەرمی بوونی زماندا، لەهەر وڵاتێکیش زمان رەسمی بێ ئەو وڵاتـە بـەهۆی زەرورەتـی مـەکاتباتی ئیـداریو خوێنـدنو نووسـین دەتـوانێ لەراسـتای گەشـەکردنیدا شوێنەوارێکی پۆزەتیڤی هەبێ، بەدرێژایی مێژوو گەلی کورد لەهەر چوارپارچەکەی کوردستاندا لەرووی چاندو کلتووری خۆیەوە ئاسیمیلە کراوەو تا ئەم چەندساڵەی دوایی رێگای پێنەدراوە بـە شێوەیەکی فەرمی و نافەرمی زمانی خۆی بۆ نووسین بەکار بێنێ.

بەهۆی ئەو دەرفەتەی کە لەم ماوەیـەدا لـە حکوومـەتی هـەرێمی کورسـتاندا بـۆ کـورد رەخساوە، نووسین و وەرگێڕان بە زمانی کوردی گەشـەکردنێکی زۆرباشـی بەخۆیـەوە بینیـوە، بەتایبەت لەزانکۆکاندا زمانی کوردی بۆتە زمانی خوێندن و نووسین و هـەروەها بـەڕێوەبردنی دەیان فستیڤاڵی ئەدەبی و هونەری و دامەزراندنی دەیان ناوەندی چـاند و وێـژەی کـوردی کـە بۆتە ناوەندێك بۆ گەشەپێدان و بەرەوپێش بردنی ئەدەبیاتی کوردی، کاریگەری لـە بـەرەوپێش چوونیدا بە خۆیەوە بینیوە.

کتێبی خەباتی مەدەنی و کۆمەڵگای مەدەنی یەکێك لەو بابەتە گرینگانەیە کە لەراستای گەشانەوەی کۆمەڵگا و گەیاندنی زانیاریی سەردەم بۆ چین و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردەواری، دەتوانێ ئەزموونێکی سەرکەوتوو بێت، لەم سەردەمەدا بەرەوپێش چوونی دیموکراسی دەورێکی کاریگەری لەراستای وشیاری و گەشەکردنی کۆمەڵگای جیهانی هەیە، بەتایبەت کە هەنووکە لەرۆژهەڵاتی ناوەراست گۆڕانکاری لەئارادایە.

لەسیتمێکی دیموکراتیکدا، کۆمەڵگای مەدەنی گەشەکردن بەخۆیەوە دەبـینێ، وەرگێڕانـی ئەم کتێبە لەلایەن برای بەڕێز کاك تالب قەیسەری کارێکی زۆرگرنگو بەنرخە، زەحمەتی زۆری پێوەکێشاوە و دیقەت و ماندووبوونی پێوە دیـارە کـە لـەبواری وەرگێڕانـەوە جێگـای دەسـت

خۆشییە و هەم لەروانگەی منیشەوە هەڵبژاردنی ئەم کتێبە وەك سەرچاوەیەکی باش دەتوانێ لەئاستی خزمەتکردن بە گەشەکردنی دیموکراسیو کۆمەڵگای مەدەنی جێگای سەرنج بێت، بەو هۆیەوە کە ئێمە لەهەنگاوەکانی سەرەتایی ئەم قۆناغەداین پێویستمان بە وشیاری و زانیاری لەبواری زانستی و ئاکادمی هەیە، کتێبە بەکەڵکەکانی پێوەندیدار بەدیموکراسی و کۆمەڵگای مەدەنی کاریگەری خۆی لەسەر بەرەوپێش چوونی ئەم رەوتە هەیە.

هیوای سەرکەوتنی بۆ دەخوازم و دەستخۆشی لێدەکەم، هیوادارم کەسانی دیکەش هەر وەك تا ئێستا بەرچاو دەکەوێ لەدەوڵەمەندکردنی سەرچاوە کوردییەکان چ وەك نووسین یان لێکۆڵینەوە و وەرگێڕان بە پێی توانای خۆیان هەنگاو هەڵگرن.

کاوە بەهرامی

پێشەکی وەرگێڕ

جیاوازیی بیرورِا و دژایەتی نێوان خەڵك و دامەزراوە مەدەنییەکان لەگـەڵ حکومەتـدا، ئەمرِۆکـە لەزۆربەی وڵاتان و تەنانەت وڵاتە گەشە سەندووەکانیشدا هەیە.

خەڵك بۆ دەست گەیشتن بە مافە سەرەتاییەکانی مرۆڤایەتی، وەك دامەزراندنی حکومەتی قـانون، بەرانبەریی سیاسی، ئازادیی رادەربرِین، پەرەپێدان بە رێکخراوە مەدەنییەکان، دەرفەتی کار و ئـابووری یەکسان، بنبرِکردنی دیاردەی جیاکردنەوەی رەگەزی، ئایینی و نەتەوایەتی و خۆش بژێوی کـە هـەرکام لەمانە، داخوازی سەرەکی و بنەرِەتی هـەرمرۆڤێکن. بێگومـان ئـەم داخوازییانـە لەگـەڵ دەسـەڵاتی حکومەتە پاوانخواز و سەرەرِۆکاندا لە دژایەتی دایە، هەر بۆیە دژایەتی و جیـاوازیی لـەنێوان خـەڵك و دەسەڵاتدا شتێکی حاشاهەڵنەگرە.

ئەمرِۆ لەوڵاتە دیموکراتیك و مەدەنییەکاندا، هاوئاهـەنگ و لەگـەڵ گەشـەی سیاسـی و ئازادییـە مەدەنییەکان، شێوەی نارِەزایەتی دەربـرِینیش گـۆرِانی بەسـەردا هـاتووە، لـەم وڵاتانـەدا نافـەرمانی مەدەنی و خەباتی جەماوەری بەشـێوەیەکی رێکوپێـك٠ و رێکخراوەیـی بـەرِێوە دەچـێ، لەحاڵێکـدا لەوڵاتە گەشەنەکردوو(جیهان سێهەم)و دواکەوتووەکاندا، کە سیستەمێکی سەرەرِۆ و دیکتـاتۆر حـوکم بەسەر خەڵکی ئەو وڵاتانەدا دەکات، خەڵك بـە ناچـار بـە شـێوەی رادیکـاڵ بـەرِەنگاری حکومـەت دەبنەوە، کە رەنگە لەئاکامدا شەرِ و پێکدادانی لێ بکەوێتەوە.

هەروەك دەزانـین خـەبات هـاورِێ و هاوتەمـەنی ژیـانی مرۆڤایەتییـە" خـەبات و تێکۆشـان بـۆ بەدەستهێنانی ژیانێکی شیاو و باشتر، بە درێژایی مێژوو وەك ئامانجی سـەرەکی زۆربـەی کۆمـەڵگای مرۆڤایەتی هەوڵی بۆدراوە ، بەڵام شێوازی ئەم خەباتگەلە جیاواز بوونە.

مێژوو نیشانی داوە کە باشترین مێتۆد بۆ بەرِێوەبەریی وڵات دیموکراسییە، هەربۆیە بۆ رزگار بـوون لە چنگ سەرەرِۆیی و پاوانخوازی و گەیشتن بـە دیموکراسـی و کۆمەڵگایـەکی دادپـەروەر، رێگایـەکی دژوارمان لەپێشە. بێگومان بۆ درێژەدان بە خەبات لەم پێناوەدا جـەماوەر و کۆمـەڵگا پێویسـتی بـە رێبەر و رێنیشاندەرێکی لێهاتوو هەیە، کە لەهەڵەکانی دوژمن، بە قازانجی خەبات کـەڵك وەرگرێـت و شارەزای هەموو شێوازەکانی خەبات بەتایبەت خەباتی ناتوندوتیژی بێت.

خەبات بۆ ئازادی رەنگە تێچووی زۆری هەبێ، ئەویش ماڵوێرانی، برسێتی، ئـاوارەیی، پشـێوی و هتد...، بەڵام ئاکامی ئەرێنیش بە دوای خۆیدا دێنێ، کە نوێگەری، چالاك بوون، دیموکراسی، ئـازادی و بە گشتی گۆرِانی کۆمەڵایەتییە.

ئێمەی کوردیش بە درێژایی مێژوو لەلایەن داگیرکەرانـەوە هـەردەم چەوسـاوینەتەوە و مـاڵ و حـاڵ و ئاسایش و نیشتمانمان داگیرکراوە و بێ‌پسانەوە بۆ بەدەستهێنانی ماف، ئازادی، کەرامەتی مرۆیی و مـافی چارەی خۆنووسین، هەوڵمان داوە و لەم ڕێگایەشدا لە هەموو شێوازەکانی خەباتیش کەڵکمان وەرگرتووە.

بەسەرنجدانی مێژوو، بۆمان دەردەکەوێ کە شۆڕشی کورد بۆ ئازادی و گەیشتن بە ژیانێکی باشـتر، بەردەوام لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە بەتوندی کەوتۆتە بەر دڕندانـەترین شـێوە و بـێ‌بەزەییانـە سـەرکوت کراوە و هەرجارەش دەستی ئاشتی و نیازپاکی ڕێبەرانی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کـورد، بـەپیلانێکی دەسەڵاتدارانی دڵ ڕەش و قین لە دڵی کورد، بە کوشتن وتیرۆرکردن وەڵام دراوەتەوە، بۆیە ناچـار بووینـە بۆ بەرگری لە خۆمان، ڕێگای خەباتی چەکداری هەڵبژێرین. سەرەڕای ئەمانەش، کورد هەر ئاشتیخواز بووە و هەر باوەڕمان بەخەباتی مەدەنی و ئاشتیخوازەنەیە.

بە تێڕوانین لەوەی کە هەنووکەش گەلی کورد لەحاڵی خەباتێکی ڕزگاریخوازانـەی نەتەوایەتیدایـە، پێویستە تێڕوانین وخوێندنەوەیەکی نوێ و سەردەمیانەمان لە خەبات هەبێ، هەربۆیە بە پێویستم زانـی کتێبی کۆمەڵگای مەدەنی و خـەباتی مـەدەنی، بـەڕێزان جـین شـارپ و رابێـرت هێلـوی، لـەزمانی فارسییەوە وەرگێڕمە سەر زمانی کوردی. بەو هیوایەی ئەم کتێبە بتوانێ لە بەرەو پێشـبردنی خـەباتی مەدەنی و شارستانیی نەتەوەکەماندا کاریگەریی هەبێ.

هیوادارم هاوڕێیانی خوێنەریش لە ڕەخنە و پێشـنیارەکانیان لەسـەر وەرگێڕانـی ئـەم کتێبـە بـێ بەشمان نەکەن، چونکە بێگومان یارمەتیدەرمان دەبێت بۆ بەرهەمەکانی داهاتوومان.

لەکۆتاییدا ئەم وەرگێڕانە پێشکەش دەکەم بەگیانی پاك و هەرگیز نـەمری شـەهیدان مامۆسـتای دیموکراسی و پێغەمبەری ئاشتی، دوکتۆر قاسملووی هەردەم لەیاد و دوکتۆر سادق شـەرەفکەندی، کـە ئەویش بەحەق وەك مامۆستاکەی دیمـوکرات و ئاشـتیخواز بـوو و سـەرەنجامیش، لـەپێناو ئاشـتی و ئازادی و دیموکراسیدا و لەسەر مێزی وتووێژ بۆ ئاشـتی، بـوون بـە قوربـانیی پیلانـی کاربەدەسـتانی پەروەردەکراوی مەکتەبی ئیمام زەمان وقوتابیانی ڕێبازی ویلایەتی فەقیە و شەهید کران.

وەرگێر: تالب قەیسەری

١٣٨٩/١٢/١٨

٢٠١١/٠٣/٠٩

دیموكراسی چییه؟

حكومەتی خەڵك سالار یان حكومەتی دیموكراتیك، بەحكومەتێك دەوترێ كە هەموو هاووڵاتیان، راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ لە رێگای نوێنەرە هەڵبژێردراوەكانیانەوە، لە دەسەڵاتدا بەشدارن و چاودێری هەنگاوەكانی حكومەت دەكەن و لە راستیدا ئەوە خەڵكە كە دەسەڵاتیان هەیە بەسەر یاساداڕێژ و حكومەتدا. خەڵك سالاری یان دیموكراسی، كۆمەڵێك لە رێسا و میتۆدەكانە كە پشتیوانی لە ئازادی و سەربەستیی مرۆڤ دەكا، دیموكراسی یان خەڵك سالاری، جێگیر بوونی ئازادییە، كە لەسەر بناغەی حكومەتی زۆرینە و پارێزگاری لە مافی تاكەكان و كەمینەكان دامەزراوە و وێڕای رێزلێنان بۆ خواستی زۆرینە، داكۆكیكاری سەرسەختی مافە سەرەكییەكانی تاكەكان و هەروەها گرووپ و كەمینەكانە.

لەناو حكومەتی خەڵك سالاردا، خەڵك دەزانن كە یەكێك لە كارە سەرەكییەكانیان، داكۆكیكردنە لەمافە سەرەتاییەكانی وەك، ئازادی رادەربڕین، ئازادی ئایین، مافی سوودمەندبوونی یەكسان لەپشتیوانی قانون و دەرفەتی رێكخستن و بەشداریكردنی تەواو لە پرسە سیاسی، ئابووری و فەرهەنگییەكانی كۆمەڵگادا.

حكومەتە خەڵك سالارەكان بەشێوەی رێكوپێك، هەڵبژاردنی ئازاد و دادپەروەرانە بەرێوەدەبەن، كە هەموو هاووڵاتییان مافی بەشداری كردنیان تێیدا هەیە. خەڵك سالاری، حكومەتەكان یاسامەند دەكا و ئەمە هەڵگری ئەوەیە كە هەموو هاووڵاتییان لە پشتیوانیی بەرانبەریی قانون سوودمەند بن و سیستمێكی قانونی داكۆكی لە مافەكانیان بكات. لە سیستمێكی خەڵك سالاردا، هاووڵاتیان لە بەرانبەر ئەو مافانەی كە هەیانە، دەبێ هەست بە بەرپرسیارێتیش بكەن، كە یەكێك لە گرنگترین بەرپرسیارێتییەكان، بەشداریكردن لەسیستمی سیاسی كۆمەڵگادایە بۆ ئەوەی بەرگری بكەن لەماف و ئازادییەكانیان.

حكومەتی دیموكراتیك(دیموكراسی) لە چ هەلومەرجێكدا پێك دێت؟

دیموكراسی بەر لەوەی شێوازێك بێت لە حكومەت، شێوازێكە لە ژیان. بەم واتایەی كە دیموكراسی رەگ و ریشەی لە بیروباوەڕی تاكەكانی كۆمەڵگادایە و لەكۆمەڵگایەكدا پێك دێت كە خەڵك، لە گۆشەنیگای كۆمەڵایەتییەوە خاوەنی كولتوری "تێگەیشتن لە هەبوونی ئەویدی" و لە گۆشەنیگای سیاسییەوە، ئامادەی قبوولكردنی را و بیروباوەڕی فرەچەشنن.

پێکهاتەی ئەخلاقی ئـەم کۆمەڵگایـە، لەسـەر بنـەمای دەسـتەبەرکردنی ئازادییـە تاکـە کەسییەکان و بەرتەسککردنەوەیان لەسنووری دەست تێوەردان لەگەڵ ئازادیی کەسـانی دیکـە دایە. تاکەکانی ئەم چەشنە کۆمەڵگایانـە، بەختـەوەری و پێشـڤە چـوونی خۆیـان لـەگرەوی پێشکەوتن وباشترکردنی دۆخی کۆمەڵگادا دەزانن. تێپـەڕبوون لـە حکومـەتی سـەرەڕۆ یـان نیوەسەرەڕۆ و پێکهێنانی حکومەتێکی جەماوەری لە رێگای ئامانجخوازیی گرووپێکەوە پێـك دێت و رێبەرانی خەبات، تەنیا لە یەکانگیری و شکڵ پێدانی رەوتی خەباتدا رۆڵ دەگێڕن. ئەم شـێوازە لـەو کۆمەڵگایانـەدا کـە سـەرەرۆیی دزەی کردۆتـە نـاو هـەموو دامـەزراوە کۆمەڵایەتییەکان، بەشێوەیەکی دیکەیە. لە وەهـا کۆمەڵگایەکـدا، دامـەزراوە فەرهـەنگی و کۆمەڵایەتییـەکان، لەگـەڵ دیموکراسـیدا سـازگاری و تـەباییان نییـە، چـوونکە ئـەم جـۆرە کۆمەڵگایانە لەسەر بناغـەی قـازانجی تاکەکەسـی بنیـاد نـراون و ئەگـەر لـە بارودۆخێکـدا پێکهاتەی کۆمەڵی بەخۆوە بگرێ، ئەو پێکهاتە شتێك نییە زیاتر لە هاودەنگیی خزمایەتی و خێڵایەتی، کە بێگومان ناتوانێ قازانجی یەك بەیەکی تاکەکانی ئەو گرووپە دەستەبەر بکـات. لەوکۆمەڵگایەدا کە قازانجی تاك جیـاوازە لـە قـازانجی کۆمـەڵگا و بـارودۆخی پێشـکەوتنی تاکەکان لە دامەزراندنی پێوەندیی تایبەتی لەگەڵ دەسـەڵاتداراندا، مسـۆگەر دەبـێ نـەك لـە سەربنەمای بوونی رێکخراوگەلی جەماوەری، کە بەرپرسیاری دابینکردنـی قـازانجی زۆرینـە و پارێزەری مافی کەمینە بن، ئەوە کۆمەڵگایەکە کە، لـە گۆشـەنیگای سیاسـییەوە، ئـازادیی بیروباوەڕ، تەنیا لەچواچێوەی وەرگرتنی راوبۆچوونی هاوچەشن و هاوشێوە شکڵ دەگرێ و یاسا ئەخلاقی و ئازادییە تاکەکەسییەکان، لە باوەڕە زەینی و نەریتییەکاندا بناغـەیان داکوتـاوە و هاوڕەنگی خەڵك بوون، بەهێزترین ئامێری پێوەندییە.

حکومەتی دیموکراتیك و ئازادی، بەرهەمی کام رەوتن؟

لەو کۆمەڵگایانەدا کە بەواتای راسـتەقینەی وشـە، دەسـتیان بـە ئـازادی راگەیشـتووە، دیموکراسی دەسکەوتی خەباتی جەماوەری بووە . خەباتی جەماوەری، لەسەر بنەمای شـێوازی ناتوندوتیژی، لە پێناو گۆڕینی پێکهاتە بنەڕەتییەکانی حکومەتی سەرەڕۆ و جێگۆڕکێی لەگەڵ بنەماگەلێکدایە کە هەڵگری دابەشکردنی دەسەڵاتی سیاسییە لە ئاستی کۆمەڵگادا. خەڵك و رێبەرانی بزووتنەوە، بەڕوونی دەزانن کە لە نێوان بارودۆخی ئێستا (حکومەتی سـەرەڕۆیی) و بارودۆخی کۆتایی(سەقامگیری حکومەتی دیموکراسی) چ جیاوازیگەلێك هەیـە. ئامانجـەکانی

خەبات و تێکۆشان چییە و بۆ گەیشتن بەوان، دەبێ چ ریگایەك بگرینەبەر. شێوەی خەباتی مەدەنی بۆ خەڵك روونە. پێوەری خەباتی جەماوەری بەدیهاتنی ئەو ئامانجانەیە کە خەڵك لەسەری رێکەوتوون، نەك گۆڕینی کەسایەتییەکان، هێماکان و سیمبوڵەکانی حکومەتی سەرەڕۆ. لە بەرانبەر کۆمەڵگایەکی وادا کە رێگای دامەزراندنی دیموکراسی هۆشیارانە دەپێوێ، لە کۆمەڵگا دیکتاتۆری لێدراوەکاندا، بنەمای خەبات رێبەری کاریزماتیکە، کە بە وروژاندن و پێکهێنانی ئەنگیزە، تاکەکان بەرێگای ئارمانجگەلێکدا رێنوێنی دەکا کە بەهیچ جۆرێك دیمەنی کردەیی ئەوەیان بەزەیندا نەدەهات. وەها خەباتێك بەهیچ جۆرێك ئامانجی کۆتایی بۆخۆی دیاری نەکردووە، چوونکە بە روونی جیاوازیی نێوان سەردەمی ئێستا و فۆڕمی نوێی حکومەتێك کە دەبێ دامەزرێ، نازانێ و چاکسازیی یان ئاڵوگۆڕ تەنیا لەئاستی گۆڕینی رواڵەت، هێماکان و نوێڵەکانی دەسەڵاتدا روودەدات. لە بنەماکانی دیکەی ئەم خەباتە، هەڵسوکەوتی تایبەتی و لابردنی ناوەکان و کەسایەتییەکانە، نەك چاکسازی و جێگۆڕکێی شێوەکان.

رێگەچارەی چەسپاندنی دیموکراسی چییە؟

حکومەتی دیموکراتیك، حکومەتی بەکۆمەڵایەتیکردنی دەسەڵاتی سیاسییە، بەو واتایەی کە لە کۆمەڵگای دیموکراتیکدا، بە پێچەوانەی حکومەتە سەرەڕۆ و سەرەتاییەکان، کە دەسەڵات تەنیا لە پاوانی تاك و گرووپی گرێدراو بەوانەوە بوو، دەسەڵات لە نێوان بنیادەکانی کۆمەڵگای مەدەنیدا دابەش دەکرێت و لێپرسراوان بێ پسانەوە لەژێر چاودێری خەڵکدان. ئەم دابەشکردنی دەسەڵاتە پێویستی بەخواست، هۆشیاری و هەست بە بەرپرسیارێتی کردنی خەڵکەکەیە. لە بەرانبەردا، لە کۆمەڵگا سەرەڕۆکاندا کە پێوەندی موراد و مورید (ئیرادە و ئیرادەکەر) لە نێوان دەسەڵاتداران وخەڵکدا دامەزراوە و خەڵك بەرلەوەی کە لە ئاستی ئەرك و مافەکانی خۆیان ئاگاداربن، لە پێکهاتەی کەسایەتیی رێبەرانی خۆیاندا تواونەتەوە، ئیتر رۆحی پرسیارگەری و چاودێری بوونی نابێ. حکومەتی سەرەڕۆ، حکومەتی چڕبوونەوەی دەسەڵات و دژایەتییە لەگەڵ هەرچەشنە بلاوبوونەوەیەکی لە کۆمەڵگادا. دەسەڵات بنەمای کەسێتی دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆیە، کە بەبێ ئەو شوناس و پێکهاتەی ژیانی سیاسیی ئەوان لە مەترسیدایە. هاوولاتییانی کۆمەڵگایەکی وا خاوەن ماف و لێپرسراوییەکی دیار لە پێناو چارەنووسی خۆیان و چارەنووسی کۆمەڵایەتیی دیتران یان تەنانەت دەسەڵاتیشدا نین، چونکوو لەبنەڕەتدا خاوەن هیچ چەشنە دەسەڵات و توانایەك نین. لەم کۆمەڵگایانەدا، دەسەڵات تەنیا

کاتێـك دەستاودەسـت دەكـرێ كـە لـە راسـتای خزمـەت بەدەسـەلاّتی ڕەهـادا بـێ، نـە ڕێخۆشكەرییەك بۆ بەشـداریی لـەودا. (پـریكێلس)، یـەكێك لەسیاسـەتوانان وشـارۆمەندانی "ئەسینا" ٢٠٠٠سالّ پێش ئێستا، گرنگیی لێپرسراویی سیاسی بەم شێوە دەناسـێنێ: "لێـرە هـەموو خەڵكەكـە نەتـەنیا هـۆگری كاروبارەكـانی خۆیـان، بـەڵكو هـۆگری كاروبارەكـانی حكومەتیشن، ئێمە نالّێین كەسێك كە هۆگری سیاسەت نییە سەرقاڵی كاری خۆیەتی، بـەڵكو دەڵێین ئـەو هـەرگیز لێـرە كـارێكی نییـە. ئێمـە"ئەسـینا"ییـەكان، خۆمـان لەسـەر پرسـە سیاسییەكانمان بڕیاردەدەین."

ئەركەكانی حكومەتی دیموكراتیك:

حكومەتی خەڵك سالار، حكومەتێكە كە بناغەكانی دەسەلاّتدارێتیی خۆی لەسەر بنەمای هێزی خەڵك پێك دێنێ. بەشێوەیەك كە هاوولاّتییان بۆیان هەیە نوێنەرانی خۆیـان لەرێگـەی هەڵبژاردنێكەوە هەڵبژێرن كە ئەم تایبەتمەندییانەی خوارەوە لەخۆ دەگرێت:

ئـازاد، ڕێكوپێـك، یەكسـان، بـێدەسـت تێـوەردان وتۆقانـدن، كـە تێكـڕای خـەڵك بـۆ بەشداریكردن تیایدا لەمافی دەنگدانی یەكسان وبەرانبەر سوودمەند بن.

١. حیزبی سیاسیی جۆراوجۆر لەو هەڵبژاردنەدا بەشداری دەكەن.

٢. سیستمی هەڵبژاردن لەلایەن ڕێكخراوە سەربەخۆكانەوە چاودێری دەكرێ و دەنگەكانی خەڵك دەپارێزرێت.

٣. هـەروەها حكومـەتی خـەڵك سـالار لـە بەرانبـەر خەڵكـدا، ئـەركی پشـتیوانیی و ڕاپەڕاندنی ئەم خالاّنەی خوارەوەیە:

* پشتیوانی لەئازادییە تاكەكەسییەكان
* دەسەلاّتداریی یاسا لەسەر بنەمای سیستمی دادوەریی شیاو، بێ لایەن و سەربەخۆ
* پشتیوانی لە ئازادیی تێكۆشانی ڕێكخراوەكان وحیزبە سیاسییەكان

كۆمەڵگای مەدەنی:

ریشەی بنەڕەتی شكلّ گرتنی كۆمەڵگای مەدەنی لەسەر ئەم بنەمایەیە كە دەسەلاّتداران و خاوەن هێزەكان، دەكرێ هەڵە بكەن و ئەگەری بە هەڵەدا چوون لەكارێكدا كە لەلایەن خەڵكەوە پێیان سپێردراوە لە ئارادایە. كەوابوو كردەوەی دەسـەلاّتداران پێویسـتە بەشـێوەی بـەردەوام

لەلایەن خەڵکەوە تاوتوێ و پێداچوونەوەی لەسەر بکرێ. بە واتایەکی دی، پێویستە خەڵك بەشێوەی یاسامەند، هۆشیارانە و بێ نانەوەی ئاژاوە و بێ سەرەوبەریی، هێزی دەسەڵات کۆنترۆڵ بکەن و پێویستە خۆیانیش پێگەی سەربەخۆی ناحکوومیی قانونییان هەبێت، بۆ ئەوەی بەپشت بەستن بە ئەوان لە بەڕێوەبەری کاروباری حکومەتدا بەشداربن.

کۆمەڵگای مەدەنی بەشێوەی بەکۆمەڵ بەشداری هاوولاتییان لە گۆڕەپانی گشتیدا مەیسەر دەکات، تا بەدەربڕینی هۆگری و بۆچوونەکانی خۆیان، وێڕای لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە گشتییەکان، دەسەڵات ناچار بەوەڵامدانەوە بکەن. بەواتایەکی دی، کۆمەڵگای مەدەنیی پێکهاتوو لەرێکخراوە ناحکوومییەکان ئەم تایبەتمەندییانەیان لەخۆ گرتووە:

١. لەدەوڵەت جودان.

٢. توندوتیژی خواز نین.

٣. خۆڕسك و خۆبەخشانەن.

٤. سیاسەتەکانی حکومەت تاوتوێ و هەڵدەسەنگێنن.

٥. خاوەن پێکهاتەیەکی ئازادیخوازن.

ئەم رێکخراوە ناحکوومییانە بریتین لە گرووپەکان، ئەنجوومەنەکان، یانەکان، پیشەوەران، سەندیکاکان، فیدراسیۆنەکان، یەکێتییەکان و. . . کە وێڕای ئەوەی کە لە هێزی خەڵك پێکهاتوون، لە راستیدا بەمەبەستی دروست کردنی نێونجیکەرێك لەنێوان حکومەت و خەڵکدا پێکدێن، کە ئەم کارە دەبێتە هۆی بەشداریی خەڵك لەدەسەلاتی سیاسیی حکومەتدا. بێگومان حکومەتیش دەبێ دەرفەت بۆ بەشداری ئەوان بڕەخسێنێت و پشتیوانییان لێ بکات.

کۆمەڵگای مەدەنی بەستێنێکە بۆدەربڕینی بیروباوەڕە جیاجیاکان، کە بەچاوی دوژمن سەیری نەیارانیشی ناکات و ئامادەی بیستنی راوبۆچوونی ئەوانیشە، بەواتایەکی دیکە کۆمەڵگای مەدەنی کۆمەڵگایەکی پلۆرالیزمە(زۆرینەخوازی).

بناغەی کۆمەڵگای مەدەنی لەسەر بنەماکانی خوارەوە قایمە:

١. مرۆڤ(کەسێتی راستەقینەی هاوولاتییان).

٢. بنەمابوونی عەقڵ و هزر.

٣. رەسەنایەتیی پیشە و بایەخدان پێی.

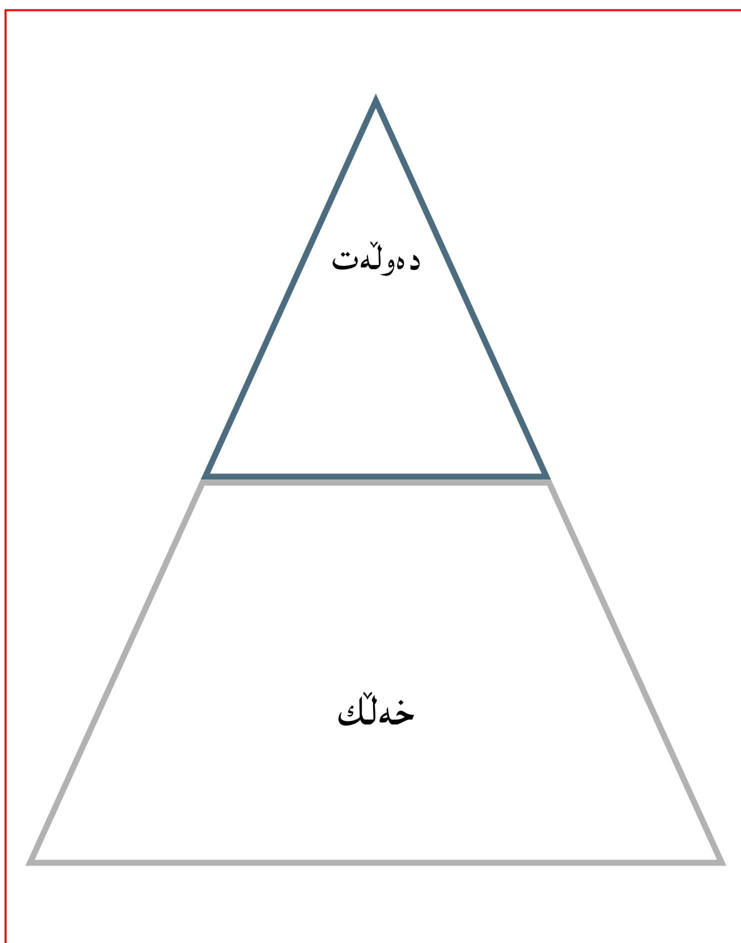
٤. پابەندبوون بە یاسا(قانوونمەداری).

٥. رێزدانان بۆ بیروباوەڕی جیاواز.

کۆمەڵگای مەدەنی فۆڕمی "باو"ی پلەی دەسەلآت دەگۆڕی و پێوەندیی یەکلایەنەی دەوڵەت لەگەڵ خەڵکدا بۆ پێوەندییەکی دوولایەنە دەگۆڕێ، بۆئەوەی دەسەلآت لەهەموو ئاستەکانی کۆمەڵگادا بەشێوەی یەکسان دابەش بکرێت.

پێکهاتەی نوێ

دەوڵەت (لە هەڵسەنگاندنی بەردەوامی خەڵك و رێکخراوە جەماوەرییەکان)		
رێکخراوە جەماوەرییەکان	حیزبەکان	چاپەمەنییەکان
خەڵك		

پێکهاتەی"باو"ی پلەی دەسەڵات

تایبەتمەندیی تاکەکەسیی هاوولاتیی کۆمەڵگای مەدەنی

لەخشتەی خوارەوەدا تایبەتمەندییە تاکەکەسییەکانی هاوولاتیی کۆمەڵگای مەدەنی، لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی تاکەکانی کۆمەڵگا نەریتی و سەرەڕۆکاندا هەڵسەنگێندراوە.

تایبەتمەندیی تاکەکەسیی هاوولاتیی مەدەنی	تایبەتمەندیی تاکەکەسی هاوولاتیی کۆمەڵگای نەریتی
متمانە بەخۆ	ئاتاج بەرزگاریدەرو قارەمان
بوێری لە رەخنە گرتن و دەربڕینی بیروباوەڕ	ترس و خۆسانسۆری
ئاوەزمەندی و پشتبەستن بەزانست	خورافە پەرستی و باوەڕ بەنەریتە چەوتەکان
باوەڕ بەوەی کە مرۆڤ، خۆی چارەنووسی خۆی بنیات دەنێ	باوەڕ بەقەزاوقەدەر و سەردانەواندن بۆی

ئەرکە کۆمەلایەتییەکانی هاوولاتیی مەدەنی:

ئەرکە کۆمەلایەتییەکانی هاوولاتی مەدەنی لە بەرانبەر خەڵکانی دیکەی کۆمەڵگادا دەتوانین بەمشێوەی خوارەوە شی کەینەوە:

* سەرنجدان بە ئەوانی دیکە و تێگەیشتن لێیان لەجێگەی خۆ پەسندی و خۆنواندن

* لەبەرچاوگرتنی مافی تاکەکانی دیکە لەجێگەی بەرژەوەندیخوازی خۆ

* وەرگرتنی بیروباوەڕی دژبەیەك لەجێگەی قبوولْ نەکردن

* هەڵکردن وقبوولکردنی دیتران لەجێگەی گرژیخوازی

* رێزلێنان لەمرۆڤایەتی و ئاوەزمەندیی دیتران لەجێگەی روانینی ئامێر ئاسا و نامرۆیی لە خەڵکانی دی.

* هەست بە بەرپرسایەتی کردن لە بەرانبەر خۆی و کۆمەڵگادا لەجێگەی لەخۆ دوورخستنەوە

* روانینی واقیع بینانە لە دیتران لەجێگەی قارەمان پەروەری یان سووکایەتیکردن پێیان.

* باوەڕ بەیەکسانی مرۆڤەکان لەجێگەی باوەڕ بەتاك سالاری.

ئەركە سیاسییەكانی هاووڵاتیی مەدەنی:

* حكومــەتی دیموكراتیــك، بەپێچــەوانەی رژێمــە ســەرەڕۆكان، بۆخزمــەت بــە خــەڵك پێكهــاتووە، بــەڵام خــەڵكیش دەبــێ بــە یاســا و بەرنامــە خــەڵك ســالارییەكانی چەســپاو لەكۆمەڵگادا پاندبن.

* حكومەتە دیموكراتیكەكان ئازادییەكی زۆریان بۆ هاووڵاتیان لەبەر چاوگرتووە، بۆ وێنە: ئازادیی دژایەتی و رەخنــەگرتن لــە حكومــەت و لــە بەرانبەریشــدا هاووڵاتیــانی حكومــەتی دیموكراتیــك، دەبــێ لــە فەرهــەنگی بەشــداریكردن، دان بــەخۆداگرتن و ســەبر و تاقــەت سوودمەندبن.

* هاووڵاتیان لەوە ئاگادارن كە لە حكومەتی خەڵك سالاردا نە تەنیا مافیان هەیە، بەڵكو بەرپرسیاریەتیشــیان هەیــە. ئــەوان دەزانــن كــە پارێزگــاری و چــاودێری كردنــی حكومــەتی دیموكراتیك مافی ئەوانە و بۆ بەردەوامی حكومەتی دیموكراتیك و رێزلێنــان لــە مافــەكانیان، دەبێ بەرپرسیاریەتی كۆمەڵگا بگرنە ئەستۆی خۆیان.

* بۆ سەركەوتنی دیموكراتیك، پێویستە كە هاووڵاتیان ئەكتیڤ بن نە پاسـیڤ، چـونكوو سەركەوتن یان سەرنەكەوتنی حكومەت، لە ئەستۆی ئەواندایــە، نــەك كەسـێكی دیكــە. لــە بەرانبەردا، دەسەڵاتدارانی حكوومیش دەزانن كە هەڵسوكەوت لەگەڵ هــەموو هاووڵاتییــان دا دەبێ بەرانبەر بێت و كردەوەی نایاسایی لە حكومەتی خەڵك سالاردا شوێنی نابێتەوە.

* لە سیستمێكی دیموكراتیكدا، خەڵكی ناڕازی لەبەرێوەبەرانی كۆمەڵگا، سەربەســتانە و بەهێمنی دەتوانن بارودۆخی گۆڕان پێك بێنن، یان لەكاتی هەڵبژاردندا بە كەسانێك جگــە لــە دەسەڵاتداران دەنگ بدەن.

* بۆ بەردەوامی حكومەتێكی دیموكراتیك، دەنگدانی وەختــاوەختی خــەڵك بــەس نییــە، بەڵكو سەرنجدان، بەرپرسیارێتی و بەڵێنی هاووڵاتییان رۆڵێكی گرنگی هەیە.

* لەحكومەتی دیموكراتیكدا، خەڵك دەچنە ریزی حیزبە سیاسییەكانەوە و بۆ سەركەوتنی نوێنــەرانی هەڵبــژێردراوی خۆیــانیش تێدەكۆشــن و تەنانــەت ئــازادن وەك پــاڵێوراویش لــە هەڵبژاردنەكاندا بەشداری بكەن، یان ماوەیەك وەكو بەرپرسانی هەڵبژێردراوی خــەڵك خزمــەت بكەن. ئەوان ئەم راستییە باش دەزانن كە لەوانەیە دەسەڵات بەردەوام لەدەســت حیزبەكەیانــدا نەبێت.

* لەکۆمەڵگای دیموکراتیکدا، خەڵك بۆ دارشتنی بابەتە خۆماڵی و نیشتمانییەکان، لە چاپەمەنییە سەربەخۆکان کەڵك وەردەگرن ودەبنە ئەندامی ئەو رێکخراوە تایبەتیانەی کە خۆبەخشانە چالاکی دەکەن، کە لەوانەیە ئەم رێکخراوانە سەبارەت بەئایین، کەلەپووری نەتەوەیی، توێژینەوەی زانستی، وەرزش، هونەر، وێژە، باشتربوونی بارودۆخی شوێنی ژیان، ئاڵوگۆری نێودەوڵەتی خوێندکاران یان زۆر بابەتی دیکە ئەکتیڤ بن. هەموو ئەم رێکخراو و گرووپانە بێ ئەوەی کە مەودایان لەگەڵ حکومەتدا گرینگی هەبێ، لە بایەخداربوون و باشتربوونی دیموکراسی کۆمەڵگادا بەشدارن.

* لەکۆمەڵگا نەریتییەکاندا، خەڵك وەکو دەسەلاّتدارێکی ستەمکار و چەوسێنەر چاو لەحکومەت دەکەن و بەنیازی خۆنزیك کردنەوە لەدەسەلاّتداران وئاڵوگۆری بیرورا لەگەڵ ئەوان لەچوارچێوەی گرووپێکی قانونییدا نین، لەحاڵێکدا هاوولاّتیانی مەدەنی بۆ دروستکردنی پێوەندییەکی دوو لایەنە لەگەڵ حکومەتدا تێدەکۆشن و لەولاشەوە حکومەتیش بە پشتیوانی کردن لە گرووپە جەماوەرییەکان، کە سەربەخۆ لەحکومەت بەستێن بۆ بەشداریی خەڵك دەرەخسێنێت.

* هاوولاّتیانی کۆمەڵگای مەدەنی، رەخنە لەدەسەلاّت دەگرن وحکومەتیش سەرنج بە پێداویستی و خواستەکانیان دەدا، کەوابوو خواستەکانی خەڵکیش لەرەوگەیەکی دیاریکراودا دەگوازرێتەوە بۆ حکومەت.

* حکومەتیش بەشێوەیەکی شیاو بەرپرس و وەلاّمدەرە، لەحاڵێکدا لەکۆمەڵگا دیکتاتۆرییەکاندا بەهۆی نەبوونی رێکخراوی مەدەنی و وەلاّم نەدانەوەی دەسەلاّتداران، خواستەکانی خەڵك تەنیا لەرێگای سەرهەڵدان و ئاژاوەو شۆرشەوە ئاشکرا دەبن.

خستنەڕووی بەدیلێکی کردەیی بۆ شەڕ و شێوازی توندوتیژیی:

توندوتیژی لەکاری سیاسی و کۆمەلاّیەتیدا لە شێوازی شەڕ، تیرۆر، سەرەڕۆیی، ناهەقی، تۆقاندن، کوشت و بڕو. . . ئەمرۆکە وەکو یەکێك لەگرفتە ترسێنەرەکانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتییە.

بەداخەوە تا ئێستا هەموو ڕێگاچارە پێشنیارکراوەکان بۆ پێشگیری لە بلاوبوونەوەی توندوتیژیی[1] و ڕواڵەتەکانی، ڕووبەڕووی شکست بۆتەوە.

یەکێك لەهۆکارەکانی شکست و ناکارامەیی ئەم ڕێگە چارانە، ئەوەیە کە زۆربەیان بیٚسەرنجدان بەم مەسەلە، واتا خستنەرووی پێشنیارێك بۆ لابردنی توندوتیژی_ئەگەر نەڵێین مەحاڵە بێ گومان زۆر ئەستەمە.

ئەم نووسراوە هەوڵێکە بۆناسینی ڕەهەندە جۆراوجۆرەکانی توندوتیژی، وەکو دیاردەیەکی گشتگیر لەنێوان کۆمەڵگا و پرسە سیاسییەکان وخستنەڕووی ڕێگەچارەیەك بۆ پێشگیری لەو ڕووداوە. لەم بوارەدا بەهەڵسەنگاندن و شیکردنەوە و لێکدانەوەی ئەم بابەتەوە خەریك دەبین کە لە چ بارودۆخێکدا دەتوانین کێشەکان بەشێوەیەکی کاریگەر، بێ کەڵك وەرگرتن لە زەبر و زەنگ و ڕووبەڕووبوونەوەی سەربازی چارەسەر بکەین و ڕووتێکردن لە شێوازی توندوتیژی بەشێوەیەکی بەرچاو کەم بکەینەوە .

لەم بەستێنەدا پێویستیمان بە لێکدانەوەی بارودۆخێك هەیە کە لەو بارودۆخەدا، ناباوەڕی بە توندوتیژی و خۆبواردن لە بەکارهێنانی وەکو کەرەستەیەکی چارەسەری کێشەکان، بواری جێبەجێکردنی بۆ دەڕەخسێ. هەروەها دەبێ توێژینەوە لەسەر ئەم مەسەلەیە بکەین کە بۆچی هەنووکەش توندوتیژی لە ڕەهەندی بەربلاوَدا بەکاردێ و تەنانەت بۆچی لە هێندێ بارودۆخدا بۆ گەیشتن بە ئامانجی باشیش (وەکو ئامانجی خراپ)، توندوتیژی بەکاردێ و چۆن دەکرێ بەدەستکاری ریشەیی گرژیخوازی، بە پەنابردنەبەر شێوازەکانی ناتوندوتیژیخوازانە بەئامانج بگەین.

ئەم نووسراوە دوورە دیمەنێکی ساکار و دوور لە ئالۆزی پیشان دەدا و ئومێد دەکرێ بتوانێ بۆ چارەسەری گرفتی توندوتیژی و بەکارهێنانی لە ئاستی نێونەتەوەیی و پرسە سیاسییەکان، ڕێکارێکی باش پیشان بدات.

دەبێ بڵێین جۆراوجۆری بیروڕا لە پرسە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکاندا حەتمی و لە زۆر بابەتیشدا شیاوە[1]. هێندێ ناتەبایی بە ئاسانی و بەشێوازگەلی سەرەتایی وەکو، وتووێژ،

(١) توندوتیژی لەم کتێبەدا بەمانای توندوتیژی فیزیکی لەبەرامبەر مرۆڤەکانی دیکەدا لەبەرچاو گیراوە کە بەشێوازی تۆقاندن، لێدانو وەبەرجنێودان، شەرو خوێنرێژییەوە دەبێتە هۆی برینداربوونو مردن. هەروەها هەرجۆرە هەڕەشەکردنێك بۆ بەکاربردنی توندوتیژیی فیزیکی یان هەر کردەوەیەك کە پێوەندی بەتوندوتیژیو هەرەشەوە بێت، بەمانای توندوتیژییە-ن

گفتوگۆ و ڕێککەوتنە دوو قۆڵییەکان بە لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندیی هەردوولا چارەسەر دەکرێ.

ئەم ڕێکارانە لەو بابەتانەدا کارسازن کە ناکۆکییەکانی دوولایەن ریشەیی نەبن. ئەگەرچی چارەسەری ناکۆکییەکان بەشێوەی گفتوگۆ و وتوویژ، زیاتر لەوەی کە لەژێر کاریگەریی لێك تێگەیشتنی دوو لایەنی وتوویژکەردا بۆ لەبەرچاو گرتنی دادپەروەری بێت، لەژێر کاریگەریی توانای ڕێژەیی ئەوان دایە.

لەزۆربەی دوژمنایەتییەکان یان پێکدادانە ناتەباکاندا، وا هەستدەکرێ کە ئامانجەکانی هەردوولا لەمەترسیدایە. ئەم جۆرە ناتەباییانە، ناتەبایی گەلێکی قەیراناوین کە زۆرجار بەباوەڕی تاکەکان، هیچ ڕێگایەك بۆ چارەسەرکردنیان لەحاڵێکدا کە بەرژەوەندیی هەردوولا بپارێزێ بوونی نییە.

لە دوژمنایەتییە قەیراناوییەکاندا، لانیکەم یەکێك لە دوولایەنی دژبەر بۆچارەسەری کێشەکە، بەکەڵك وەرگرتن لەتوندوتیژی دژی لایەنی بەرانبەر، وەکو شێوازێکی کارامە و پێویست باوەڕمەندە و، وەك ڕێگاچارەیەك لەم میتۆدە دەڕوانێ بۆ گەیشتن بەئازادی، دادپەروەری، بیروباوەڕە ئایینییەکان، شارستانێتی یان بەرگریی لەخۆی. یان لەوانەیە لەو شێوازە وەکو ئامێرێك بۆسەپاندنی ناهەقی، نادادپەروەری، سەرەڕۆیی یان تەنانەت بۆ دەستدرێژی بە بنەماگەلی بڕوایی، ڕەوشتی و ئایینی، یان پێگەی مرۆیی لایەنی بەرانبەر یان تەنانەت هەڕەشە بۆ مانەوەی مرۆڤەکان کەڵك وەرگرێ.

لە ناتەباییە قەیراناوییەکاندا، یەکێك لە لایەنەکان بە کۆڵدان و ژێردەستیی یان تەنانەت بەرگریی وەکو کارەساتێك دەڕوانێ کە مەترسیی گیانیی بۆ هەموو کۆمەڵگا و یەك بە یەکی تاکەکان هەیە و لەسەر ئەم باوەڕەیە کە پێکدادان بەهەموو هێزەوە وەکو تەنیا ڕێگە چارە، پێویستە.

بۆچی بۆ چارەسەری ناکۆکییەکان پەنا وەبەر توندوتیژی دەبەین؟

شەڕ و شێوازە جۆراوجۆرەکانی توندوتیژیی، بۆ پانتاییەکی بەربلاو لە ئامانجەکان بەکار هێنراوە. بەلام لە گەنگەشە قەیراناوییەکاندا، توندوتیژی لە سنوورە سیاسی و

(١) لەراستیدا کۆمەڵگای مەدەنی توانای دەربڕینی بیروباوەری جیاواز پێك دێنێو بریاردانیش لەسەر بناغەی هاتنەئارای بیرورای جیاواز دێتە ئاراوە-و.

دەوڵەتەتییەکانـدا وەکـو ئامرازێـك بـۆ ڕێـز لێنـان و گەیشـتن بـە ئامـانج گـەلێك کـەڵکی لێوەردەگیرێ کـە بـەرزتر و مـەزنتر لێـی دەڕوانردرێـت. لـەم ڕووەوە توندوتیـژی لەڕوانگـەی باوەڕدارانیەوە، بە بەربژارێکی گرنگ لە بەرانبەر بەربژارێکی دیکـە سـەیر دەکـرێ کـە هـەر هەمان گوێڕایەڵی بێ کاردانەوەییە. بـەبڕوای ئـەوان گوێڕایـەڵی دەبێتـە هـۆی زەرەر و زیـان پێگەیشتنێکی زۆر.

لە زۆربەی سیستمە سیاسییەکاندا، شەڕ و توندوتیژی وەکو"فەرمانێکی بێ‌ئەملا و ئەولا" حیسابی بۆ دەکرێت. لەم ڕووەوە شێوازە جیاجیاکانی توندوتیژی وەکو ڕێگە چـارەی کۆتـایی، کاریگەرترین شێوەی شیاوی جێبەجێکردن، ئامرازێك بۆ بەکارهێنانی فشـار، بەدەسـتهێنانی پوان و بەئاگاهێنان، لە بەرانبـەر ڕێکـاری ناتوندوتیـژی و مامناوەنـد دەناسـرێت کـە وەکـو خاڵێکی ناکردەوەییانە و لە پێشدا شکست خواردوو لەبەرچاو دەگـیرێ. لـەم قۆناغەدایـە کـە توندوتیژی وەکو شێوازێك بۆ بەدەست هێنان و گەیشتن بە هەموو باشییەکان و هیواکـان لێـك دەدرێتەوە. کاتێك ئـەم بیروبـاوەڕە هاتـەدی، ئـیتر هـیچ ڕێگەچـارەیەك بـۆ پاککردنـەوەی توندوتیژی و شەڕ لەبیروباوەڕی خەڵکدا نامێنی و لە ڕاستیدا لەم قۆناغەدا شەڕ خۆی دەبێتـە ئامانجێك.

لــە هــەڵلای دووبەرەکییــە قــەیرانی و ڕیشــەییەکاندا، خێــر و چــاکەبینی و مشــوو لێ‌خواردن(تەنانەت وتووێژو گفتگۆکردن) بۆ دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك بۆ دەربازبوون لەقەیران، وەکو کارێکی بێ کەڵك و بێ بایەخ لێـك دەدرێتـەوە و لـەم قۆناغـەدا دوولایـەنی دژبەیـەك، بەدەگمەن ئامادەن کـە لـە ئامانجـەکانی خۆیـان بـێ بـەکارهێنانی توندوتیـژی بکشـێنەوە و تیۆری"بورد-بورد"واتا (بردنەوە-بردنەوە) وەکو خاڵێکی ناپەسند لێکدەدرێتەوە.[1]

مێژووی مرۆڤایەتی شایەتی ئەم بابەتەیە کە لـە ڕەوتـی گەنگەشـەکان وناکۆکییەکانـدا، نارەزایەتیی ئەوانەی دژی توندوتیژی بوون نەیتوانیوە توندوتیژی لەناو ببات و خەڵکیش هـیچ کاتێك شەڕ و میتۆدە جۆراوجۆرەکانی شەڕیان نەناوەتە لاوە، چونکە لەم باوەڕەدان (یـان ئـەم باوەڕە دەخەنە مێشکیانەوە) کە بیروباوەڕی جیاواز مەترسییەکە بـۆ بـایەخـە کۆمەڵایـەتی و ئایینیەکانی ئەوان. کاتێك بۆچوونێکی وا بخرێتە مێشکی خەڵکەوە، ئیتر واقیـع بینانـە نییـە چاوەڕوانی ڕووداو و دژکردەوەی دوور لەتوندوتیژی بین.

---

(١) لەڕاستیدا دیکتاتۆرە ئاژەڵ سفەتو بەرێوەبەرانی قەتڵە مرۆڤایەتییەکان شیاوی ئەوە نین کەبە تیۆری"بـورد-بورد"ڕازی بن‌و بە هێندێ لە ئامانجەکان دەستیان بگا، کەوابوو بەشەڕەنگێزی خۆیان درێژە دەدەن.

نزیك بە چڵ ساڵ پێش ئێستا (Jerome D. Frank) جیرۆم فرانك پزیشكی دەروون ناسی، بە دونیای راگەیاند ئاشتی و رێككەوتن لەباوەڕی مرۆڤەكاندا وەكو بایەخ و تایبەتمەندییە باشە ئەخلاقییەكان ناناسرێ.

خەڵك، گروپە جەماوەرییەكان و دەسەلاتداران بەم هۆیەوە خۆ لە توندوتیژی نابوێرن كە ئەو ناكۆكییانە پرەنسیپ و باوەرەكانی كۆمەڵگای ئەوان دەخاتە مەترسییەوە، بەڵكو خۆ دوورگرتن لە توندوتیژی بە مانای كەم و كوڕی و دۆڕاندن دەزانن.

لە دوژمنایەتییە قەیراناوییەكاندا بۆ خۆبواردن لەشەڕ یان شێوازەكانی دیكەی توندوتیژی، وەكو دوایین رێگەچارە بۆ بەرگری لەبیروباوەڕ، كۆمەڵگا، ئامانجەكان، یان تەنانەت مانەوە، دەبێ بەدیلێكی لەبار و گرفت رەتێن و چارەسەركەر بۆ توندوتیژی بخرێتە روو. ئەم جێگرەوە دەبێ بۆ لەناوبردنی قەیران و ناكۆكییەكانی هێز، كاریگەریی پێویستی ببێ و لە رێگای دەست راگەیشتن بە ئامانجەكان، بە بەراورد لەگەڵ شێوە توندوتیژییەكاندا، شانسی یەكسان یان تەنانەت لەسەرتری هەبێ. بەناچار ئەم جێگرەوە دەبێ لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ بارودۆخە قەیراناوییەكاندا ـــ كە بە شێوازی نەریتیی تەنیا رێگە چارەیان بەكار هێنانی توندوتیژی بەهەژمار هاتووەـــ كرداری و شیاوی جێبەجێبوون و جێگرەوەیەكی شیاو بۆ توندوتیژی و پێكدادانی فیزیكی بێت، بارودۆخێكی قەیراناوی وەك رووبەڕووبوونەوەی خەڵك لەگەڵ حكومەتە سەرەڕۆكان، دەست بەسەرداگرتن(ئیستعمار)و دەست تێوەردانی دەرەكی، رەشەكوژی، بۆمبدانانەوە و كوشتاری مرۆڤەكان.

خاڵی سەرەكی كە نیشانەی لێهاتوویی و كردەیی بوونی ئەم جێگرەوانەیە، ئەمەیە كە حكومەتە سەرەڕۆكان لە چلەپۆپەی دەسەلاتی خۆیاندا، بەستراونەتەوە بە سەرچاوەكانی هێزی كۆمەڵگاوە، كە ئەم سەرچاوانەش بەستراونەتەوە بەیارمەتی رێكخراوە جەماوەرییەكان و پشتیوانیی خەڵكەوە كە ئەگەر ئەم هاوكارییانە بەردەوام نەبێت، قەیران و ئاریشە بۆ دەسەلاتداران پێش دێت. وردەكارییەكانی ئەم باسە لەقۆناغەكانی داهاتوودا شرۆڤە دەكرێت.

رێگایەكی دیكە لەجێگەی شەڕ و ململانێ:

تێئۆدۆر روزاك دەڵێ: خەڵك بۆ بەدەستهێنانی مافەكانیان تەنیا بۆ چەند رۆژێك روو دەكەنە شێوازی ناتوندوتیژی و لەبەرئەوەیكە ئاكامێكی لێ ناكەوێتەوە، هانا دەبەنە بەر شێوازی توندوتیژی كە بەدرێژایی مێژوو ئاكامێكی نەبووە .

ئەگەر بمانەوێت بـۆ توندوتیـژی و شـەڕ جێگرەوەیـەك لەبەرچـاو بگـرین ئـەم جێگـرەوە، ئەندێشەیە، که لە سەر ریالیزم دامەزراوە. زۆرجـار ئـەم خاڵـە لـەبیر دەکرێـت کـە شـەڕ و توندوتیژی، وەکو رێگەچارەیەکی گشـتی و گشـتگیر بـۆ چارەسـەری قەیرانـەکان لەجیهانـدا نەبووە.

لەسەدەکانی رابـردوودا، لـە فەرهەنگـە جۆراوجۆرەکانـدا، هێنـدێ جـار بـۆ چارەسـەری قەیرانەکان لەجێگەی بەکارهێنانی توندوتیژی جێگرەوەگەلێکی دیکـەش بـەکار بـراوە . ئـەم جێگرەوانە لەسەر بنەمای ئەم بیرە نەبووە کە ئەگەر کەسێك زللەی لەگۆنای راستت دا گۆنـای چەپیش بێنە پێشەوە" بەڵکو لەسەر بنەمای بەرەنگاری و راوەسـتاوی بەهێزانـە لـە بەرانبـەر دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆدا بووە.

بەدرێژایی مێژوو لە زۆرێك لە دوژمنایەتیکردنەکاندا، هێندێ لە لایەنە تووشبووەکان لـە جیاتی توندوتیژی، بە پەنابردنەبەر رێگەچارەی دەروونی، کۆمەڵایەتی، ئابووری یـان سیاسـی یان تێکەڵاوێك لە رێگەچارەکان، چوونەتە شەڕی لایەنی بەرانبەریانەوەو سەرکەوتووش بوونە. ئەم رێگەچارانە لە هێندێ بابەتدا کە کێشەکان لاوەکـی و بچـوك بوونـە، یـان لەبـەرەنگاری لەبەرانبەر دوژمنانی بێ‌مەترسیدا، بەکار نەهاتوون. ئەم ستراتیژییە توندوتیژی نەخوازانە وەکو جێگرەوەیەك بۆ رێگەچارەگەل توندوتیژی خـواز لـەو دوژمنایەتیکردنانـەدا کـە ئامـانجی دوو لایەن لە مەترسیدا بووە، یان لە بەرانبـەر دوژمنانێکـدا کـە ئامـادەی چەوسـاندنەوە و هـەر توندوتیژییەك بوونە(وەکو لێدان وکوتان، گرتنی کاتی، زیندانیکردن وهتد)بەکار هاتوون.

سەرەڕای سەرکوتگەرییەکان، لە هێندێ بابەتـدا گرووپـە بـەرگریکارەکان کـە بەشـێوەی ناتوندوتیژی بەرەنگاری دوژمن بوونەتەوە، سەرکەوتوو بوونە.

ئەم شێوە خەباتـە، خـەباتی ناتوندوتیژییـە کـە لـە دوژمنایەتیکردنـە قەیراناوییەکانـدا جێگرەوەیەکی باشە بۆشەڕ و شێوازەکانی دیکەی توندوتیژی.

نموونەگەلێك لە خەباتی ناتوندوتیژی:

خەباتی ناتوندوتیژی بەدرێژایی مێژوو، لە فەرهەنگ و بارودۆخە جۆراوجۆرە سیاسییەکان، لـــە وڵاتـــە رۆژاوایـــی و رۆژهەڵاتییـــەکان، لـــە وڵاتـــە پێشـــکەوتووە پیشەســـازییەکان و دواکەوتووەکانـــدا، روویـــداوە. لـــە بەرانبـــەر ئیمپراتۆرییـــەکان، دیکتاتۆرەکـــان، کۆلۆنیالیزمی(ئیستعمار) دەرەکی یان تەنانەت حکومەتە دێموکراتە قانونییەکانـدا، خـەباتی

ناتوندوتیژی بە نوێنەرایەتی لە هەزاران کەس، بەهەزار هۆ __ تەنانەت هۆکارگەلێکیش کە زۆرێك لە خەڵك لەگەڵیدا دژایەتییان بووە__ رووی داوە. ئەم میتۆدە لە ئاقاری پێشگیری یان پەرەپێدان و چاکسازیی بەکار هاتووە و لە هێندێ بابەتیشدا، پەنای بردۆتە بەر خەباتی توندوتیژانە(هەڵبەت بەشێوەی زۆر سنووردار). درێژەی ئەو نیقاشانە کە لەواندا ئەم خەباتانە شکڵیان گرتووە، زۆر جۆراوجۆر بوونە و هەڵگری دووبەرەکییە کۆمەڵایەتی، ئابووری، نەژادی، ئایینی، نەتەوەیی، رەگەزپەرەستی یان سیاسی__ بە شێوەی لاوەکی یان ریشەیی و بنەڕەتی__ بووە.

ئەگەر چی ئەم شێوە لە خەبات لەمێژە بوونی هەیە، بەلاّم زۆربەی مێژوونووسان و مێژووناسان ئەم تێکۆشان و خەباتانەیان نەنووسیوەتەوە و بێگومان بەشێکی زۆر لەم خەباتانە، لە لابەلای لاپەڕەکانی مێژوودا ون بوونە، یان ئەگەر لە هێندێ بابەتدا مابێتەوە، لەبیر کراوە. بەشێکی کەم لەم نموونانە دەگەڕێتەوە بۆ کێشەی نێوان حکومەتەکان، دەسەلاّتدارانی ولاّتەکان و کاربەدەستانی حکومەت و زۆربەیان دەگەڕێنەوە بۆ ئەو بەشە لە خەڵك کە لە بەرانبەر دەسەلاّتداراندا، دەستەوداوێنی ئەم شێوازانە بوونە، وەکو زۆرێك لە خەبات و مانگرتنە کرێکارییەکان کە بۆ بەدەستهێنانی مافە کۆمەلاّیەتی_ئابوورییەکان درووست بوونە. ئەم شێوە خەباتانە لە هێندێ بابەت وەکو دووبەرەکییە نەتەوەیی، نەژادی، ئایینەکان یان تەنانەت مانگرتنە خوێندکارییەکانیش کەڵکی لێ وەرگیراوە . لە نموونەگەلی دیکە، دەتوانین بە پڕۆتێستۆ(ناڕەزایەتی) و دژایەتیی خەڵك بە پەنابردنەبەر شێوازی ناتوندوتیژی لە بەرانبەر دەسەلاّتداران و هێندێ جاریش هێزە نزامییەکان ئاماژە بکەین. لە درێژەدا هێندێ لەم نموونانە باسکراوە.

لە سەدەی هەژدەهەمەوە تا ئێستا شێوازی خەباتی ناتوندوتیژی لەزۆرێك لە دووبەرەکی و قەیرانەکاندا بەکار هاتووە" راپەڕینی ولاّتە کۆلۆنیالیزم(داگیرکراو)ەکان، دوژمنایەتییە نێو نەتەوەییە سیاسی و ئابوورییەکان، خەباتی ئایینی و خەبات دژ بە کۆیلەداری.

ئەم میتۆدانە بۆ پاراستنی مافی ژنان، کرێکاران، مافی دەنگدانی پیاوان و ژنان یان، بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی گەلان، بەرژەوەندیی ئابووری، پێشگیری لە رەشەکوژی، رووخانی حکومەتە سەرەڕۆکان، یان چەوسێنەرەکان، بەدەستهێنانی مافی هاوولاّتی بوون، پێشگیری لە رەگەزپەرستی، خەبات دژبە کودەتاکان و. . . هتد بووە.

یەکێك لە شێوازە باوەکانی ئـەم شـێوە خەباتگەلـە، مـانگرتن وگـەمارۆ ئابوورییـەکانی فیدراسیۆن وگرووپەکانە کە لەزۆربەی ولاّتەکاندا بەڕێوە دەچێ.

یەکێك لە نموونە کردەییەکانی ئەم شێوازگەلە، لەسەرەتای سەدەی بیسـتەم، لـە شۆڕشـی رووسیا لەساڵی ١٩٠٥ی زایینیدا رووی داوە .

چین لەساڵەکانی١٩٠٨و١٩١٥و١٩١٩ی زایینیدا گەمارۆی ئابووری خسـتە سـەر هـەموو بەرهەمـەکانی ولاّتـی ژاپـۆن(یابـان). ئالمانییـەکان لەسـاڵی ١٩٢٠ی زایینیـدا شـێوازی ناتوندوتیژییان دژ بە پیلانگێڕانی ك. ا. پ. پ بەکارهێنا، کە مەبەستیان لابردنی حکومەت بوو و، لە ساڵی"١٩٢٣ی زایینی" شدا هەر ئەم شێوازەشیان دژ بە داگیرکـەرانی فەرەنسـی و بەلژیکی بەکار هێنا. لە دەیەی١٩٢٠تا١٩٤٥ی ز. لە زۆربەی ولاّتـە ئەورووپییـەکانی وەکـو نۆروێژ، دانیمارك و هۆڵەندا، خەڵك شێوازی خەباتی ناتوندوتیژییان دژ بەداگیرکاری نازییەکان و یاسا گەلێك بەکار هێنا کە ئەوان دایان نابوو. وێنـەی ئـەم شـێوازگەلە بـۆ پێشـگیری لـە کوژرانی جوولەکەکان لە کوشتارگەکانی هیتلەر و دیاردەی هۆلۆکۆست لە زۆربـەی ناوچـەکانی ئەورووپایی وەك بولغارستان و دانیمارك و بەرلین بەکار هـاتووە. دیکتـاتۆرە سـەربازییەکانی ئەلسالڤادۆر و گواتیمالا لەبەهاری١٩٤٤ی ز. دا بەم شیوازە لەسەر حکومەت لابران. خەباتی کۆمەلاّیەتی دژ بە ئاپارتایـد(جیاکردنـەوەی نـەژادی) لـە دەیـەکانی ١٩٥٠و ١٩٦٠ی ز. لـە باشووری ولاّتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا بووە هۆی گۆڕینی زۆرێـك لـە یاسـاکان و دانـانی سیاسەتی نوێ.

لە ئابریلی١٩٦١ی ز. دا نارەزایەتیی چەکدارانی فەرەنسی جێگیر لە ئەلجەزایر بە شێوازی خۆپارێزی لە هاوکاریی لەگەڵ سوپادا کـە بـە خۆپیشـاندانی خـەڵکی فەرەنسـا و لایـەنگری حکومەتی ژنراڵ دووگوڵ پشتیوانی دەکرا، پێشی بە بەڕێوەچوونی کوودەتا لە ئەلجەزایر گرت. ئەم هەوڵدانە لە راستیدا هەنگاوێك بوو بۆ پێشگیری لەکوودەتای هاوشێوە لە پاریسدا.

دوابـەدوای پـەیمانی ئیسـتعماری وەرشـۆ لـە سـاڵەکانی١٩٦٨و١٩٦٩ی ز. ، خـەڵکی چیکۆسلۆڤاکی بەشێوەی خۆڕسك بۆماوەی ٨ مانگ بە پشت‌بەسـتن بەشـێوازی ناتوندوتیـژی، وەکو خۆپاراستن لە هاوکاری و مانگرتن، کۆنترۆڵی ولاّتیان لـە دەسـت دەسـەلاّت بەدەسـتانی حکومەتیی یەکێتیی سۆڤییەت دەرهێنا. لە١٩٥٣تا١٩٩٠ی ز. لەولاّتـە کۆمۆنیسـتییەکانی ئەورووپای رۆژهەلاّتدا بەتایبەت ئەڵمانیای رۆژهەلاّت، لە هێستان، مەجارستان و کۆمارەکانی

باڵتیك بەشێوەی بەربلاْو و بیٚپسانەوە نارِەزایەتیی نەیاران بۆ بەدەستهێنانی ئازادیی زیاتر پەرەی گرت.

خەڵکی پۆڵەندا لە ساڵی١٩٨٠ی ز. داخوازییەکانی خۆیان بۆ ئازادیی فیدراسیۆنە پیشەییەکان بەبەرنامەرێژییەکی رێکوپێك و مانگرتنێکی بەربلاْو راگەیاند. لەکۆتاییدا ئەم خەباتە بە رووخانی حکومەتی کومۆنیستی تەواو بوو. خەباتی جەماوەری و ناتوندوتیژی لە وڵاتانی چیکوسلۆڤاکیا، لە ساڵی١٩٨٩ی ز، ئاڵمانیای رۆژهەڵات، لیتوانیا و ئێستۆنی لە(١٩٩١ی ز)شدا، کۆتایی بە دەسەڵاتی سەرەرۆیی کومۆنیست هێنا.

لە ساڵیٚ١٩٩١ی ز. هەوڵەکان بۆ پێکهێنانی"گاردی ئاسنی"لەمسکۆ، بەنارِەزایەتی و خۆپاراستنی خەڵك لە هاوکاری کردنیان رووبەڕووی رووخان بووەوە.

نارِەزایەتی و خەباتی ناتوندوتیژی خەڵك دژ بەسیاسەتی جیاکردنەوەی نەژادی و باڵادەستیی سپی پێستەکان لە ئەفریقیای باشوور لەماوەی ساڵەکانی١٩٥٠تا١٩٩٠ی ز، بوو بەهۆی هەڵوەشانەوەی یاسای جیاکردنەوەی نەژادی. حکومەتی دیکتاتۆری مارکۆس لە فیلیپین لە ساڵی ١٩٨٦ هەربەم شێوە رووخا.

لە مانگی جولای و ئابی١٩٨٨ دیموکراسیخوازانی بێرمە، بە رێپێوان ونارِەزایەتیی بەربلاْوی خۆیان، سیٚ کەس لە کاربەدەستانی حکومەتییان ناچار بە دەست لە کار کێشانەوە کرد. ئەگەرچی لەکۆتاییدا خەباتەکە بەکوودەتا و کوشتاری نیزامی کۆتایی پێهات.

لە ساڵی١٩٨٩ی ز. خوێندکارانی چینی و هێندیٚ لە خەڵك لە زیاتر لە٣٠٠شاردا(بۆنموونە تیانئانمێن لەپەکین) رێبەرایەتی نارِەزایەتییە سومبۆلیکەکانی دژ بە گەندەڵی و چەوساندنەوەکانی حکومەتیان وەئەستۆ گرت، هەرچەند ئەم نارِەزایەتییانە بێجگە لە کوشتاری نیزامی ئاکامێکی لیٚ نەکەوتەوە.

لەکۆسۆڤۆ خەڵکی بە رەچەڵەك ئاڵبانی لە ماوەی ساڵەکانی١٩٩٠تا١٩٩٩ی ز، بە بەرنامەڕێژییەکی رێکوپێك و بەگەمارۆ و خۆپاراستن لە هاوکاری، نارِەزایەتیی خۆیان لەهەمبەر ئەو یاسا چەوسێنەرانە کە لەلایەن سربەکانەوە دانرابوو دەربڕی. کاتێك حکومەتی نافەرمی کۆزۆڤۆ نەیتوانی ستراتیژییەکی ناتوندوتیژانە بۆ بەدەست هێنانی رەوایی خۆی بەرهەم بێنیٚ، سوپای رزگاریدەری کۆزۆڤۆ ناچار رووی کردە شێوازگەلی توندوتیژانە. ئەم کارە بەکوشت و کوشتار و سەرکوتکاری سربەکان بەناوی"پاکتاوکردنی قەومی" درێژەی کێشا، کە سەرەنجام بووە هۆی دەستتێوەردانی سەربازی ناتۆ.

لە مانگی تشرینی دووەمی ١٩٩٦ی زایینیدا، سربەکان نارەزایەتی و خۆپیشاندانە بەردەوامەکانی خۆیان بەشێوازی بەربلاو دژ بەحکومەتی سەرەرۆی سەرکۆمار میلۆسۆڤیچ لە بلگراد و باقی شارەکان رێخست، کە لە کۆتاییدا بەرێوەچوونی هەڵبژاردنێکی رێکوپێک و دوور لە ساختەکاری، لە ناوەراستی مانگی کانوونی دووەمی١٩٩٧ی زایینی دا بەدواوە بوو.

لەو کاتەدا دیموکراسیخوازانی سربی بەهۆی نەبوونی ستراتیژی و بەرنامەیەکی رێکوپێك بۆ خەبات، نەیانتوانی نارەزایەتییەکانی خۆیان بەربلاوتر بکەن و بۆ لابردنی دیکتاتۆرییەت و سەرەرۆیی میلۆسۆڤیچ سەرکەوتوو نەبوون. بەلام بزووتنەوەی بەرخۆدان و دیموکراسیخوازان، لە سەرەتای مانگی تشرینی یەکەمی ساڵی٢٠٠٠دا. بە بەرنامەیەکی دارێژراو و رێکوپێك دەستیان دایە بەربەرەکانێ لەگەڵ میلۆسۆڤیچ، کە لە کۆتاییدا توانییان حکومەتە سەرەرۆکەی ژێروژوور کەن.

لە سەرەتای ساڵی٢٠٠١دا "ئێسترادا"سەرکۆماری فیلیپین کە بە گەندەڵیی دارایی تاوانبار کرابوو، بە خەبات و تێکۆشانی خەڵکی ئەو وڵاتە، ناسراو بە"هێزی خەڵکی" لەسەرکار لابرا.

لەم قۆناغەدا بۆ ناسینی چۆنیەتی بەرێوەبردنی ئەم خەباتانە و شێوازی بە ئاکام گەیاندنیان، پێویستە تایبەتمەندی ئەم شێوازە لە خەبات تاوتوێ کەین کە ناوەرۆکێکی ناتوندوتیژانەیان هەیە.

نیشانەکان و شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی:

خەباتی ناتوندوتیژی دەتوانین بەم شێوە پێناسە بکەین: خەبات و بەرەنگاربوونەوەی خەڵك بە شێوازی بێ‌توندوتیژیی کە تێکەڵە لەگەڵ فشار خستنە سەر دەسەلات. ئامانج لەم خەباتانە جێبەجێکردنی هێندێ چاکسازی و قانون یان پێشگیری لە جێبەجێکردنی هێندێکی دیکەیە.

ئەم فشارانە لە بەرانبەر دەسەلاتێکدایە کە خاوەن رێکخستن، هێز و سەرچاوەی جۆراوجۆرە کە لەوانەیە بە سەرکوتکردن، پەرچەکردار نیشان بدا.

شێوازی خەباتی ناتوندوتیژی شێوازێکی گشتییە بۆ رێنوێنی کردنی نارەزایەتی، بەرەنگاری و دەستتێوەردان لە کاروباری سیاسی بە دوور لە توندوتیژیی فیزیکی.

ئەم شێوازە لەسەر بنەمای سێ رێباز(رێچکە)ی گشتی دادەرێژرێ:

ئـ) خۆبواردن: کە بەشداربووان لەو چالاکییانەی کە زۆرجار ئەنجامی دەدەن_یان چاوەڕوان دەکرێ ئەنجامی بدەن یان لەلایەن قانون یان "عـادەت"ی کۆمـەڵگاوە دەستنیشان کراوە و دەبێ ئەنجام بدرێ_خۆدەبوێرن.

ب) ئەنجامی چالاکییە ئامانجدارەکان: لەم شێوازەدا بەشداربووان چالاکییەك ئـەنجام دەدەن کە جاران ئەنجامیان نەدەدا_ یان چاوەڕوان ناکرێ ئەنجامی بدەن_ یان لە روانگەی یاسا، رێسا و عادەتی کۆمەڵگاوە ئەنجامیان قەدەغە کراوە.

پ) تێکەڵاو: پێکهاتوو لە هەردوو رێگەچارەکان.

ئەم شێوازە خۆی بریتییە لە شێوازگەلێکی تایبەت کە بە سێ دەستەی سەرەکی گـرووپ بەنـدی بوونـە:١. نارەزایـەتی نانـەوەی ناتوندوتیـژ ٢. خۆبـواردن لـە هاوکـاری کـردن، ٣. دەست تێوەردانی ناتوندوتیژی. لە راسـتیدا شـێوەی خـەبات لەسـەر بنـەمای یـەکێك لەسـێ "رێباز"ی باسـکراوی(پ،ب،ئـ)و رەچـاوکردنی یـەکێك لەسـێ شـێوازی(١و٢و٣) گەڵاڵـە و دەستنیشان دەکرێ.

ئەم سێ شێوازە وەکـو تـەوژمی فشـاری ناتوندوتیـژی و لـە بنـەمادا جێگرەوەیـەکن بـۆ توندوتیژی. نموونەگەلێك لەمیتۆدە جۆراوجۆرەکانی هـەرگرووپێك دەکـرێ بـەم شـێوە شـرۆڤە بکرێت.

یەك_خەباتە هێمادار ونارەزایەتییە سیمبولێکەکان_ وەکـو رێپێوانـەکان، بڵاوکردنـەوەی راگەیەنراو و شەونامەکان، لەبەرکردنی جل و بەرگی یەکرەنگ و لە شێوەی یەك_بۆ نیشاندانی یەکگرتوویی جەماوەری بۆ بە ئامانج گەیشتن.

دوو_خۆپاراستنی خەڵك لە درێژەدان بە هاوکاری لەگەڵ دەسەڵات، یان بنیادنانی هاوکاری بەشێوەیەکی دیکە کە لە قاڵبی میتۆدگەلی کۆمەڵایەتی، ئابووری یان سیاسیدا بێ. بۆنموونـە خەباتکارانی جەماوەری بۆ دووری کردن لە هاوکاری لە بابەتە کۆمەڵایەتییەکاندا، دەسـتیان داوەتـە بـایکۆتی هەڵبژاردنـەکان و بەشـداری نـەکردن لـە جڤاتـەکان، کۆبوونـەوەکان و رێکخراوگەلێك کە بە جۆرێك بە دژبەرانی خەڵك و بەستراوەکان بە حکومەتەوە بەستراونەتەوە، یان لە شێوازە ئابوورییەکاندا لە کڕین وفرۆشتنی هێندێ لە کەلوپەلـەکان یـان گواسـتنەوە و دابەشـکردنی هێنـدێ لەشـتومەك و خزمەتگوزارییـەکان خۆیـان پاراسـتووە. هێنـدێ لـە کاربەدەستانی حکومی بۆ بەرنگاری لەگەڵ وڵاتانی دژبەردا، گەمارۆی ئابوورییان سـەپاندووە

بەسەریاندا. ئەمانە جۆرێك لە بایكۆت، دووری لە هاوكـاری و خـەبات بـە پشـت بەسـتن بـە شێوازی ئابوورین.

خەباتی كرێكاران وگرووپە كرێكارییەكان شـێوازی جۆراوجـۆری بـووە، لەوانـە مانگرتنـە سەمبۆلیكە ماوە كورتەكان، مانگرتن لە شوێنە پیشەسازییەكان، مانگرتنە سەرانسەرییەكان یان وەستانی چەرخی پیشەسازی و ئابووری یەك شار یان هەموو وڵات.

خەباتی سیاسی لە شێوەی بـایكۆتی هەڵبـژاردنی دەسـتكرد، قـەبووڵ نـەكردنی رەوایـی دەسەڵات، نافەرمانی نهێنی، خۆبواردن لە هاوكاری لەگەڵ فەرمانبەران ودەست و پێوەندەكانی دەوڵەت و نافەرمانی هاووڵاتیان لە یاسای بێبناغە و "نزم"ی رژێمەوە دەردەكەوێ.

سـێ _ دەسـتتێـوەردانی چـالاكانە و لەكارخسـتنی چـەرخەكانی كـردەوەی پێكهاتـەی دەسەڵات بە پشتبەستن بە شێوازگەلی دەروونناسانە، كۆمەڵایەتی، سیاسی و كردەیی. هێندێ لەم شێوازی خەباتە بێتوندوتیژانەیە بریتییە لە كۆبوونەوە لە شوێنی كار و ناوەندی كارگێڕی، كۆبوونەوە لەشەقامەكان، مانگرتن لەخواردن، بنیاتنانی سەنتەری ئابووری نوێ، داگیركردنـی ناتوندوتیژ، هەوڵ بۆ رزگاركردنی زیندانییەكان یان بنیاتنانی حكومەتی جەماوەری هاوتەریب لەگەڵ دەوڵەتی هەنووكەیی كە بەستراوەتەوە بە حكومەتی سەرەڕۆوە.

شێوازەكانی خەباتی ناتوندوتیژی لەسەربنەمای جۆری كردەوەی جێبەجێكراو و سـتراتیژیی رەچاوكراو پێناسە و پۆلێنبەندی دەكـرێ، نـەك لەسـەر بنـەمای بیروبـاوەڕ و ئـەنگێزەی ئـەو كەسانەكە ئەنجامی دەدەن.

خاڵی زۆر گرینگ ئەوەیە كە، ئەم شێوازگەلە لەلایەن خـەڵكی وڵاتـە جیاجیـا كانـەوە بـە شێوازی بیركردنەوە و عادەتی جۆراوجۆر بەڕێوە چووە، ئەم بابەتە پیشان دەدا كە خۆبواردن لە توندوتیژی پێویستی بە باوەڕمەندبوون بە باوەڕگەلی تایبەت لەسەر بنەمای باشكردنی ئاكار و رەوشت، یان بنەما ئایینییەكان نییە. خۆبواردن لـە توندوتیـژی لەسـەر بنـەمای بیروبـاوەڕی ئایینی گوتارێكی جیاواز لە خۆبواردن لـە توندوتیـژی لـە خـەباتی جەماوەریدایـە. زۆرجـار، بەشداربووانی ئەم خەباتگەلە و رێبەرانیان بەم هۆیە لە توندوتیژی خۆیان بواردووە كە بەڕاستی بە ناكاریگەربوون و تێكدەربوونی باوەڕیان بووە، ئەگەرچی خۆبواردن لە توندوتیژی لە روانگەی ئایینی و ئەخلاقییەوە لەسەر بنەمای بیروباوەڕ و كردەوەگەلێكە كە بـە شـێوازی جۆراوجـۆر، كردەوەی توندوتیژانە رەت دەكەنەوە. لە هێندێ لەباوەڕە بڕوایی(عـەقیـدەتی)ەكانـدا، نەتـەنیا توندوتیژی فیزیكی قەدەغە كراوە، بەڵكو دوژمنایەتی هزری و گوتاریش ئیزنی پـێ نـەدراوە.

هەروەها ئەم ئایدۆلۆژیاگەلە خەڵك بۆ هەڵسوکەوتی ناتوندوتیژی لەگەڵ دژبەرانـدا هانـدەدەن، یان تەنانـەت وێنـاکردنی دوژمنایـەتی نانـەوە و بـوونی دژبـەرانیش رتدەکەنـەوە. لەوانەیـە باوەڕمەندان بەم باوەڕگەلە لەگەڵ خەبات و بەربەرەکانێی ناتوندوتیژی خەڵکدا لـەم سـۆنگەوە هاوکاری بکەن کە بە لایەنی باوەڕیی خۆیان بگـەن. (مەبەسـت ئەوەیـە کـە بـۆ ئـەوان خـود (نەفس)ی خەباتەکە گرنگترە لە ئامانجەکە).

بە هەڵە تێگەیشتنەکان:

لەبارەی خەباتە ناتوندوتیژییەکانەوە پانتاییەکی بەربلاۆ لە بەهەڵە تێگەیشـتن و چـەمکی ناڕاست هەیە کە رووکردن بـەم شـێوە خەباتانـە و تێگەیشـتنێکی راسـت و دروسـتی لێیـان رووبەڕووی قەیران کردۆتەوە. هێندێ لەم بە هەڵەتێگەیشتنانە بە شێوەی خوارەوەیە:

* زۆرجار تێگەیشتن وایە کە شێوازە توندوتیژییەکان زۆر زوو بە ئاکـام دەگـا و کـاتێکی کەمی بۆ گەیشتن بە مەبەست پێویستە و لە بەرانبـەردا شـیوازی ناتوندوتیـژی کـاتێکی زۆر دەوێ. ئەم جۆرە بیرکردنەوانە هەڵەیە، چونکوو لە هێندێ بارودۆخـدا، دەسـتکەوتێك کـە لـە خەباتی ناتوندوتیژیدا بەدەست دێت، بە شیوازی توندوتیژانە بە دەست نایەت.[1]

* زۆرکەس لەسەر ئەو باوەڕەن کە توندوتیژی نەنواندن نیشانەی لاوازییە و لە کردەوەشـدا ئاکامی نابێ. لە حالێکدا ئەم میتۆدە دەتوانێ زۆر بـە هێـز و سـەرکەوتوو بێـت و تەنانـەت رژێمی سەرەڕۆ و سەرکوتگەر شەلەل بکات و لەئاکامدا لەبەریەك هەڵوەشێنێتەوە.

* میتـۆدی خـەباتی ناتوندوتیـژی پێویسـتی بـە رێبـەرێکی کاریزماتیـك و خـاوەن کەسایەتییەکی راکێشەر و رواڵەتی نییە.

* شێوازی خەباتی ناتوندوتیژی میتۆدێکی رووبەڕووبوونەوەی فەرهەنگییە.

---

(١) وەکوو شێوازێ کە گاندی بۆ پێشگیری لە کوشتاری موسوڵمانەکان بە دەستی هیندووەکانو سیکەکان لـە بەمبەئیدا بەکاری هێنا. گاندی هەڕەشەی کرد کەئەگەر خەڵك لەبراکوژی دەسـت هەڵنـەگرن تـا بمـرێ رۆژوو دەگرێ. لەحالێکدا دەڵەتی تازە بنیات نراوی هێند بەیارمەتی هێزەئەمنییەتییەکانی بریتانیا لەکونترۆڵکردنی خەڵك دەستەوەستان مابوون، شێوازی گاندی وەڵامدەر بـووو خـەڵك لەکوشـتو کوشـتاری ئـائینیو نـەژادی دەسـتیان هـەڵگرتو دەسـتە دەسـتە دەرۆیشـتن بـۆ دیـداری گانـدی. بەنـەقڵ لـەکتێبی"ئازادی لەنیمـە شەودا"تەرجەمەی پەروانە ستاری.

* شێوازی خەباتی ناتوندوتیژی پێویستی بە بیروبڕوا و باوەڕی ئایینی نییە(بەتەواوی بە هیچ باوەڕێکی ئایینی دیاریکراو) ئەگەرچی هێندێ جار بە مەبەستی ئایینی ئەنجام دراوە.

* میتۆدی خەباتی ناتوندوتیژی وەکو بنەما ئایینییەکان و چوارچێوە ئەخلاقییەکان، ئاشتیخواز نییە، بەڵکو لەباری پێکهاتەییەوە جیاوازی هەیە لەگەڵ ئەواندا. لەو کۆمەڵگایانەدا کە سۆزی ئایینی، ئایدۆلۆژی و فکری بەسەر خەڵکدا زاڵە، خەڵك دەبێ بە روونی بزانن کە چ جیاوازییەك هەیە لەنێوان خۆبواردن لە توندوتیژی لەسەر بنەمای پێداویستییەکانی خەباتی جەماوەری لەپێناو دیموکراسی، لەگەڵ ئامۆژگارییە دینییەکان کە خەڵك بە خۆبواردن لە توندوتیژی هاندەدەن.

ئەگەرچی لە زۆر بابەتدا بەو شێوە قەبووڵ کراوە کە میتۆدە ناتوندوتیژییەکان تەنیا لە بەرانبەر ئەو حکومەتانەدا سەرکەوتوو دەبێ کە باوەڕیان بە قانون و لایەنگری بنەما مەدەنییەکانن، بەلاّم مێژووی ئەم خەباتگەلە پیشانی داوە کە ئەم شێوازانە تەنانەت لە بەرانبەر رژێمە تاکرەو و بێبەزەییەکانی وەکو نازییەکان وحکومەتە سەرەڕۆکانی کومۆنیزمیشدا سەرکەوتوو بووە.

زۆربەی کەسایەتییەکان وگرووپەکان باس لەوە دەکەن کە شێوازی ناتوندوتیژی تەنیا کاتێك سەرکەتوو دەبێ کە بتوانێ دڵی دەسەلاّتدارانی سەرەڕۆ بەدەست بێنێ و بە دروست کردنی خۆشەویستی، بگاتە سەرکەوتن. لەحاڵێکدا ئەم شێوازە لەکردەوەدا دەتوانێ زۆر توند و بەهێز دەربکەوێ و تەنانەت بەهێزترین دیکتاتۆرەکانیش بڕوخێنێ.

پێشەکییە پێویستییەکانی سەرکەوتن:

خۆپاراستن لە بەکار هێنانی توندوتیژی و پەنابردنە بەر شێوازی ناتوندوتیژی، لەسەداسەد گەرەنتییەك نییە بۆ گەیشتن بە ئامانج، هەرواکە شێوازی توندوتیژانەش گەرەنتی سەرکەوتن ناکات.

هەرواکە بۆ میتۆدی توندوتیژانە پێش‌نیازگەلێك پێویستە، بۆ بەکار هێنان و بەدەست هێنانی ئاکام لە شێوازە بێ‌توندوتیژانەکانیش پێش‌نیاز پێویستە. بەتەنیا دووریی لە توندوتیژی و بەڕواڵەت پشت‌بەستن بە شێوازی ناتوندوتیژی و رازیبوون پێی تەنیا لە ئاستی قسە و دروشمدا، نابێتە هۆی سەرکەوتن و بەئامانج گەیشتن.

هێندێ لە شێوازە ناتوندوتیژییەکان لە کردەوەدا، بە ئاکام نەگەیشتوون و هێندێکیش بە سەرکەوتنێکی سنووردار گەیشتوون. هێندێ لە سەرکەوتنە بەدەست هاتووەکان کاتی و رواڵەتی ماونەتەوە، چونکە خەڵك لەم هەلە بۆ پتەوکردن و بەفەرمی ناسینی ئاکامەکە هەوڵیان نەداوە، یان لە بەرانبەر ئەو هەڕەشە و مەترسییانەدا کە دوای سەرکەوتن رووبەڕوویان بووەتەوە، بەباشی بەرگرییان نەکردووە و پارێزگارییان نەکردووە لەو ماف و ئازادییانەی کە بە هەوڵ و ماندووبوونی خۆیان بەدەستیان هێناوە.(١)

لە هێندێ لە نموونەکانی ئەم خەباتانەدا، ئامانجە سەرەتاییەکان بە پشتبەستن بە بەرنامەی شۆڕشگێڕانەی رێکوپێك بەدی هاتوون، بەڵام بۆ گەیشتن بە تێکڕای داخوازییەکان، شێوازە نوێیەکانی خەبات پێویست بووە.

لە هێندێ بابەتدا ئەم سەرکەوتنانەی کە بە شێوازی ناتوندوتیژی بەدەست هاتوون، هیچکاتێك بە شێوازی توندوتیژانە بەرهەم نەدەهاتن. بۆ تێگەیشتنی باشتری ئەم مەسەلە ناسینی ناوەڕۆکی ئەم خەباتانە پێویستە.

ئەو شێوازانەی کە خەباتی بێ توندوتیژی بە هۆی ئەوانەوە بە ئاکام دەگات، بە هەلومەرج و بارودۆخەکانەوە بەستراوەتەوە و لە بابەتێکەوە بۆ بابەتێکی دی جیاوازی هەیە. باسکردنی ئەم خاڵە زۆر گرینگە کە هێندێ لە خەباتە ناتوندوتیژییەکان، نەك بەناچار هەموویان، پێویستیان بە دوو پڕۆسە و میتۆدی خەباتگێڕی زۆر تایبەتی و هەستیار هەیە. ئەم دوو شێوە بەم جۆرەیە:

١- هەبوونی توانای بەرەنگاریی و پووچەڵکردنەوە یان پێچەوانە کردنەوەی سەرکوتگەرییەکان.

٢- توانای لەنێو بردن وهێدی هێدی لەنێوبردنی سەرچاوەکانی هێزی دوژمن.

لە درێژەدا پێداچوونەوەیەکی" کورت"مان لەسەر ئەم دوو بابەتە دەبێ.

سەرکوتگەریی و سیاسەتی خەباتی جیو-جیتسۆ:

بەشێوەیەکی سروشتی، دیکتاتۆرەکان لە هەر کردەوە و ئایدیایەك کە دژ بەوان، یان مەترسییەك بۆ دەسەڵاتی ئەوان بێت، دەترسێن و لەبەرانبەریاندا دژەکردەوە نیشان دەدەن.

---

(١) بۆنموونە دەتوانین بە بزووتنەوەی خۆماڵیکردنی پیشەسازی نەوت هێما کەین کە بەهۆی کەم تەرخەمی خەڵکو رێبەرانی بزووتنەوەکەوە ئاواتەکانی خەڵك یەك شەوە لەدەست چوون.

دەسـەڵاتدارانی سـەرکوتگەر، دەست دەکەن بـە ترسـاندن و ئـازاردانی ئـەو کەسـانەی کـە سەرپێچییان کردووە و لە مانگرتنەکاندا بەشدار بوونە، یان بە هـەر شـێوەیەك لـە هاوکـاری کردن خۆدەبوێرن. ئەم حکومەتانە زۆرجار لە سـپاردن و دانـی هێنـدێ مـاف بـە دژبـەران و راکێشانی سەرنجی ئەوان لە پێناو کردەوەی باشتر و درێژەدان بە دەسەڵاتی خۆیان، خۆدەبـوێرن و بە مل نەدان بە چاکسازی و ریفۆرم، بە شێوەی یەکلایەنە و تاك رەهەندی لـە بـەکارهێنانی توندوتیژی لەبەرانبەر دژبەرانی خۆیان کەڵك وەردەگرن.

کێشە و گرفتی دەسەڵاتداران لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەو خەباتگێڕانەی کە بە شـێوازی ناتوندوتیژی شەڕ دەکەن، لەبزۆزی و سرشتی ئەم جۆرە خەباتانە دایە" هـەر بۆیـە لـە هێنـدێ بارودۆخدا، نـەك لـە هـەموو بابەتێکـدا، لەوانەیـە دەسـەڵاتدارانی سـەرەڕۆ و سـەرکوتگەر پڕۆسەیەکی تایبەتی پێك بێنن کە "سیاسەتی جیو-جیتسۆ"ی پێدەڵێن.(١)

لەبنەڕەتـدا ئـەم سیاسـەتە شۆڕشـگێڕییە بـۆ پێکـدادانی سـەربازی، لەلایـەن ژاپۆن(یابان)ییەکانەوە گەڵاڵە کراوە. کارکردنی ئەم شێوازە لەسەر ئەم بنەمایەیـە کـە هێـز و توانای دوژمن دژ بە خۆی بە کار دەبەن و بە کەڵك وەرگرتن لە هێزی دوژمن، ئەو فشارانە بە شێوەیەك دەخەنەوە سەر دوژمن. ئەگەرچی ئەم شێوازە، لەبنەڕەتدا بۆ خەباتی سەربازی گەڵاڵە کراوە بەڵام لەبواری سیاسیشدا بـەکار دێـت. حکومەتـە سـەرکوتگەرەکان لـەم میتـۆدە بـۆ سەرکوتکردنی دژبەرانی خۆیان کەڵك وەردەگرن.

هێزە جەماوەرییەکانیش دەتـوانن هـەروەکو کاروبـارە سیاسـی و سـەربازییەکان، واتـای بنەڕەتی ئەم میتۆدە لە چوارچێوەی خەباتی ناتوندوتیژیدا بەکار بێنن. چونکە خەباتی سیاسی بە روانگەیەکی ناتوندوتیژی، دەتوانێ لە بەرانبەر سەرکوتگەرانی توندوتیژ و تەیار بە چەك و چۆڵ، بارودۆخێکی تایبەت و لێك دوور و ناتەبا پێك بێنی و وەکو شێوازی"جیـو-جیتسـۆ"، راتەکانێکی سیاسییان لێ بدات و لە کۆتاییدا هاوسـەنگیی دوژمنـان لـە بـاری سیاسـییەوە

---

(١) جیو-جیتسۆ یان جـۆدۆ- ئەساسـی وەرزشـی جـۆدۆ تێکـدانی هاوسـەنگی هـاوکێش یـان هاومـاڵ بـە کەڵکوەرگرتن لەکێشی ئەوە، ئەگەرچـی کێشـی زۆر بـۆ هـاوکێش پوانێـك دێتـە ئـەژماردن بـەڵام هـەر بـە کەڵکوەرگرتن لەم فاکتەرە، کێشی حەریف دژ بە خۆی بەکار دەبرێ. لـەجۆدۆی سیاسیشـدا دەتـوانین توانـای سەرکوتکەری حکوومەت دژ بە خۆی بەکار بێنین، بەم شێوە کە توندوتیژیو سەرکوتکارییەکانی رژیم لەسـەر دژبەرانی بە شێوەی بەربڵاو بە ئاگاداری خەڵکو رێکخراوە نێونەتەوەییـەکان بگەیـەنینو بـە وروژانـدنی رقو قینی ئەوان لەدوژمن، ئابڕووو رەوایی ئەو تووشی قەیران بکەین.

بشێوێنێ. ئەم شێوازە، سەرکوتگەری و توندوتیژیی دەسەلاَت دەگەڕێنێتەوە بۆ خۆیان و لەم ڕێگاوە هێزیان لاواز دەکات.

جیو-جیتسۆی سیاسی:

پرۆسەیەکی تایبەت کە لەوانەیە لەماوەی خەباتی نا توندوتیژانەدا، بۆ گۆڕینی پێوەندیی دەسەلاَت بەکار بهێنرێت. لە جیو-جیتسۆی سیاسیدا، خەڵك لە سەرکوتگەرییەکانی دەسەلاَت لە خەباتی ناتوندوتیژیی جەماوەریدا، وەکو کاردانەوەیەکی نیگەتیڤ کەڵکی لێ وەردەگرن، تا ئەم سەرکوتگەرییە، بە فۆڕمی سیاسیی خۆی بگەڕێننەوە بۆ دەسەلاَت و لەم ڕێگایەوە خەڵك لە بەرانبەر سەرکوتگەریی توندوتیژانەی دەسەلاَت بە شێوەی خەباتی ناتوندوتیژیی خۆیان درێژە بدەن و پشوو درێژیی خۆیان لە دەست نەدەن و ڕوو لە شێوازی توندوتیژانە نەکەن و درێژە بە خەبات بدەن. لە وەها دۆخێکدا سیاسەتی سەرکوتگەریی دەسەلاَت، پێگەی دەسەلاَت دەخاتە دژوارترین دۆخی ڕەخساوەوە.

ئەم سیاسەتە دەتوانێ شێوازی عەقیدە و ڕوانگەی هێزەکانی سێهەم، گرووپە ڕاوێژکارەکان و تەنانەت پشتیوانەکانی حکومەتیش(دووبەرەکی ناو دەسەلاَت) بگۆڕێت. ئەم گۆڕینی ڕوانگەیە لەوانەیە ببێتە هۆی ڕووخانی سەرچاوەکانی هێزی دەسەلاَت و زۆرتر بوونی توانایی هێزی جەماوەر لە شێوازی جۆراوجۆردا بۆ مەحکوم کردنی دەسەلاَت، درز خستنە ناو دەسەلاَت و پەیوەست بوونی خەڵك بە ڕیزی خەباتکاران و لەکۆتاییدا ئەم ئاڵوگۆڕانە لە هێندێ بابەتدا دەتوانێ ئاڵوگۆڕێکی گەورە لە پێوەندییەکانی دەسەلاَت و بە قازانجی خەڵك دروست بکا.

خەباتکاران لە درێژەی خەباتدا بە خۆبواردن لە توندوتیژی و درێژەدان بەم شێوازە، توانای خۆیان زۆرتر دەکەنەوە.

ئەم شێوازە دەبێتە هۆی زیادبوونی ڕق و قین لە دەسەلاَتداران لەسێ گرووپدا. ١- لەناو خودی دەسەلاَتدا ٢- کەسانێك لەناو کۆمەڵگا کە ئەم نارەزایەتییانە کاریگەریی لەسەریان بووە و ئامانجی خەبات بۆیان گرینگە. ٣- کەس و گرووپگەلێك کە بە شێوەی ناڕاستەوخۆ تێوەگلاون (وەکو ولاَتانی دیکە و ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکان). بێزارییەکی لەم چەشنە دەبێتە هۆی پەیدابوونی کەلێن لەناو دەسەلاَتدا. هەروەها دەبێتە هۆی زیاد بوونی هێزە تێکۆشەرەکان

و بەهێزبوونی پاڵنەری ئەوان و سەرەڕای ئەمانە هێزی سێهەمیش بە قازانجی هێزی خـەباتگێڕ و دژ بە دەسەڵاتداران دێنێتە گۆڕەپانەوە.

جیو-جیتسۆی سیاسی لە تێکڕای تێکهەڵچوونە ناتوندوتیژییەکاندا کارایی نییە. لـەکاتی نەبوونی جیو-جیتسۆی سیاسیدا، زۆرجار ئاڵ و گۆڕ لە پێوەندییەکانی دەسەڵاتدا دەگەڕێتـەوە بۆ رادەی هاوکاری کردنەکان.

تێکشکاندنی هێز(دەسەلات)ی دوژمن :

سیاسـەتی جیـو-جیتسـۆ لـە هـەموو بارودۆخـەکان یـان لـە هێنـدێ لـە شـێوازە ناتوندوتیژییەکاندا کاریگەر نییە.

رێگایەکی دیکە کە دەتوانێ یارمەتیی بزووتنەوەکان بـدات تێکـدانی سەرچـاوەکانی ئـەو هێزەیە کە دەسەڵاتداران و دیکتاتۆرەکان پێیانەوە بەستراونەتەوە. ئەم شێوازە لە بنچینەدا لـە خەباتێکدا کارامەیی هەیە کە هەوڵی ئەوان بۆ گوشار خستنە سەر و ناچارکردنی دەسەڵاتە بۆ ئەنجامـدانی کارێـك یـان پێشـگرتنیان لـە ئەنجامـدانی هێنـدێ چـالاکی دیکـە، یـان لـە هەلومەرجێکدا کە ئامانج لە خەبات، وردکردن و تێك شکاندنی رژێمە.

ئەم ستراتیژییە ساکارە، دیکتاتۆرەکـان بـۆ مانـەوەی خۆیـان پێویسـتیان بـە هاوکـاریی کەسانێکە کە حکومڕانییان بەسەردا دەکەن، بەبێ ئەم هاوکارییە ناتوانن سەرچاوەی دەسەڵاتی سیاسیی خۆیان بپارێزن. سەرچاوەکانی ئـەم دەسـەڵاتە سیاسـییە، ئەمانـەی لای خوارەوەیـە: (لەبەشی دووەم و سێهەمدا سەرچاوەکان وکۆڵەکە(بنچـینە) کـانی دەسـەلات بەتێروتەسـەلی شرۆڤە کراوە .)

- رەوایی و یاسایی بوونی حکومەت
- خەڵك، گرووپەکان وئەو رێکخراوانـەی کـە لـە قـانونی دانـراو و دەسـەڵات پێـڕەوی و هاوکارییان لەگەڵ دەکەن.
- زانست، پسپۆڕی و پێداویستییە زانستییەکان کە دەسەڵات پێویستی پێیانە و لەلایـەن خەڵکەوە دابین دەکرێ.
- هۆکارە نادیارەکان کە، بریتین لە هۆکارە دەروونی و ئامانج گەرایییەکان کە خەڵك ناچار دەکەن کە بە پشتگیری لە دەسەلات و پێڕەوی لە قانون بکەن.

• سەرچاوەی دارایی و کالاکان، کۆنترۆڵ و دەست پێڕاگەیشتن بە سامان و سەرمایەکان، سەرچاوە سروشتییەکان، سیستمە ئابوورییەکان، ڕێگاکانی پێوەندی و گواستنەوەی زانیارییەکان.

تەمبێ کردن و ئەو سزادانانەی کە بە سەر خەڵکدا دەسەپێندرێت، یان بەهۆیەوە هەڕەشە لە خەڵك دەکەن، یان گوشار دەخەنە سەریان بۆ ئەوەی رازی بن بە هاوکاری و گوێڕایەڵی رژێم بن و پشتیوانی لە سیاسەتەکانیان بکەن بە ئامانجی درێژەدان بە دەسەلات.

ئەو هۆکارانەی لەسەرەوە باس کران، مانەوەی دەسەلات مەیسەر دەکەن و رەوایی حکومەت بەوانەوە بەستراوەتەوە، بەلام ئەم هۆکارانە خۆیان پێویستیان بە وەرگیران لەلایەن دەسەلاتداران، هاوکاری خەڵك، رێکخراوەکان و دامەزراوە جۆراوجۆرەکان و هاوکاریی ئەوان هەیە.[(1)]

کە وا بوو، هێزی سیاسیی دەسەلاتداران بۆ مانەوە و درێژەی ژیانی خۆیان پێویستیان بە دووبارە کردنەوە و بەهێزکردنی ئەم سەرچاوانە هەیە و ئەم سەرچاوانەش پێویستیان بە پشتیوانی خەڵك، لایەنگری و هاوکاریی ئەوان هەیە، کە ئەگەر ئەم هاوکارییانە بەردەوام نەبێت، هێزی سیاسیی دەسەلاتداران لەنێو دەچێت. کە وا بوو هێزی سیاسی بە هەموو شکۆ و سامێکی روالەتییەوە کە هەیەتی لەرزۆك و لەناو چووە، چونکوو بە خەڵکێکەوە بەستراوەتەوە کە دەسەلاتداران حکومڕانییان دەکەن. هاوکاریی خەڵك و پێڕەوی کردنیان لە یاسا، گرەنتی کراو نییە(چونکوو لە حکومەتە سەرەڕۆکاندا بیانوی جەماوەر بۆ پشتیوانی لە قانون لاواز دەبێتەوە) و لەم رووەوە کە سەرچاوەی هێزی دەسەلات خەڵکن، کە وا بوو ئەم هێزە سنووردارە، شیاوی بریندار بوونە و لاواز دەبێت. خەباتی ناتوندوتیژی دەتوانێ بە پشتبەستن بە مانگرتن و بایکۆت هەریەك لە سەرچاوەکانی هێز بێت و خەڵکیش وەکو بنەما و بنچینەی ئەم سەرچاوانە دەتوانن لاواز و سنوورداریان بکەنەوە.

---

(١) وادیارە مەبەست لە"وەرگرتن لەلایەن دەسەڵاتداران"ەوە بەم مانایە کە خودی حکوومەت پێبەند بە کەمترین رادە بن.لەسیستمە حکوومیانەدا کە لەسەر بنەمای زەختو کوشتار بنیات نراون، سەرچاوەکانی هێزی ناوبراو، ئیتر ماناییێکیان نامێنێ، بۆنموونە لەسیستمی حکوومەتی تالیباندا کە دابین کردنی لانیکەمی بارودۆخەکانی ژیانو خۆشگوزەرانی خەڵك ماناییێکی نییە، جگە لەتەمبێکردنو سزادانو هۆکارە نادیارەکان، سەرچاوەکانی دیکەی دەسەڵات دەرناکەون.و

خۆبواردن لە هاوکاری و بەتەنگەوە نەبوونی گرووپە نارازییەکان، دەبێتە هۆی لەبەر یەك هەڵتەکان و ناکارامەبوونی سەرچاوەکانی دەسەلاَت. بۆ نموونە قبوولَ نەکردنی لێهاتوویی قانوندانەران لەلایەن گرووپە نارازییەکانەوە، مەشروعییەتی قانونی دەسەڵات دەخاتە ژێر پرسیارەوەو لەکۆتاییدا لەسەر گوێڕایەڵی گرووپە نارازییەکان، هێزەکانی ناو دەسەلاَت و تێکڕای خەڵك کاریگەری دادەنێ و دەتوانێ کێشە و گرفتێکی زۆر بۆ حکومەت پێك بێنێ.

مانگرتنی گشتی دەتوانێ چەرخەکانی ئابووری ولاَت لەکار بخات. خۆبواردن لە هاوکاریی ئیداری و رێکخراوەیی دەتوانێ لەباری "بورۆکراسی"یەوە چالاکییەکانی حکومەت ئیفلیج بکات و لە کۆتاییدا نافەرمانی و شۆڕشی (سەرکێشی)[1] پۆلیس و هێزە نیزامییەکان، توانای دەسەلاَت بۆ رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ بزووتنەوە جەماوەرییەکان و درێژەدان بە دەسەلاَت تووشی قەیران دەکات.

لە نەبوونی ئەم سەرچاوانەدا، هێزی دەسەلاَت بەرەو لاوازی دەچێت و لە کۆتاییدا لەناو دەچێت. حکومەتەکان لە بۆشایی رەوایی سیاسیدا لەناو دەچن.

بە وتەی (دەبلیوو دووچ)[2] بە پێچەوانەی باوەڕی هەموو خەڵك، سەرەڕۆترین دەسەلاَتەکانیش بە هەموو هەیبەتی رواڵەتی خۆیانەوە، لە کردەوەدا بەستراونەتەوە بە پشتیوانی و هاوکاریی خەڵك و کۆمەڵگایەك کە حکومڕانیان بەسەردا دەکەن.

چوار رێگا بۆ گەیشتن بە سەرکەوتن:

ئەو بزووتنەوە ئاشتیخوازانە جەماوەرییانەی کە توانیویانە سەرکەوتن وەدەست بهێنن لەسەر چوار شێوازی بنەڕەتی دامەزراون(ئەم بابەتە لەبەشی چوارەمدا بە تێروتەسەلی باس کراوە .) ئەم چوار شێوە جیاوازە بەشێوەیەکی بەربلاَو بە١- تایبەتمەندییەکانی ئەو بارودۆخە قەیراناوییە کە ناکۆکییەکانی تێدا دروست بووە، ٢- ئەو بابەتانەی کە جێی ناکۆکین، ٣- تایبەتمەندییە کۆمەلاَیەتییەکانی خەڵك، ٤- تایبەتمەندی و چییەتییەکانی حکومەت، ٥- شێوازی ستراتیژیی خەبات، ٦- میکانیزمی گۆڕان و چاکسازی، ٧- شێوازی بەکارهێنراو بۆ

(١) بۆ ئاگاداری خوێنەران لەم کتێبەدا ئەم وشانە (نافەرمانی، شۆڕش، نارەزایەتیو...) بەمانای ناتوندوتیژی لەبەرچاو گیراون.

(2) w.duetsch

خـەبات، ٨- توانـایی، سیسـتم خـوازیی و خـۆڕاگریی گرووپـە خـەباتگێڕەکانی خەڵکـەوە بەستراوەتەوە.

ئەو گوشار و تەنگە تاوکردنانەی کە لەلایەن خەڵکەوە بەکارهێنراون چوار جۆرە- دەروونی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی، کە هەرکامیان لە پانتاییـەکی بـەربلاو لەتونـدی و سسـتیدا بەکاردەبرێن. سـەرەڕای ئەمـە، لەوانەیـە بزووتنـەوە ناتوندوتیژییـە جەماوەرییـەکان لەسـەر سەقامگیری و بەردەوامی سیستمی سیاسی و کۆمەڵایەتی کاریگەر بن و کردەوەیـان بگـۆڕن، یان پێش بە دەسەڵات بگرن لە بڕیاردانی دروست بۆ بەکار هێنانی سیاسەتێکی تایبەت.

لەقەیرانەکاندا خۆبواردن لە هاوکاری و هـەروەها خـەباتی خـەڵك لەوانەیـە لـە بـارابوون وتوانای دەسەڵاتداران بۆ درێژەدان بە حکومەت کردن سست بکات و ببێتە هۆی لەناوچوونی.

لە بارودۆخی جۆراوجۆردا جیاوازیگەلێکی بنەڕەتی لـە شـێوازەکانی کـردەوەی بزووتنـەوە ناتوندوتیژییە جەماوەرییەکاندا هەیە. بۆ نموونە، چییەتی بزووتنەوە کرێکارییە خۆجییەکان بۆ زیادکردنی کرێ (موچە)، جیاوازییەکی زۆری لەگەڵ بزووتنەوەی کەمایەتییەکان هەیە کـە بـۆ بەدەستهێنانی مافی تایبەتی یان هەندێ بزووتنەوە کە بۆ ڕووخانی حکومەتە سەرەڕۆکان هەوڵ دەدەن.

لە ئەگەری سەرکەوتنی ئەم خەباتانەدا، ئەو ئیمتیاز و چاکسازییانە کە بەدەسـت هـاتوون ئاکامی یەکێك لەم چوار میکانیزمەیە.

بەمجۆرە نارەزایەتی دەربڕین بە یارمەتیی شێوازی ئاکاری بەدەگمەن دەبێتە هـۆی گـۆڕینی هەڵوێستی دەسەڵاتداران بە شێوەی دڵخوازانە، چونکوو ئەوان ئەم کارە بە مانای پاشەکشە لە هەڵوێستەکانی خۆیان و جۆرێك ڕیفۆڕم سەیر دەکەن، لە حاڵێکدا ئەنجامـدانی نارەزایـەتی بـە شێوەی گـەمارۆی چـالاکیی ئـابووری یـان خۆبـواردن لـە هاوکـاریی سیاسـی، لـە زۆربـەی بابەتەکاندا، دەسەڵات ناچار بە قبووڵی هێندێ بابەت و دانی پوان بە نارازییەکان دەکات و لە ڕاستیدا بەهۆی زۆر بۆ هێنان و گوشاری خەڵکەوە، ناچار بە ڕێکەوتن بوونە.

هێندێ لە نارەزایەتییـەکانی خـەڵك و خۆبـواردن لـە هاوکـاریکردنی ئـەوان زۆر بـەهێز، بەرنامەدارێژراو و ئامانجدار بووە و هێزی دەسەڵات بە خەباتی جەماوەری تا ئەو ڕادە دابەزیوە کە تەنیا لە ڕواڵەتدا، پلـەی سیاسـیی خـۆی پاراسـتووە و هـیچ چەشـنە هێـزی دزەکـردن و کارتێکەری نەبووە و لە ئەنجامدا ناچار بە بەجێهێشتنی دەسـەڵات و لـە بەرانبـەر بزووتنـەوە

ناتوندوتیژییەکانی جەماوەردا بە چۆکدا هاتوون. لە راستیدا خەڵك بە بەکارهێنانی گوشار، دەسەڵاتیان ناچار بە راپەڕاندن و قبوولی هێندێ شەرت و مەرج کردووە.

لە هێندێ بابەتی دانسقەدا دوابەدوای کاریگەر نەبوونی شێوازەکانی چاکسازی، رێککەوتن و راوەستاندنی ناتوندوتیژی، نارەزایەتیی جەماوەری و ملنەدانی ئەوان بە دەسەڵات لە پانتاییەکی بەربلاوتردا ئۆرگانیزە کراوە و سەرچاوەکانی هێزی دەسەڵات و یەك دەستی و یەکگرتوویی ئەوان رووبەرووی ناکۆکی و جیایی بووەتەوە و لە وەها دۆخێکدا رژیمەکان سەرەڕای لێکترازانی پێکهاتەیی، بە ئاسانی لێك هەڵوەشاونەتەوە و لەناو چوونە، کە بەم شێوازە دەڵێین هەرەس هێنان.

کەڵك وەرگرتن لە شێوازی پێداچوونەوەکراو:

هەرچۆنێك بێت ئەم شێوازی خەباتی ناتوندوتیژییە رۆڵێکی زۆر گرینگ لە شیکردنەوە و لێکدانەوەی گرفتی توندوتیژی نواندن لە سیاسەت و کۆمەڵگادا دەگێڕێ، یان لە ئەگەری تێڕوانین لە پێکهاتەکانیدا، دەتوانێ هەی بێت. ئەم رۆڵە تا رادەیەکی زۆر بەو بابەتەوە گرێدراوە کە شێوازەکانی خەبات لە بارودۆخی قەیراناویدا تا چ رادەیەك لەکەم کردنەوەی سەرنج و روو تێکردن لە توندوتیژی لە کۆمەڵگادا کارتێکەرییان هەیە. بە وتەیەکی دی، ئەم شێوازە کاتێك سوودبەخشە کە کاریگەری لەسەر بیری توندوتیژی خوازیی گشت کۆمەڵگا هەبێ.

ئایا دەکرێ بنەمای ئەم جۆرە خەباتانە بە شێوازێك بنیاد بنرێن کە بە شێوەی سودمەند جێگرەوەیەکی کاریگەر و چارەسەرکەر بۆ توندوتیژیی بن؟ لە هێندێ بابەتدا تاکەکان بۆ ئەم پرسیارە وەڵامی پۆزەتیڤ دەدەنەوە، لە هەندێ بابەتی دیکەدا وەڵامی ئەم پرسیارە"رەنگە"، "دوور لە چاوەڕوانییە"، یان"نەخێر". وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە تا رادەیەکی زۆر بە تێگەیشتن وهەڵێنجانی تاکەکان بەم شێوە لە خەبات بەستراوەتەوە و هەروەها بەمە کە ئەم شێوازە وەکو جێگرەوەیەکی متمانە پێکراوی توندوتیژی، لە بارودۆخی قەیراناویدا تا چ رادەیەك دەتوانێ کاریگەری دابنێت.

دەكرێ بە پلەیەك لە تێگەیشتن و هۆشیاری بگەیت كە ئەم میتۆدە لە خەبات بە شێوەیەكی پراگماتیك و كارامە بە بەراورد لەگەڵ شێوازەكانی خۆڕسكدا[1] بگۆڕین كە لە كۆنەوە بۆ خەباتی ناتوندوتیژی كەڵكی لێ وەردەگیرا. ئەم كارە بە زیادكردنی هۆشیاری و زانستی ئێمە لە پێش‌نیازەكانی ئەم میتۆدە سەردەگرێ. هەرچی پانتایی زانستی ئێمە لەم بەستێنەدا بەربلاوتر و تێگەیشتنێكی باشترمان لێی هەبێت و بەرنامەڕێژی بۆ بەرنگاربوونەوە لەگەڵ قەیرانەكان و گەنگەشەكان كامڵ تر و بەربلاوتر بێت، بێگومان كارامەیی ئەم میتۆدەش زیاتر دەبێت.

بۆ گەیشتن بە رێگاچارەیەكی گونجاو و بەربلاو لەجێی بەكار هێنانی توندوتیژی و هەروەها بۆ هەڵسەنگاندنی گەشەی سیاسی میتۆدە ناتوندوتیژییەكانی داهاتوو، ناچارین كە بە لێهاتوویی و تەوژمی ئەم میتۆدە لەكاتی ئێستا و داهاتوودا سەرنجی زیاتر بدەین. خاڵی زۆر گرینگ ئەوەیە كە خەڵك و كاربەدەستانی حكومەت لە گەرمەی قەیرانەكاندا لەسەر ئەو بڕوایەن كە پەنابردنە بەر توندوتیژیی و بەكار هێنانی هێزی سەربازی، دڵخواز و كارامەیە. ئێستا پرسیار ئەمەیە كە، تا چ رادەیەك ئێمە دەتوانین تێگەیشتنێكی باشمان لەم شێوازە (خەباتی ناتوندوتیژی) هەبێت و تا چ ئاستێك دەبێ پێداچوونەوە و چاكسازی تێدا بكەین؟ هەروەها ئەم میتۆدە تا چ رادەیەك دەتوانێ جێگرەوەیەكی كارامە بۆ بەكار هێنانی توندوتیژی بێت؟

گەشەی سیاسیی شێوازەكانی خەباتی ناتوندوتیژی و خستنەڕووی جێگرەوەگەلێكی باش و دوور لە توندوتیژی، لە جێی بەكارهێنانی توندوتیژی، بۆ چوارچێوەیەكی بەربلاو لە قەیرانەكان بەتایبەتی ئەم بابەتانەی خوارەوە پێویستن:

* لەسەركار لابردنی دیكتاتۆرەكان.

* پووچەڵكردنەوەی كوودەتاكان و پێشگیری لە هاتنە ئارای دیكتاتۆرە نوێكان.

* بەرگری لە بەرانبەر دەستدرێژی و داگیركاری دەرەكی.

* پاراستن و پارێزگاری لە فەرهەنگ و شێوازی ژیانی خەڵكی خۆجێیی(وەكو كەمایەتییە ئایینی و نەژادییەكان).

---

(١) مەبەست لەخۆڕسك ئەمەیە كە ئەگەر لەكۆنەوە شێوازی خەباتی ناتوندوتیژی بووبێت لەسەر بنەمای چوارچێوەیەكی كۆنووس‌كراوو تیۆریك نەبووە، لەم كتێبەدا هەوڵ دەدەین تا بۆ ئەم شێوە خەباتانە شێوازێكی كردەكی ببینینەوە.

* پێشگیری لە بڵاوبوونەوەی نابەرانبەریی کۆمەڵایەتی و ئابووری.
* پاراستن و بڵاوکردنەوەی تێکۆشانە دیموکراتیکەکان و بەرگری لە مافی مرۆڤ.
* یەکدەست کردنەوە و لێکدانی شێوازەکانی دیکەی ناتوندوتیژی لەگەڵ پێکهاتەکانی کۆمەڵگایەکی دیموکراتیکدا.

کەمکردنەوەی خواستی شەڕ و شێوازەکانی دیکەی توندوتیژی:

لەپێناو دەستەبەرکردنی ئەم جۆرە ئامانجانە و ئامانجی هاوچەشنی قەیرانگەلی تایبەت کە لە دێڕەکانی پێشتردا باسکران و لەبەر ئەوەی شێوازە ناتوندوتیژییەکان بە شێوازی کاریگەر و کارامە کار بکەن، پێویستی بە پلانێکی ستراتیژیی هەیە. بە راپەڕاندنی قۆناغ بە قۆناغی بەرنامەی ستراتیژی، دەرەتانی جێگیرکردنی یەك بە یەکی ئەم شێوازە پاڵاوتەکراو و کارامانە لەسەر بنەمای شێوازی ناتوندوتیژی لە جێگەی شێوازی توندوتیژانە هەیە. بۆ وەدەست هێنانی ئەم مەسەلە گرینگە و بۆ گەشەپێدان و پەرەپێدانی تواناییەکانی شێوازە نا توندوتیژانەکان، بۆ بەڕێوەبردنی دژایەتییە قەیراناوییەکان، بە رادەیەکی زۆر، پێویست بە لێکۆڵینەوە، شیکردنەوە، توێژینەوەی ستراتیژیی، گەشەی سیاسی، بەرنامەڕێژی و هەنگاونانی نەترسانە هەیە" کە هەموو ئەم بابەتانە لە بەشە جۆراوجۆرەکانی ئەم کتێبەدا تاوتوێ دەکرێت.

لەم رەوتەدا پێویستمان بە رێنوێنی و کەڵك وەرگرتن لە ئاگایی و زانستی مێژووناسان، دەروونناسانی کۆمەڵایەتی، کۆمەڵناسان، تیۆری داڕێژەرانی سیاسی و بەرنامە داڕێژەرانی ستراتیژی هەیە. ئەمە بەس نییە کە تەنیا خۆ بە خوێندنەوەی میتۆدەکانی ناتوندوتیژییەوە خەریك کەین، بەڵکو لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی بابەتەکانی دیکەی وەکو رادەی بێتوانایی و لاوازیی دیکتاتۆرەکان وحکومەتە ستەمکارەکانیش پێویستە. خاڵێکی دیکە کە زۆر گرنگە، فێربوونی چۆنیەتی بڵاوکردنەوە و گەشەی توانایی رامانی ستراتیژی و بەرنامەڕێژی ستراتیژی بۆ خەباتی ناتوندوتیژی داهاتووە. بۆ پراکتیزەکردنی ئەم هەوڵانە و وەدیهاتنی ئەم بابەتانە پێویستمان بەوەیە کە چاوێك بە هۆکارە میتافیزیکی و دژی خواستە سەرەکییەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و مۆدێرن، دەسەڵاتە نەتەوەیی و هێزە نێونەتەوەییەکاندا بخشێنین. ناوەندگەرایی دەسەڵات، میلیتاریزمی سیاسی، زاڵیی میتۆدە نەریتخوازانەکانی چارەسەری کێشەکان و هێندێ هۆکاری دی بوونەتە رێگرێکی گەورە لە بەرانبەر بەڵگە پەسندکراوەکان و

توانایی ئەنجامدان و شوێن دانەریی شێوازە ناتوندوتیژییەکان. هەندێ بـوار هەیـە ئـەوە روون دەکەنەوە کە سۆزی کۆتایی کۆمەڵگا بۆ توندوتیـژی یـان خۆبـواردن لێـی و پەنابردنـە بـەر شێوازی بێتوندوتیژانە، دەرەنجامێکی زۆری لەسـەر پێکهاتـەی سیاسـی و کۆمەڵایـەتی ئـەو کۆمەڵگایە هەیە.

بە راشکاوی ئەم خاڵە روون بۆتەوە کە بزووتنەوە توندوتیژی خوازانەکان زۆرتر دەبنە هـۆی هاتنە سەرکاری رژێمە ناوەندگەرا و سەرکوتگەرەکان. لە حاڵێکدا زۆرجار خـەباتی مـەدەنی و ناتوندوتیژی دەبنە هۆی هاتنەسـەرکاری دەسـەڵاتێکی جەماوەرییانـە بـە ئـازادییکـارکردنی زیاترەوە. دەکرێ هێزی نیزامی بۆ سـەرکوت و گوشـار خستنەسـەر خـەڵك بـەکار بێـت، لـە حاڵێکدا خەباتی ناتوندوتیژی کەرستەیەکە بۆ خەڵك تـا بـەو شـێوە بـۆ دەسـت گەیشـتن بـە سەربەستی و بەرگری لە ئازادی کەڵکی لێ وەرگرن و پێش بە هاتنە سـەرکاری حکومـەتێکی سەرکوتگەر بگرن. هۆشیاریی ورد لە توانستی پێوەندی کردن و جێبەجێکردن و پێکـەوەژیانی هێز و میتۆدەکانی بەکارهێنانی فشـاری ناتوندوتیـژی، دەتـوانێ روونکـەرەوەی شـێوازگەلی کردەیی و کاریگەر بێ کە بەرلەمە بە دروستی تاوتوێ و شی نەکراوەتـەوە. ئـەم مەیلـە ئـەو تواناییەی هەیە بە فـۆرمێکی بـاش و لـە رێگـای کەمکردنـەوەی توندوتیـژی، ئـاڵوگۆڕێکی بنەڕەتی لە سیاسەتە مۆدێرنەکان و پێوەندییە نێونەتەوەییەکاندا پێك بێنێ.

سەبارەت بەوەی کە ئێمە تا چ رادەیەك دەتوانین بۆ جێگۆڕکێی شێوازی ناتوندوتیژی لەگەڵ شێوازی توندوتیژانە سەرکەوین و شایەدحاڵی کەمبوونەوەی پشتبەستن بە شـێوازی نیزامـی و شێوازەکانی دیکەی گرێدراو بەوەوە بین، پەیوەستە بە چۆنیەتی و ئاسـتی کاریگـەربوونی ئـەو جێگرەوەیە کە ئێمە لەجێگەی شێوازی توندوتیژانە هەڵی دەبژێرین.

پرسیاری حاشـا هەڵنـەگر ئەوەیـە کـە ئایـا ئێسـتا ئێمـە بـۆ رێفـۆرمی ئـەم شـێوازە و بەکارهێنانی لە قەیرانەکان و خەباتەکاندا هەوڵ دەدەین و زمـانی توندوتیـژی و تۆقانـدن بـە بەکارهێنانی شێوازی ناتوندوتیژی و سوود وەرگرتن لـە خاڵـە بـەهێز و کاریگـەرەکان جـێگیر دەکەین؟ ئێمە لەم کتێبەدا هەوڵ دەدەین بۆ تەواوی ئەم پرسیارانە چوارچـێوەیەك بخەینـەروو و رێبازێکی کارایان بۆ بنووسین.

تیۆری دەسەڵاتی سیاسی:

وا پێ دەچێت کە هەوڵ بۆ بەدەستهێنانی دەسەلأت(هێز)، خواستی سروشتی مرۆڤەکان، گرووپە مرۆییەکان وکۆمەڵگاکانە. پێویستیی بەدەسهێنانی هێز لەنێو نەتەوەکان، حکومەتەکان، کۆمپانیاکان و تەنانەت لەنێوان هاوڕێکانیشدا، دەبێتە جۆرێك لە کێبڕکێ.[1] رەنگە بۆ زۆربەی هاوولاتیان ئاشناترین شێوازی هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی هێز، ئەو نارەزایەتییە سیاسییانەیە کە وەك کاردانەوەیەك بۆ چۆنیەتی دابینکردنی داهات، باجەکان و بەرنامەی ئابووری حکومەتەکان دەردەکەوێ. پارێزەرانی دادگاکان، راوێژکارانی حقووقی، ئەندام پەرلەمانەکان و بەرپرسانی پسپۆڕ و لێهاتوو لەبواری پێوەندییە گشتییەکان، هەموویان هەوڵ دەدەن کە بەرگری بکەن لە مافی بریگرتەکان(موکل)ی خۆیان لە باج دانەکان و باجە سەپێنراو و بێ بەرانبەرە حکوومییەکان بە بەستنی گرێبەستی بەسوود. لە هێندێ بابەتدا شێوەی بەکارهێنانی ئەو باجەی لە خەڵك وەردەگیرێ پرسیارخولقێنە و بەرپرسانی حکوومی شێوەیەکی روون لە بەکارهێنانی ئەم باجانە بە خەڵکی نادەن. بۆ نموونە چاوخشاندنێکی رێژەیی بەسەر بوودجەی رێکخراوی بەرگری ئەمریکا پیشاندەری بابەتگەلێکی زۆرە کە بەرپرسانی حکوومی دەستیان داوەتە تەیارکردنی سوپای ئەو ولاتەوە بە پاپۆڕ، فڕۆکە و چەك و چۆڵێکەوە کە هیچ پێویستیان بەوانە نییە، بەتایبەتی کە هێندێ لەو کەرستانە کە کڕیویانە، بریتین لە کەرەستەی چەکداری تەواوکۆنە، بە دارشتنێکی لاواز یان کەرەستەی ناپێویست. ئەو بوارانەی کە بەرپرسانی حکوومی دەیانەوێ سەرمایەگوزاری تێدا بکەن، دەتوانێ بەشێوەی نهێنی بێت و زانیارییەکانی بەتایبەتی بۆ زۆربەی خەڵك کە زانیارییەکی کەمیان لەسەر مەسەلە ستراتیژیکە نێودەوڵەتی و ئەمنییەکان هەیە بلاو نەبێتەوە.

تەنانەت زۆرێك لەو بوارانەی کە باجەکانی تێدا سەرف دەکرێن، لەوانەیە بەهۆی ئەم بێئاگاییەوە، لەلایەن خەڵکەکەوە قبووڵ نەکرێ. لەهەرحاڵدا، چۆنیەتی بەکارهێنانی باجە کۆکراوەکان لەو بابەتە سیاسییە باس ورووژێنانەیە لە دیموکراسییەکاندا و کاردانەوەی هەوڵە بەردەوامەکانە بۆ کۆنترۆڵ و کارتێکەری لەسەر هێزی دەسەلاتداران.

---

(١) جیاوازی نێوان هێزی سیاسیو کۆمەڵایەتی لەمەدایە کە هێزی کۆمەڵایەتی بە مانای بە کۆنترۆڵ دەرهێنانی کرداری ئەوانیدی- تاك یان گرووپە ئینسانییەکان- بە شێوەی راستەوخۆ یان ناراستەوخۆیە، لەحاڵێکدا هێزی سیاسی بە مانای بەکارهێنانی هێزی کۆمەڵایەتی لەپێناو ئامانجە سیاسییەکاندایە.

قەیراناویترین و دژوارترین شێوەی ڕووبەڕووبوونەوە لەنێوان خەڵك و حکومەتدا لە وڵاتانی ئەفریقایی، ئاسیایی و جیهانی سێهەمدا کاتێك ڕوودەدا کەخەڵك بۆ وەرگرتنەوەی مافە پێشێلکراوەکانی خۆیان دەست دەدەنە خەبات و بەربەرەکانێ بۆ بەدەستەوە گرتنی هێزێك کە لە چنگ دەسەڵاتدایە تا بەجەماوەری کردنەوەی هێز، بۆ چاکسازیی بەرنامەکانی خۆیان بەکاری بێنن، کە ئەمە زۆر بەربڵاوتر لە کێشەی نێوان خەڵك و کاربەدەستانی ڕژێم لەسەر مەسەلەی داهاتی "باج"ەکانە کە زۆرتر لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا ڕوو دەدا. بە جەماوەری کردنەوەی هێز، هەنگاوی یەکەمە لە ڕێگای دیموکراسیدا، چونکوو حکومەتی دیموکراتیك، حکومەتی کۆمەڵایەتی کردنی دەسەڵات(هێز)ی سیاسییە.

کاتێك ئامێری لەرزۆکی بژاردە، لەنێوان ئازادی و سەرەڕۆییدا، سەرەنجام لە دوواین هەڵبەز و دابەزدا، لەسەر بەربژاری سەرەڕۆیی دەوەستێ، بۆ خەڵکی ستەملێکراو تەنیا هیوا، ڕزگاری لە بارودۆخی هەنووکەییە، بەڵام چۆنیەتی گۆڕینی بارودۆخی هەنووکەیی و ڕێگای ڕزگاریی لێی بەستراوەتەوە بە وشیاری خەڵك لەجەوهەری دەسەڵات و سەرچاوەکانی دابینکردنی دەسەڵات. بەهۆی پێویستیی ناسینی دەسەڵات و سەرچاوەکانی، لە درێژەی باسەکەدا سەرەتا پێناسەی دەسەڵاتی سیاسی و بەدوای ئەودا تیۆرییەکانی دەسەڵاتتان پیشان دەدەین.

دەسەڵاتی سیاسی- بە کۆمەڵە توانایی و تەوژمێك دەڵێن کە بۆ دیاریکردن و بەکارهێنانی سیاسەتە فەرمییەکانی کۆمەڵگا بەکار دێت. دەسەڵاتی سیاسی لەوانەیە لەلایەن ڕێکخراوەکانی گرێدراو بە دەسەڵاتەوە بەکاربێت یان لەوانەیە بەپێچەوانەوە، لەلایەن گرووپ و ڕێکخراوەکانی دژبەری دەسەڵاتەوە بەکاربێت.

لەوانەیە هێزی سیاسی ڕاستەوخۆ لە ڕووبەڕووبوونەوەکانی نێوان خەڵك و دەسەڵاتدا بەکار بێت، یان وەکو پاشەکەوتێك بۆ بارودۆخە قەیراناوییەکانی داهاتوو هەڵدەگیرێت.

تیۆری هێزی یەك پارچە یان پاوانخواز:

ئەم مودێلە، هێزی دەسەڵات بە شێوەی هەرەمی پیشان دەدا کە هێزی فەرمانڕەواکان لە لوتکەی هەرەمەکەدایە و بەهیچ شێوەو جۆرێك گۆڕانی بەسەردا نایەت. لەم هەرەمەدا خاوەنانی هێز لەوانەیە بگۆڕدرێن، بەڵام پێکهاتەی دەسەڵات ئەوەندە پتەوە کە هەرگیز ئاڵوگۆڕی بەسەردا نایەت و بێ لە بەرچاو گرتنی پێکهاتەی دەسەڵات و سەرچاوە جۆراوجۆرەکانی، هیچ چەشنە مەیلێك بۆ ئاڵوگۆڕی پێکهاتەیی قبووڵ ناکات. ئەم تیۆرییە

لەسەر ئەم بنەمایەیە کە خەڵك بە پشتیوانی و بڕیارەکانی خاوەن دەسەڵاتەکانەوە بەستراونەتەوە و ئەوانن کە چاکە و خراپەی خەڵك و چۆنیەتی بەکارهێنانی هێز لە کۆمەڵگادا دیاری دەکەن. بەشێوەیەکی باش خاوەن هێز لەم پێکهاتەیەدا لە ڕێگای هەڵبژاردنێکی ڕێکوپێك و قانونییەوە لەسەر کار لادەبرێ، بەڵام توخمە سەرەکییەکان و پڕۆسەکەی نەگۆڕن(تەنیا شکڵ و شێواز دەگۆڕدرێن).

لەسەر بنەمای ئەم حەقیقەتەیە کە لە زۆربەی ڕژێمە ستەمکارەکاندا هەڵبژاردن بەڕێوە دەچێ، بەڵام ئاکامەکەی لە پێشدا دیاری دەکرێ و هەموو شێوازی هەڵبژاردنەکە لە کۆنترۆڵ دایە" وەکو حکومەتی ژنەراڵ(نوین) لە"بۆرما"و رابێرت موگابی لە"زیمبابۆ" کە ساختەکارییان لە هەڵبژاردنەکاندا،[1] بە بەشێك لە جەستەی ئەو هەڵبژاردنانە دەزانی.[2]

ئەوپەڕی هیوای حکومەتە سەرەڕۆکان ئەوەیە کە خەڵك(تەنانەت بە زۆر) لەگەڵ چییەتی پێکهاتەی ئەم دەسەڵاتەدا بێنەوە و قبووڵی بکەن. حەقیقەتی روون ئەوەیە کە دەسەڵاتدارانی پاوانخواز بۆیە هێز و دەسەڵات بە توندوتۆڵی لە چنگی خۆیان رادەگرن، کە بتوانن بەو کەرستەیە خەڵکەکە بە پێچەوانەی ویستی دەروونی خۆیان، ناچار بە قبووڵی حکومەت بکەن و بەمجۆرە دەسەڵاتی خۆیان بەسەریاندا بسەپێنن. گوشار و کەڵەگایی کردن لەم مودێلی هێزەدا، وەکو یەکەمین و یاسایترین کەرستەیە بۆ سەپاندنی ژێردەستیی.[1] سەدەی بیستەم پڕە لەم نموونانە، لە دەیەکانی١٩٣٠و١٩٤٠ی ز. جۆزێف ستالین، ڕێبەری یەکێتیی سۆڤیەت

(١) بەپێی مانای دیمۆکراسی، ئەڵێن مەرج بۆ بوونی حکوومەتێکی خەڵك سالار، هەڵبژاردنێکی ئازادو دوور لە درۆو تەزویرە. هەر بەم هۆیەوە دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆ بۆ هێشتنەوەی ئابرووی خۆیان، بەسەرکەوتن لەهەڵبژاردنەکانو ژمارەی دەنگەکان گرینگی زۆر دەدەن.و

(٢) بێگومان حکوومەتە دیکتاتۆرەکان لەحەساوکردنەکانیان لەهەڵبژاردنەکاندا بە قازانجی خۆیان هەڵە دەکەن. وەکوو حکوومەتی سەربازی برمە کە لەگەڵ بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنەکانی ساڵی١٩٩٠دا رازی بوو، بەڵام لەئەوپەڕی ناباوەڕیدا کێبەرکێکەی دۆڕاند. دژکردەوەی حکوومەتی سەربازی خۆبواردن لە ئیرادەی خەڵكو ئاکامی هەڵبژاردنەکان بوو کە سەرنجام بە هەڵوەشانەوەی هەڵبژاردنەکە، دەستی دایە گرتنی ڕێبەرانی گرووپە سیاسییەکان_ن

(١) حەسەن قازی موورادی لەکتێبی "استبداد در ایران"یانی سەرەڕۆیی لەئێراندا، جیاوازی هێزو دەسەڵاتدارێتی بە باشی لێك‌دەداتەوەو پیشان دەدا کە دەسەڵاتدارێتی حکوومەتەکان لەسەر بنەمای پشتیوانی جەماوەرەوەیەو زۆرو زەختی حکوومەتەکان بەهۆی پشتیوانی نەکردنی جەماوەرەوە زۆر سستو لاوازە.و

نزیك بە بیست ملیۆن کەسی کە پێدەچوو لە دژبەرانی راستەقینە و پەنگراوی دەسەڵاتی ئەو بن کوشت. جەماوەرێکی زۆر لە خەڵکی سۆڤییەت لەکاتی شەڕی دووەمی جیهانی لە گۆڕەپانی شەڕ لەگەڵ ئاڵمانیادا کوژران. ئەم نموونانە ئەوەمان بۆ روون دەکاتەوە کە قۆرغ بوونی هێز لە دەست گرووپێکی تایبەتیدا و نەبوونی دەرەتانی رەخنە و پرسیار لە حکومەت چ کارەساتێکی مرۆیی بەدواوە دەبێت.

بۆ کۆتایی هێنان بە حکومەتە سەرەڕۆکان لە چوارچێوەی خەباتی ناتوندوتیژیدا، دەبێ خەڵك بە روونی مانای هەرەمی یەکدەستی دەسەڵات بزانن و پاشان بە پێکهاتەیەکی سەرتر لەو، لەباتی ئەوەی دەسەڵات بە شێوەی پاوانکراو لە دەست حکومەتدا بێت، بیر لە دابەشکردنی دەسەڵات بە شێوەی یەکسان بکەنەوە.

ئەم مودێلە سەرەڕای ئەوەی کە خەڵك بە بیرکردنەوە لەسەر ئەم بابەتە هاندەدا کە چۆن دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆ هێزیان لە باوەش گرتووە و بە تەنیا پاوانیان کردووە، هەروەها رێنیشاندەرێکیشە بۆ بیرکردنەوە لەم بابەتە کە، چاکسازیی سیاسی یان گۆڕینی دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆ لەگەڵ چ تەنگ و چەڵەمەیەکی تاقەت پڕوکێندا رووبەڕووە، بەم مانا کە لەلایەکەوە ئەم دەسەڵاتدارانە بەهۆی قۆرغکردنی هێز یان دەسەڵات زۆر بەهێز و بەتوانا دەبنەوە و لە لایەکی تریشەوە، رێکخراوە مەدەنی و هێزە کۆمەڵایەتییەکان بەهۆی بەشداری نەکردنی سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە، گیرۆدەی بێتوانایی و ناکارامەیی دەبنەوە و بەوجۆرەی کە دەبێ، ناتوانن گوشار بخەنە سەر دەسەڵات. لە مودێلی هەرەمی دەسەڵاتدا بەهۆی کۆبوونەوەی هێز لە دەست حکومەتدا، چاکسازیی پێویستی بە شرۆڤەیەکی بەربڵاو لە مودێلی هێز و ناسینیی هەیە و بەبێ ئەم ناسینە، خەبات زۆر ئەستەم دەبێت، کە ئەمە خۆی خاڵێکی گرنگ دەبێت بۆ ئەو کەسانەی کە خەون بە چاکسازییەوە دەبینن، تا بە سەرنجدان بەم مودیلە، خەونەکانی خۆیان بە کێشانی پلانێك لە جۆرێکی دیکە لەدەسەڵات بهێننە دی، کە هەر هەمان مودێلی "پلۆرالیزم"ە و بەپێچەوانەی جۆری قۆرغ کراو و ناوەندگەرا، دەسەڵات لە پانتایی کۆمەڵگادا دابەش دەکا.

مودێلی دەسەڵاتی پاوانکراو

دەسەلاَت (فەرمانڕەوایی) رەخنە هەڵنەگر گۆران و چاکسازی هەڵنەگر
خەڵك سەر بە دەسەلاَت ناچار بە ملکەچی رەها نەبوونی دەسەلاَتی رەخنەگرتن

مودێلی(جۆری) دابەشکردنی دەسەلاَتی پلۆرالیزم:

مــودێلێکی دیکــە کــە یارمەتییــەکی زۆر بەناســینی جەوهــەری دەســەلاَت دەدات، مــودێلی دابەشــکردنی دەســەلاَتی پلۆرالیزمــە. بــە پێچــەوانەی مــودێلی پــاوانخوازەوە کــە دەســەلاَت بــە پێکهاتەیەکی یەکگرتوو و چڕبۆوە لە لوتکەی پلەی دەسەلاَتدایە و بــەهێچ شــێوەیەك ناگۆڕدرێــت، ئەم شێوازە، دەسەلاَت لە پانتایی کۆمەڵگادا دابەش دەکات و بە بلاَوکردنەوەی لــەنێوان رێکخــراوە جۆراوجۆرە مەدەنی و حکوومییەکاندا، پێشگیری دەکا لە دروست بــوونی دەســەلاَتێکی ســەرەڕۆ و رەخنە هەڵنەگر. لەم مودێلەدا، دەسەلاَت زۆرینەخواز و لەرزۆکە. [1]

لەم مودێلەدا، دەسەلاَت لە چینە جۆراوجۆرەکانی کۆمەڵگادا دابەش دەکرێــت و دەســەلاَتداران تەنیا لە بابەتگەلێکدا دەتوانن دەسەلاَتی خۆیان بــەکار بێــنن کــە خــەڵك ئیزنیــان پــێ دەدەن، بــە واتایەکی دی، دەسەلاَتداران تەنیا لەسەر ئیزنی خــەڵك و هاوکــاری ئەوانــە کــە دەتــوانن بــە ســەر کۆمەڵگادا حوکم بکەن. ئەم هاوکاری کردنە دەتــوانێ بــەپێی خواســت یــان بــە زۆر یــان ئاکــامی کەمتەرخەمی و سەرنج نەدانی خەڵك یان تەنانەت بــەهۆی کارتێکــەری فەرهــەنگی گوێڕایەڵییــەوە بێت، بەلاَم هەرچۆنێك بێت، خاڵی سەرنجراکێش ئەوەیە کە بە هۆی دابەشبوونی دەسەلاَت لە نێــوان خەڵك و کۆمەڵگادا، ئەگەر بێت و خەڵك لە کردەوەی دەسەلاَتداران رازی نەبن، دەتوان لە هاوکــاری کردنی خۆببوێرن و لە دابــین کردنــی سەرچــاوەکانی هێــزی دەســەلاَت پــارێز کــەن. چــونکوو لــەم

---

(١) ئەم مودێلە لەراستیدا بەهۆی خەڵکی بوونییەوە لەئاستی نێونەتەوەییدا بالاَدەستی هەیە بەڵام لەبەرامبەر خەڵکیدا لەرزۆکە.م

مودێلەدا، دەسەڵات وەکو ئەمانەتێك وایە کە خەڵك دەیدەنە دەست بەرپرسانیحکومەتەوە و لە ئەگەری نەشیاو بوونیدا، وەری دەگرنەوە.

ئەم مودێلی دەسەڵاتە بەبەراورد لەگەڵ مودێلی پاوانخوازدا لە دەسەڵاتداریێتییەکی زۆرتر بەهرەمەندە، چونکوو بناغەکانی ئەم دەسەڵاتە خەڵکن.

سەرچاوەکانی دەسەڵات_ بەگشتی دەتوانین شەش سەرچاوەی گشتی بۆ دابینکردنی هێزی حکومەت ناو ببەین، کە لە راستیدا بنەمای هێزی سیاسیی دەسەڵاتن، وەکو رەوایی(مشروعیت) (کە لە مافی دەنگدانی خەڵکەوە سەرچاوە دەگرێ)، سەرچاوە مرۆییەکان، زانست و شارەزایی، هۆکارە نادیارەکان، سەرچاوە داراییەکان و قەدەغەکردنەکان.

ئاخێزگەی تێکرای سەرچاوەکانی هێز، خەڵکن. هەریەك لەم سەرچاوانە بە وەرگرتن، هاوکاری و پێڕەوی کردنی خەڵك و رێکخراوەکانی خەڵکییەوە بەستراوەیی زۆریان هەیە و دەسەڵاتی سیاسیی حکومەتیش پەیوەندیی بە رادە و هێزی ئەم سەرچاوانەوە هەیە کە لەلایەن خەڵکەوە دابین دەکرێ. کاتێك کە دابین کردنی ئەم سەرچاوانە لەلایەن خەڵکەوە کەم بێتەوە یان ببڕدرێ، حکومەت تووشی شپرزەیی یان رووخان دەبێ.

لە درێژەدا، سەرچاوەکانی هێز بەشێوەی روون لێکدراوەتەوە و چۆنیەتی کاریگەرییان لەسەر دەسەڵات و پووچەڵکردنەوەی، باس کراوە. سەرچاوەکانی هێز(دەسەڵات) لەناو دامەزراوە و رێکخراوە جەماوەرییەکاندا کە پێیان دەڵێین"پاڵپشتی دەسەڵات" دەردەکەون، پاڵپشتی دەسەڵات لەبەشی سێهەمدا شرۆڤە دەکرێ.

١- رەوایی:

رەوایی بنەمای سەرەکیی بانگەشەی بوونی مافی دەسەڵاتداریێتی و داخوازی لە خەڵکە بۆ گوێڕایەڵ بوون. زۆرجار ئاکامی هەڵبژاردنەکان وەکو تۆکمەترین بەڵگە بۆ سەلماندنی لێهاتوویی بۆ حکومەت کردن لەبەر چاو دەگیرێ. هەر بەم بۆنەیەوەیە کە حکومەتە سەرەڕۆکان، چاودێرییەکی زۆری هەڵبژاردنەکان دەکەن و هەڵبژاردنێکی پاوانکراو، لەرێگای سندوقە شاراوەکانیانەوە بەڕێوە دەبەن و بە شێوازی جۆراوجۆر زەندەقی دەنگدەران دەبەن، چالاکییەکانی هەڵبژاردن بۆ دژبەرانی خۆیان سنووردار دەکەنەوە و لە راگەیاندنی ئاکامی ئەو هەڵبژاردنانە کە بە زیانیان شکاوەتەوە خۆدەپارێزن. یاسایی بوون بۆ هەر حکومەتێك حەقیقەتێکی زۆر گرینگە، ئەم مەسەلە کە

حکومەتێك لەسەر بنەمای یاسای بنەڕەتی دەسەلاٌتی بەدەستەوە گرتووە یان ئەوەیکە نایاساییە، دەرەنجامگەلێکی زۆر جدی لە ئاستی ناوخۆیی و نێونەتەوەییدا بۆ دەسەلاٌتداران بەدواوە دەبیٚ.

لە ئاستی ناوخۆییدا لە دەستدانی ئابڕووی قانونیی روالٌەتی، پوان(امتیاز)ێکی گرینگ بۆ رەوایی پێدان بە گرووپە سیاسییە دژبەرەکان لە قەلٌەم دەدریٚ. گرووپە سیاسییەکانی دژبەری حکومەت، بە پشتبەستن بە چەمکی وشەی"بەلٌێنی خەلٌکی" ئەم خالٌە وەبیر خەلٌك دێننەوە کە رژێمی نایاسایی ئەم پڕەنسیپە بنەڕەتییە پێشێل دەکا و ئیتر هیچ هۆیەك بۆ درێژەپێدانی هاوکاری خەلٌك لەگەلٌ رژێم و پشتیوانی کردن لیٚی نەماوە.

لە گۆشەنیگای دەرەکییەوە، نەبوونی رەوایی و یاسایی نەبوونی رژێم دەبێتە هۆی ئەوەی کە کۆمەلٌگای نێونەتەویی بۆتەمیٚ کردنی، هێندیٚ گەمارۆی ئابووری و سیاسی بخەنەسەری کە گەمارۆ ئابووری و سیاسییەکان دەبێتە هۆی ئەوە کە ئەم حکومەتانە لاواز ببن. ئەم مەسەلە بۆ رژێمی نەژادپەرستی ئافریقای باشوور و دیکتاتۆری بۆرما رووی داوە. هەلٌپەساردنی زیمبابۆی لە کۆی ولاٌتە هاوبەرژەوەندەکانی ژێر پارێزگاری بەریتانیا لەسالٌی٢٠٠٢ی ز. کاریگەرییەکی زۆری لەسەر باروودۆخی سیاسیی ئەم ولاٌتە بوو، تا ئەو جێگایە کە لە وەرگرتنی ئەم حکومەتە وەکو ئەندامێك لەکۆی ولاٌتە تازە بە سەربەخۆیی گەیشتووە دیموکراتیکەکان خۆیان پاراست. سەرەڕای ئەمە، گرووپە سیاسییە دژبەرەکانی رژێم لە بارودۆخێکدا کە حکومەت رەوایی خۆی لە دەست دابیٚ، لە ئاستی نێونەتەوەییدا بەئاسانی دەتوانن بۆ وەرگرتنی یارمەتییە مالٌی و مەعنەوییەکان هەنگاو هەلٌێننەوە.

کەوابوو رەوایی بریتییە لە دەسەلاٌتداری و مافیٚ کە لەسەر بنەمای ئەو، دەسەلاٌتدار دەتوانیٚ، دادوەرییەکان، بڕیاردانەکان، تیۆرییەکان وشێوەی هەلٌسوکەوتی تاکەکان و رێکخراوە جەماوەرییەکان رێنوێنی بکات. خەلٌك بە پشتیوانی کردنی خۆیان، رەوایی بە دەسەلاٌت دەبەخشن و دوای بەفەرمی ناسینی دەسەلاٌت، لە دەستوور و یاساگەلێك پیڕەوی دەکەن کە لەلایەن دەسەلاٌت و بەیارمەتیی نوێنەران و رێکخراوە جەماوەرییەکان پەسندکراون و سەرەنجام لەگەلٌ حکومەتدا هاوکاری دەکەن.

رەوایی، سەرچاوەی سەرەکیی هێزی سیاسیی دەسەلاٌتدارە، بەلاٌم بەمانای دەسەلاٌت(هێز)ی سیاسی نییە.

٢. سەرچاوە مرۆییەکان:

نیشاندەری ژمارەی تاك و ئەو گروپانەیە کە لـە"یاسـادانەر" (بـەمانای دەسـەلاتێك کـە کۆمەڵگا بەڕێوە دەبا) پێڕەوی دەکەن و لە گەڵیـدا هاوکـاری دەکـەن، یـان لـە بـەڕێوەبردنی خواستەکانیدا یارمەتی دەدەن. سەرچاوە مرۆییەکان بریتین لە بەشێك لـە مجۆرە کەسـانە یـان گرووپ گەلێك لەخەڵك _ بە لەبەرچاو گـرتنی رێـژە، چـینە کۆمەلایەتییـەکان و رادەی ئـەو سەربەخۆییەی کە لە دەسەلات هەیانە.

هێزی یاسادانەر کاریگەریی خۆی لە دەست گەیشتن بەو سەرچاوە مرۆییانـەوە وەرگرتـووە کە یەکێك لە سەرچاوەکانی هێزی سیاسی پێکدێنێ.

رێژەی ئەو کەسانەی لە رژێم پشتیوانی یان لەگەڵیدا هاوکاری دەکەن یان بەهەر شـێوەیەك بەکەڵکن، یەکێك لە سەرچاوەکانی دابین کردنی هێزی دەسەلاتن. ئەم چەمکە بەو مانایە نییـە کە ئەگەر زۆربەی خەڵك لەو دەسـەلاتدارانەی کـە دەسـەلاتیان بەدەسـتەوەیە نـاڕازی بـوون، گۆڕینی حکومەت کارێکی سەلمێنراو و بەڵگەنەویستە، بەڵکو تەنیا بەم مانایەیە کە ئەگـەری گۆڕینی رژێم هەیە. مێژوو پڕە لە دەسەلاتی کەمینە بەسەر زۆرینەی خەڵکی ناڕازیـدا. بـەلام کاتێك زۆربەی خەڵکەکە ناڕازین و لە درێژەدان بە هاوکاری و بەرفەرمانی خۆدەبوێرن، ئەوکات بە بەرنامەڕێژییەکی رێکوپیك و خەباتی ئاشتیخوازانە دەتوانن حکومەتەکان سـەرەوژێرکەن. لە خەبات بۆ بەدیهاتنی دیموکراسی ئەو بەشـە لـە خـەڵك گرینگییـان هەیـە کـە خوازیـاری بەدەستهێنانی دیموکراسین.

٣. زانست و شارەزایی:

لە ئەمڕۆدا حکومەت کـردن زیـاتر لەهـەر کـاتێکی دی دژوار و پسـپۆڕانە بۆتـەوە. لـە سەرەتای سەدەی بیسـت و یەکەمـدا، سـەرکۆماری ولاتـە یـەکگرتووەکانی ئـەمریکا وەکـو بەهێزترین سەرکۆماری جیهان دەناسرێ، بەلام ئەم بەهێزترین دەسەلاتدارە، لەسەر پاراسـتنی فڕۆکەکان، بەرنامەڕێژی کاتی فڕین، بەڕێوەبەری بازرگانی دەریایی، رێنوێنی کردنی پشـکنینە تاوانکارییەکان، کۆکردنەوەی بـاج، داڕشـتنی پلانـی شـەڕ، دابەشـکردنی خـۆراك، گەشـە و سەرپەرستی هێڵی پێوەندییەکان و بوارە تایبەتییەکانی دیکەدا زانیارییەکی کەمیان هەیە یان هیچ زانیارییەکیان نییە. خاڵی گرینگ ئەمەیە کە ئەو زانسـت و پسـپۆڕیەی کـە خـەڵك بـۆ بەڕێوەبەریی کۆمەڵگا لە ئاست و شێوازی جۆراوجـۆردا پێکـی دێـنن، وره بـە دەسـەلاتداران

دەبەخشیٚ تا ولاٚت بەڕێوە بەرن و بەبیٚ بوونی زانست و ئەو پسپۆڕییەی کە لەلایەن خەڵکـەوە ئامادە دەکریٚ، دەسەلاٚتداران ناتوانن کۆمەڵگا سەروسامان و ڕێکوپێك بکەن.

کەوابوو زانست و شارەزایی یەکێك لە سەرچاوەکانی دەسەلاٚتی سیاسییە. هێزی حکومەت لـــە ڕێگـــای پســـپۆڕییەکان، تـــەکنیك و ئـــەو تواناییـــەی کـــە تاکـــەکان وگرووپـــەکانی کۆمەڵگا(سەرچاوە مرۆییەکان) هەیانە و هەروەها لەو پێوەندییەی لـە نێـوان ئەوانـدا هەیـە دابین دەکریٚ.

٤. هۆکارە نادیارەکان:

هۆکارە نادیارەکان بریتین لە ئایین، بیروباوەڕی دەروونیی تاکەکان وتێگەیشتنی ئـەوان لـە گوێڕایەڵی و پێڕەوی کردن لە دەسەلاٚتداران، هەست بە بەرپرسایەتی کردنـی خـەڵك و بایەخـە فەرهەنگییەکان.

هەڵبەت روونکردنەوەی رادەی گرینگیی هەریەك لەم بابەتانە دژوارە، بـەلاٚم ئـەم بابەتانـە لەسەر چۆنیەتی پێوەندی نێوان خەڵك و دەســەلاٚتداران کاریگـەری زۆریـان هەیـە. بـۆ نموونـە هۆکارێك کە بووەتە هۆی مانەوەی حکومەتی کلێسـا لـە قۆنـاغێکی زەمـەنی لـە مێـژووی مرۆڤایەتیدا، ئاکامی باوەڕی خەڵك بەم بابەتە بووە کە قەشەکان نوێنەرانی خودا لەسەر زەوین وسەرپێچی لە فەرمانی کلێسا لە راستیدا بیٚ فەرمانی و بیٚ بڕواییە بە خودا. یان لـە ولاٚتـی ژاپۆندا خەڵك وا بیریان دەکردەوە کە ئیمپراتۆر خاوەن خەسڵەتی خودا پاشاییە.[١]

لەو کۆمەڵگایانەدا کـە خـەڵك خـاوەن وەهـا بیروبـاوەڕێکن، دامەزرانـدنی دەســەلاٚتێکی دیموکراتیك زۆر ئەستەمە. لە سەدەی بیستەمدا نموونە گەلێك لە تێکەڵکردنی ئیسـلام وەکـو ئایین لەگەڵ هێزی سیاسیی دەسەلاٚتداردا(بەشێوە نەریتییەکەی) بووە. هەموو ئەم بابەتانە لـە بناغەڕا هاومانان لەگەڵ ئەم بیروباوەڕەدا کـە" هـەموو شـتێك رادەسـت و فیـدای خواسـتی سەرکردەکان کەن، چونکوو هەموو شتێك سەربەوانە" لەسەر بنەمای ئەم باوەڕە بەرژەوەنـدیی تێکڕای تاکەکانی کۆمەڵگا خراوەتە دوای بەرژەوەنـدیی دەســەلاٚتدارانەوە و خـەڵکیش لـەژێر سێبەری ئایینی و خوایی ئەواندا ژیان دەکەن. لە حاڵێکدا بیرۆکەی دیموکراسی لەسەر بنـەمای

(١) لەفەرهەنگی ئێرانییەکانیشدا لەکۆنەوە شاکان خۆیان بە سێبەری خودا لەسەر زەوی دەزانیو هێزی خۆیان لەو دەزانی.بۆ زانیاری زیاتر سەردانی کتێبی"ما چگونه ما شدیم"یان(ئێمە چۆن بووینـە ئێمـە) لەنووسـینی سادق زیباکەلام.و

ئەم باوەڕەیە کە دەسەلاَتی دەسەلاَتداران ئەمانەتێکە کە لەلایەن خەلَکەوە بەشێوەی کاتی بەوان دراوە و هیچ تاك یان گرووپێك بەهیچ پاساو یان بانگەشەیەك ناتوانێ ئەم دەسەلاَتە کەسێنی و تاکی کاتەوە.

٥. سەرچاوە مادی و داراییەکان:

سەرچاوە مادییەکان یەکێکی دیکە لە چاوگەکانی دەسەلاَتی سیاسییە و لەسەر داراییەکان، سەرچاوە سروشتییەکان، سەرچاوەکانی پارە، سیستەمی ئابووری، داهاتی کۆمەلَگا و شێوازەکانی ئالَوگۆڕکردن ئاماژەی هەیە. ئەو رادە کە یاسادانەر لەسەر ئەم سەرچاوانە کۆنترۆلَی هەیە لەسەر دەست نیشان کردنی رادە یان چوارچێوەی دەسەلاَتی یاسادانەر کاریگەرە.

بەکۆبوونەوەی دەسەلاَتی ئابووری لە دەست حکومەتدا و نەبوونی نوێلَی ئابووری لە دەست خەلَکدا، دەسەلاَتداران دەتوانن لەم هێزە بۆ گوشار خستنە سەر خەلَك لە بابەتە سیاسییەکاندا کەلَك وەرگرن و خەلَکیش کەمتر دەتوانن بە ئامرازی ئابووری لە مافی خۆیان بەرگری بکەن، چونکوو ئەم کەرەستەیە لە دەستی دەسەلاَتداران دایە. هەرچی حکومەت لە کاروبارە ئابوورییەکاندا کەمتر دەست تێوەردان بکا و خەلَکیش زۆرتر دەستبەسەر ئەم کارانەدا بگرن، لە کاتە قەیراناوییەکاندا، خەلَك و رێکخراوە مەدەنییەکان باشتر دەتوانن لە هێزی ئابووریی خۆیان بۆ گوشار هێنانی سیاسی بۆسەر حکومەت کەلَك وەرگرن.[1]

دەستەواژەی "شمشالَژەن،ە کە گۆرانیبێژ دێنێتە خوێندن" زیاتر لە هەر شتێکی دی لەسەر بابەتە سیاسییەکان لە راستییەوە نزیکە. کۆنترۆلَ کردنی ئابووری، داراییەکان، سەرچاوە سروشتییەکان، راگەیاندن و حەملَ و نەقلَ یەکێك لە لایەنە گرینگەکانی هێز لە کۆمەلَگا دایە. بۆنموونە حکومەتێك کە زەوییە کشت و کالَییەکانی لە کۆنترۆلَ دایە و بەڕێوەی دەبا، دەتوانێ لەسەر لایەنە جۆراوجۆرەکانی ژیانی وەرزێڕان و بنەمالَەکانیان چاودێری بکات. بەشێوەی لێك چوو، کاتێك حکومەت تەوای ئامرازەکانی راگەیاندنی لە دەستدا بێت، ئەگەر بێت و حەز لە سانسۆر بکات دەتوانێ سەرەڕای چاودێری لەسەر بیروباوەڕی خەلَك، ژیانی تایبەتی و پێوەندییەکانی رۆژنامەنووسان و نووسەرانیش کۆنترۆلَ بکات. لەو ولاَتانەدا کە

---

(١) نادەولَەتیکردن یەکێك لەهەنگاوە چاکسازیو مەدەنییەکانی دەولَەتە کە هەلَدەستێتەوە بە دابەشکردنی هێز لەنێوان رێکخراوە مەدەنییەکاندا .و

پیشەسازیی نەوت خۆماڵی کراوەتەوە، حکومەت لە باری ئابوورییـەوە کـەمتر بـە باجـەکانی خەڵکەوە بەستراوەتەوە و هەر ئەم کەمی بەستراوە بوونەی حکومەت، دەبێتە هۆی کۆبوونەوەی هێزی ئابووریی حکومەت.

٦. قەدەغە کردنەکان:

تەمبیّ کردن یان سزادان بەشێوەی بەکارهێنانی توندوتیژی یان ناتوندوتیژی، بەهۆی لادانی خەڵك لە پێڕەوی کردن لە قانون یان بـەهۆی ئەنجامـدانی کـارێکی دوور لـە چـاوەڕوانی یـان ئەنجامدانی چالاکییە قەدەغە کراوەکانەوە بەسەر خەڵکدا دەسەپیّ.

قەدەغە کردنە ناتوندوتیژییەکان، کەمتر لە قەدەغـە کردنە توندوتیژانەکان بـە مەبەسـتی تەمبیّ کردن بەهۆی نافەرمانییەوە کەڵکی لیّ وەردەگیری و زیاتر بەمەبەستی دەست گەیشـتن بە ئامانجێکی تایبەتەوە بەکار دەبردرێت. قەدەغە کـردن یـەکێك لەسەرچـاوەکانی دەسـەڵاتی سیاسیی حکومەتە.

توانایی ناچارکردنی خەڵك بە هاوکاریی و گوێڕایەڵی لە قانونی حکومی، کە بریتییە لـە قانون و رێساکان، دەتوانیّ بە پشتیوانی نەکردن، خۆبواردن لە هاوکاری و نەچـوونە ژێربـاری خەڵکەوە سنووردار ببێتەوە.

قەدەغـە کردنەکان بۆ تەمبیّ کردن و پێشـگرتنی خـەڵك لـە کردەوەگـەلێك سـوودی لـیّ وەردەگیرێت کە دڵخوازی دەسەڵات نییە. سزادانەکان نابیّ بەبیّ هـۆ، توندوتیـژ و دژوار بـن، رژێمـە سـەرەڕۆکان بـۆ رازیکردنـی خـەڵك بـە ملکەچـی لـە سـزادانگەلێك وەك کوشـتن، زیندانی کردن، دانەمەزراندنی تاکەکان، بـڕینی مەعاشـی خانەنشـینی، بەربەسـت دانـان بـۆ دەرفەتەکانی خوێندن و پلەپێدانی پیشەیی، سـنووردانان بـۆ سـەفەرکردن و نیشـتەجیّبـوون، بەسەردا سەپاندنی باجی نادادپەروەرانە و تاقەت پڕووکێن لەسەر داراییەکانی خـەڵك، بـڕینی ئاوی خواردنەوە و هتد کـەڵك وەردەگـرن. لـە زۆربـەی رژێمـە دیکتاتۆرەکانـدا رۆژنامـەکان ومیدیاکان دەست دەکەن بە خۆسانسۆریی چونکوو لە ئەگەری دژایـەتیی لەگـەڵ حکومەتـدا، دادەخرێن. لەم جۆرە رژێمانەدا بەهۆی نەبوونی رادیۆ و تەلەفزیۆنی سـەربەخۆ، هـەواڵ نـاردن کۆنترۆڵ دەکرێت. تێکڕا ئەم سـنووردانانە پێشـێلکردنـی مـافی مرۆڤـە. قەدەغـە کردنـەکان ئامرازێکن کە هەر حکومەتێك بەکاری دێنیّ. ئەم سزادانانە زۆربەی کاتەکان بۆ پێشگرتن لە تاکەکان لە ئەنجامدانی کردەوەگەل نەشیاوی کۆمەڵگا و هەرزەکارییـەکان بـەکار دەهێنرێـت"

بەلاّم هێندێ جار رژێمەکان بۆ ترساندنی خەلّك لەپێناو ئامـانجێکی سیاسیشـدا کـەلّکی لـێ وەردەگـرن. بـۆ نموونـە نازییـەکان لـە سـزادانە بەکۆمەلّـەکان بـۆ پێشـگرتن لـە چـالاکییە شیمانەییەکانی تۆڕە شاراوەکانی دژ بەداگیرکاریی نازییەکان کەلّکیان وەردەگرت. هێشـتا لـە سەدەی بیستەمدا رژێمی داگیرکەری ئیسرائیل لـە یاسـاغ کردنـە بەکۆمەلّـەکان بـە بیـانووی پێشگرتن لە تیرۆریزم کەلّك وەردەگرێ. سەرەڕای ئەوە کە بەکارهێنانی ئەم قەدەغـە کردنانـە پێشێل‌کردنی ئاشکرای مافی مرۆڤە، کەلّك وەرگرتن لەوانە وەکو شێوازێکی پێشگیرانە جێگەی پرسیارە، چونکوو لەوانەیە لەجێگەی ئەوەی کە لە کردەوە توندوتیژەکانی داهـاتوو پێشـگیری بکەن، خۆیان ببنە هۆکارێك بۆ تۆلّەکردنـەوە و ئاکـامێکی چـاوەڕوان نـەکراوو پێچـەوانەیان لێ‌بکەوێتەوە.

لەم بەشەدا دوو پێکهاتەی جیاوازی دەسەلاّت شرۆڤە کرا، کە یـەکێکیان لەسـەر بنـەمای پێکهاتەی دەسەلاّتخوازییە کە کۆکردنەوەی هێز لە دەست دەسەلاّتدا دادەنێ. لـەم مودێلـەدا، خەلّك بە دەسەلاّتەوە گرێدراون و تەنانـەت مـافی رەخنـە لەدەسـەلاّت و چاکسـازییان نییـە. دووهەمین مودێل، شێوازی پلۆرالیزمییە کە سەرچاوەکانی هێز(دەسەلاّت) لە نێـوان خەلّکـدا دابەش دەکرێ و خـەلّك توانـای بـەکارهێنانی بیروبـاوەڕ و خواسـتەکانی خۆیـان هەیـە. لـەم مودێلەدا بەپێچەوانەی مودێلی یەکپارچە، دەسەلاّت بە خەلّکەوە گرێدراوە.

لەم بەشەدا سەرچاوە شەش فاقەکانی دەسەلاّت(هێز) تـاوتوێ کـران. لـە بەشـی دواتـردا ئاوڕێك دەدەینەوە لە چۆنیەتی هاتنەدی و بەڕێوەچوونی ئەم سەرچاوەی هێزانە لە چوارچـێوەی دامەزراوەکان و رێکخراوە مەدەنییەکاندا کە پێیان دەلّێین"پالّشـتەکانی دەسـەلاّت"و پیشـان دەدەین کە چۆن دەسـەلاّتداران بـەم "پالّپشـتانـەوە گرێـدراون و بـەبێ ئـەوان، تەنانـەت لـە بەڕێوەبردنی چالاکییەکانی رۆژانەی "کۆمەلّگا"شدا کلۆلن.

پالّپشتەکانی هێزی حکومەت:

دامەزراوە و رێکخراوەکانی کۆمەلّگا لەسەرچاوەکانی دەسەلاّت(کـە لـە بەشـی پێشـوودا شیکرانەوە) پێکهاتوون. دەرکەوتنی سەرچاوەکانی دەسەلاّت لە چوارچێوەی گرووپ، رێکخراو و دامەزراوەکاندا، دەسەلاّتداران یارمەتی دەدا کە کاروبارەکانی کۆمـەلّگا بەڕێوەبـەرن. هـەر حکومەتێك بە هێنـدێ لـە سەرچـاوەکانی دەسـەلاّت زیـاتر لـە سەرچـاوەکانی دیکـە پشـت ئەستوورە و هەر لەو کاتەشدا هـەولّ دەدا کـە پالّپشـتی هێـزی دژبـەران سـنووردار کاتـەوە.

لەخەباتە جەماوەرییە ناتوندوتیژییەکاندا، سەرنجی بەرنامەدارێـژەران بـە پاڵپشـتەکانی هێـز، تواناییەکان و سەقامگیری ئەم تەکیەگاگەلە بنەمایەکی گرینگ و پێویستە.

پاڵپشتەکانی دەسەلات(هێز):

پاڵپشتەکانی دەسەلاّت بریتین لە ڕێکخراوە مەدەنییەکان و بەشگەلێك لە کۆمەڵگا کە بە دابینکردنـی سەرچـاوەکانی هێـزی پێویسـتی دەسـەلاّت، پـارێزەری مانـەوە، بـەردەوامی و درێژەدانی دەسەلاّتن.

ئەم پاڵپشتانە بریتین لە پۆلیس، گرتنگەکان و هێزی ڕێککـاری کـە بـە سـەرکوتگەری و سزادانی خەڵکەوە خەریکن، ڕێبەرانی ئەخلاقی و ئـایینی کـە ڕەوایـی بـە دەسـەلاّت دەدەن، گرووپە کرێکارییەکان، سەوداگەرەکان، سـەرمایەگوزارەکان کـە سەرچـاوە ئابوورییـەکان بـۆ حکومەت دابین دەکەن و هەروەها سەرچاوەکانی دیکەی دەسەلاّتی سیاسی کـە گرینگترینیـان "پشتیوانیی جەماوەر و پشتگیرییان لە دەسەلاّتەوەیە.

پۆلیس و هێزە ڕێککارەکان:

ناسین و شرۆڤەکردنی پاڵپشتەکانی دەسەلاّت هەنگاوی یەکەمە بۆ دەستپێکردنی خـەباتی دژبەرانی هـەر ڕژیمێـك، چـونکوو تـا ئـەو کاتـەی پاڵپشـتەکانی دەسـەلاّتی ڕژێمێـك لاواز، ناکاریگەر یان نەڕووخاون، ئومێدێکی زۆر کەم بە گۆڕانکاریی یان چاکسازیی سیاسی هەیـە. لە خەباتی ناتوندوتیژی لەگەڵ حکومەتە سەرەڕۆکاندا سەرنجدان بەو دامەزراوە و ڕێکخراوانـە زۆر جێگای بایەخن کە دەرخەر و دابینکەری هێزی ئـەو دەسـەلاّتەن. هەسـتێکی هاوبـەش و تێگەیشتنێکی گشتی بەم شێوەیەیە کە کاتێك گەندەڵی و فەساد بوو بە بەشێك لە پێکهاتەی حکومەت، ئەوکات چاکسازیی بیٚ گۆڕینی ڕژێم ئەگەر نەڵێین مەحاڵـە، زۆر ئەسـتەم دەبێـت. تەنانەت لە ڕژێمە دیموکراتیکەکانیشدا کە گەندەڵی تێکەڵ بە پێکهاتەی ئاسایشـییان بـووە، تەنیا ئەو کاتە چاکسازی مەیسەر دەبێت کە ئەو کەسانە وەلا بنرێن کە لە سێبەری ڕێکخراوە ئەمنییەکاندا، لەو دەسەلاّتەی کە پێیان دراوە بۆ گەندەڵی و دزێتی کەڵك وەردەگـرن. لایـەنی ئەرێنی ئەم مەسەلە کە پێکهاتە ئەمنییەکان، لەژێر چاودێری ڕێکخراوە مەدەنییەکانـدا بـن، ئەمەیە کە خەڵك دەتوانن چاودێری کردەوەی ئەو دەزگایا نە بکەن و کەسانێك بێننـە سـەرکار کە بۆ وەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانی ئەوان هەنگاو هەڵدێننەوە. بەلاّم ئەو کاتـە کـە ئۆرگانـە

ئەمنییەکان لە کۆنترۆڵی دەسەڵاتداراندا بێت، دەربڕینی بیروڕا لەسەر کردەوەیان و شوێندانەری لەسەر شێوازی بەڕێوەبەریی ئەوان بۆ خەڵکی ئاسایی ئەستەم دەبێت.

لەو کۆمەڵگایانەدا کە هێزە ئەمنییەکان وەکو تەنیا ڕێگای مانەوەی حکومەت نەناسراون و تەنیا ئەرکی ئەوان پارێزگاری لە ئاسایشی خەڵکە نەك گەرەنتی مانەوەی حکومەت، ئیتر خەڵك بۆ لابردنی دەسەڵاتداران نابێ لەپێشدا چاوەڕوانی گۆڕینی ئاکار و کرداری هێزە ئەمنییەکان بن. چونکوو لەم کۆمەڵگایانەدا هێزە ئەمنییەکان لەناو خەڵکدا دەژین و ئەندامانی بنەماڵەکانیان، خزم وکەس و کاریان، ناسیاو و هەڤاڵانیان تۆڕێکی پێوەندیی جەماوەری(لە قوتابخانە، کاروباری بازرگانی، ڕێکخراوە ئایینییەکان و...) لەگەڵ ئەو کۆمەڵگایەدا پێك دێنن. لەم دۆخەدا ئەگەر بێت و دەسەڵاتداران دژبەرانی سیاسیی خۆیان بە تاوانبار، تیرۆریست یان سیخوڕ بناسێنن، هێزە ئەمنییەکان بەهۆی خەڵکی بوونی خۆیانەوە، دتوانن لەسەر ئەو پڕوپاگەندەیەی حکومەت باشتر داوەری بکەن. لە هێندێ لەوڵاتەکاندا، تەنانەت هێزەکانی پۆلیس بۆ پووچەڵ کردنەوەی سەرکوتگەرییەکانی حکومەت، دەستیانداوەتە هاوکاریکردنی خەڵك. لەم کۆمەڵگایانەدا هێزە ئەمنییەکان بەهۆی ئەوە کە کردەوەکانیان لەلایەن خەڵکەوە کۆنترۆڵ دەکرێت، زۆرتر پشتیوانی لە بەرژەوەندیی نەتەوەیی دەکەن تا بەرژەوەندیی حکومەت. لە حاڵێکدا لە ڕژێمە سەرەڕۆکاندا ئەم هێزانە مانەوەی حکومەت گەرەنتی دەکەن و بۆ ئەوەی کە حکومەت لەئەمەگداریی ئەوان خاترجەم بێت، پوانگەلێکی تایبەتییان پێ دەبەخشێ. (1)

خاڵی جێگای سەرنج لەخەباتە جەماوەرییە ناتوندوتیژییەکاندا ئەمەیە کە کاتێك خەبات لە سەرکەوتنی بڕگەیی یان کۆتایی نزیك دەبێتەوە، دەبێ خەڵك بۆ ڕاکێشانی هاوکاریی هێزە ئەمنییەکان هەوڵ بدەن و ئەوان وەکو دژبەرانی خۆیان سەیر نەکەن، بەڵکو بزانن کە ئەوان تەنیا هێزێك لە خزمەت سەرەڕۆییدا بوونە و ئێستا دەتوانن لە خزمەت حکومەتی خەڵکی و

---

(١) حەسەن قازی مورادی لەکتێبی "استبداد درایران" واتە"سەرەڕۆیی لەئێران"دا چاوێك دەخشێنێتە چۆنیەتی پەیدابوونی هێزە موزدوریان خۆفرۆشەکانو رۆڵی ئەوان لەپشتیوانیو مانەوەی حکوومەتەکانی ئێرانداو بەهەڵسەنگاندنی رەوتی جاشپەروەری، نیشان دەدا کە زۆربەی حکوومەتەکان هەر لەرێگای ئەم بەکرێگیراوانەوە کە بەوەرگرتنی پوانگەلێکی تایبەت ئەرکی پشتیوانی کردن لەحکوومەتیان لەئەستۆ بووە، لەبەین چوونە.و

لەژێر چاودێری ڕێکخراوە مەدەنییەکاندا کار بکەن. هەڵبەت سزادانی ئەو کەسانە کە لە کوشتن، ئەشکەنجە و تالانکردنی خەڵکدا بەشدار بوونە، پرسێکی جیاوازە.

لەهەرحاڵدا هێزە ئەمنییەکان یەکێك لەپاڵپشتەکانی هێزی دەسەلاتن کە دەبێ خەڵك چاودێری کردەوەکانی ئەوان بکەن تا نەبنە ئامرازێك بۆ بە ئاکام گەیشتنی ئامانجە بەرژەوەندی خوازانەکانی دەسەلاتداران و هەروەها لە کاتی خەباتی ناتوندوتیژیدا، دەبێ بۆ ڕاکێشانی سەرنجی ئەو هێزانە بەلای خۆیاندا هەوڵ بدەن.

سوپا:

کەڵك وەرگرتن لە سوپا بۆ گوشار خستنەسەر خەڵك لە پێناو پاراستنی دەسەلات "تاکە خاڵ"ی دەسەلاتە سەرەڕۆکانە. بەپێچەوانەی هێزە ئەمنییەکان کە لەناو کۆمەڵگادا و لەگەڵ خەڵکی ئاساییدا دەژین، هێزەکانی سوپا بەتەوای لەوان جیاوازن و تەنانەت لە ئامرازەکانی خوشگوزەرانی وەك خانوو، قوتابخانە و نەخۆشخانەی تایبەت سوودمەندن. لەحکومەتە سەرەڕۆکاندا، ئەم جیاکردنەوەیە بۆ دروست نەبوونی پێوەندی لە نێوان هێزەکانی سوپا و خەڵکی ئاساییدایە. لە حاڵێکدا لە حکومەتە دیموکراتیکەکاندا ئەگەر بێت و دەسەلاتداران بیانەوێ بۆ سەرکوت کردنی دژبەرانی خۆیان لە سوپا کەڵك وەرگرن، ئەم هێزانە پاڵنەرێکی ئەوتۆیان بۆ بەکارهێنانی توندوتیژی لەسەر خەڵك نییە.

بۆ نموونە لە مانگرتنە گشتییەکان لەساڵی١٩٨٨ی ز. لە وڵاتی بۆرما و ساڵی دواتر لە وڵاتی چین، حکومەت بە ئاگاداری لەم بابەتە، بۆ سەرکوتکردنی خەباتگێڕانی جەماوەری لە ناوچە جیاجیاکاندا، لە هێزە ئەمنییەکانی ناوچەکانی دیکە یان تەنانەت بێگانە کەڵکی وەردەگرت. لە هێندێ لەوڵاتاندا تەنانەت لە هێزە نهێنی و نادیارەکانی پێکهاتو لە نەتەوەکانی دیکە بۆ سەرکوت و تۆقاندنی خەڵك سوود وەردەگیرێ، چونکوو ئەم هێزانە لەهێزە خۆماڵی و نەتەوەییەکان، ملکەچ تر و جێ‌متمانەترن و بەهۆی نەبەستراوەیی بە کۆمەڵگاوە، ئامادەن بۆ ئەنجامی هەرکردەوەیەك.

لە خەباتە جەماوەرییەکاندا، ڕێبەرانی خەبات پێش لە دەستپێکردنی نارەزایەتییەکان دەبێ هەوڵ بۆ تێکدانی وەفاداری و بەرفەرمانیی هێزە سەربازییەکان بدەن لە بەرانبەر دەسەلاتدارانی سەرەڕۆ و بەرلەوەی کە دەسەلاتداران ئەم هێزانە بۆ سەرکوتی خەڵك بەکار بێنن، خەڵك ئەو هێزانە لە ئامانجی خەباتەکەی خۆیان ئاگادار بکەنەوە و بە کاریگەری دانان

و هاندانی ئەوان، بەقازانجی خەباتەکەی خۆیان بیانهێننە مەیدانەوە، هەڵبەت ئەم ئامانجە لـە قۆناغێکی زەمەنی کورتدا نایەتەدی.

لەم پێناوەدا، بزووتنەوەی خەباتی جەماوەری دەبێ متمانە بە سوپا و هێـزە نیزامییـەکان بدا کە ئەوان لە حکومەتی دیموکراتیکی داهاتوودا لە مافی شارۆمەندیی بەرانبـەر سـوودمەند دەبن و بوونی ئەوان وەکو "پاڵپشتی دەسەلاَت"ی حکومەت پێویستە.

دژکردەوەی هێزەکانی سوپا لە بەرانبەر بڕیارە نیزامییەکاندا، بە رادەیەکی زۆر بە ئاکـار، کردار و تواناییەکانی رێبـەرانیان بەسـتراوەتەوە، زۆرجـار ئەفسـەرانی نیزامـی خۆیـان وەکـو هێزێکی نیشتمان پەروەر، وەفادار بە ئارمانجەکان و لەباری سیاسیشەوە کۆنە پـارێز دەزانـن، لەم تایبەتمەندییە هێندێجار کەڵکی نابەجێ وەردەگیردرێ و دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئەوان بەبێ فیکر و هزر لە هێندێ بڕیار بۆ پشتیوانی لە گرووپێکی تایبەت پێڕەوی بکەن.

لە هێندێ ولاَتاندا، دەسەلاَتداران بەهۆی جێی متمانە نـەبوونی هێزەکـانی سـوپا بـەهۆی هێندێ مەیلی نیشتمان پەروەرانەوە، هەوڵ دەدەن هێزێکی هاوتـەریبی سـوپا بـە بیروبـاوەڕ و وەبەرنانی ئارمانجگەلێکی جیاوازەوە دروست بکەن.

لەسەردەمی هیتلەردا، فەرماندە نیزامییەکانی ژێر فەرمانی ئـەو لەراپۆرتگـەلێکی یـەك لەدوای یەکدا سەبارەت بە سیاسەتەکانی ئەو دژایەتییان دەکرد، بەلاَم بەم حاڵەشەوە بـەردەوام لەپێناو سیاسەتەکانی پێشەوادا هەنگاویان هەڵدەهێنا.[1]

دەروونی کردنـەوەی بایەخـەکانی دیموکراسـی لـە نـاخی سـوپادا و تێکـەڵکردنی لەگـەڵ فەرهەنگی نیزامیدا، رێکارگەلێکی بنەڕەتی و گرینگ لە سـنووردارکردنی توانـای تێکـدانی سوپا لەراستای شارسـتانی بـوون و بایەخـە مەدەنییەکاندایـە. هۆکـارێکی دیکـە، خسـتنە مێشکەوەی ئەم تێگەیشتنەیە (ادراك) بە رێبەرانی سوپا کە ئەوان لـە چوارچـێوەی چـاودێری جەماوەریدا یـەکێك لـە هۆکارەکـانی مانـەوەی حکومـەتی دیمـوکراتیکن. ئـەم دوو بابەتـە پێویستیی بە کات و تێڕامانێکی زۆر لە پەرەپێدانی فەرهەنگ و هاندان بە بیرکردنەوە لەسەر ئەم بیرۆکانە و بڕواپێکردنیان هەیە.

---

(١) خاڵی گرینك لەسەر هیتلێـرو وڵـاتی ئـەڵمانیا ئەوەیـە کـە ئـەو لـەرێگای هەڵبـژاردنێکی جـەماوەریو یاساییەوە وەکوو نوێنەری پارتی زۆرینە بەدەسەڵات گەیشتبووو حکوومەتەکەی ئـەو یاسـایی دەهاتەبەرچـاو کە ئەمە خۆی هۆیەك بوو بۆ ئەوەی هێزە وەفادارە ئەرتەشییەکان دژایەتیی نەکەن. چونکوو ئەوان هیتلێریـان بە وەك نوێنەری خەڵك دەناسی.ن

یەکێك لەو هۆکارانە کە بزووتنەوەی جەماەریی ناتوندوتیژیی سرپستان زیانێکی زۆر کەمی بەرکەوت ئەوەبوو کە کاتێك خەڵك لەناو پەرلەماندا بە نیشانەی نارەزایەتیی کۆبوونەوە، هێزەکانی سوپا، سیاسەتی دەست تێوەرنەدان لە کاروباری سیاسییان گرتەبەر. یەکێك لە هۆکارەکانی دەست تێوەرنەدان، سەرکەوتنی زۆر نزیکی بزووتنەوەی جەماوەری(کە رێکخستنێکی باشی بوو) بوو و هێزەکانی سوپاش زۆر حەزیان لێ بوو کە هاوکاری و بەشداری بکەن لەو حکومەتە دیموکراتیکە کە بۆ جێگرەوەی دیکتاتۆر میلۆسۆڤیچ دەهاتە ئاراوە. ئەم کارە نیشانەی ئەوەیە کە بزووتنەوەی خەڵکی سرپستان، فەرهەنگی دیموکراسی خوازی تا ئەو رادەیە لە کۆمەڵگادا بەهێز و پتەوکردبوو و پەرەی پێدابوو کە تەنانەت هێزەکانی سوپایش ئاواتە خوازی هاتنە سەرکاری حکومەتێکی جەماوەری بوون.

پسپۆران و بەرێوەبەرانی خزمەتگوزارییە جۆراوجۆرەکان:

لە کۆمەڵگا سەرەرۆکاندا، تاکەکانی ئەم چینانە (فەرمانبەران، ماموستایان و...) زۆرجار سەرکۆنە دەکرێن، گاڵتەیان پێ دەکرێ، رەخنە لە هەڵسوکەوتیان دەگیردرێ و لە رێزگرتنی بەجێ و شایستە بێبەری دەکرێن.[1] دەسەڵاتداران لەگەڵ تاکەکانی ئەم چینەدا کە زۆرتر مووچەخۆری حکومەتن، وەکو خەڵکی ولاتێکی داگیرکراو (ئیستیعماری) هەڵسوکەوت دەکەن.

هەزاران نەفەر لە کەسانی بێ ناونیشان کە لەناو کۆمەڵگادا بۆئەنجامدانی کارگەلێك لە ئاستێکی نزمدا بەکار دەهێنرێن و بچووکترین پشکیشیان لە بەشدارییی سیاسی و کۆمەلایەتیی کۆمەڵگاکەی خۆیاندا نییە،[2] تەنیا کەشێکی ئازاد کە دەتوانن لەودا توانا و لێ وەشاوەیی خۆیان پیشان بدەن، ئەو کەشە بەرتەسکەیە کە لەژێر چاودێری دەوروبەریاندایە. بەم حاڵەشەوە هەموو سیاسەتمەداران و دەسەلاتداران وەکو ئەو داگیرکەرانە کە ولاتەکان داگیر دەکەن، پێویستیان بە خزمەتگوزاری و چالاکی گەلێك هەیە کە ئەم کەسانە ئەنجامی دەدەن و

---

(١) ئەم سەرکۆنەو گاڵتەپێکردنە زیاتر لەباوەری سیاسەتمەدارانی ئەم کۆمەڵگایانەدا جێی گرتووە. ئەوان بەهۆکاری جۆراوجۆر لەوانە جەماوەرخوازیو راکێشانی بیروراى خەڵك لەم چینە پشتیوانی دەکەن بەڵام لەکردەوەدا ئەوانیان پێچووکەتر لەوەیە کە رۆڵێکیان لەگۆرانکارییە سیاسییە کۆمەڵایەتییەکاندا ببێ و

(٢) لەحکوومەتە سەرەرۆو توتالیتاریزمەکاندا، ئەم چینانە تەنیا لەچوارچێوەی پارتو شووراگەلی بەستراوە بەدەسەڵاتەوە دەتوانن لەچالاکییە سیاسییەکاندا بەشدار بن.و

بەبێ هاوکاریی ئەوان _ ئەوانە کە کارگەلێکی بە روالەت ساکار ئەنجام دەدەن _ حکومەتەکەیان بەردەوام نابێ.

لە راستیدا ئەمانە وەرگێڕگەلێکن کە بیرۆکەکان بۆ راپەڕاندنی کارەکان وەردەگێڕنەوە، تێکڕای ئەو چالاکییانە کە بەڕێوەبەریی کۆمەڵگا بۆ دەسەلاتداران مەیسەر دەکات، لەلایەن ئەم کەسانەوە جێبەجێ دەبێ، خزمەتگوزارییە گشتییەکانی گواستنەوە، بەڕێوەبەریی کاروباری شارەکان، خزمەتگوزارییەکانی پێوەندی، هێڵی بەرهەمهێنانی کارخانەکان، چالاکییەکانی کشتوکاڵ و ئاژەڵداری و... هیچ حکومەتێك ناتوانێ بەبێ ئەم خزمەتگوزارییانە درێژە بە دەسەلاتی خۆی بدات.

هەموو ئەو گرووپە دژبەرانە کە بۆ ریفۆرم یان گۆڕینی حکومەتێکی سەرەڕۆ لەگەڵ حکومەتێکی دیموکراتیکدا بە شێوازی ناتوندوتیژی هەوڵ دەدەن ، پێویستە سەرنج بە گرینگیی رۆڵی ئەم چینە بدەن و ئەم خاڵەشیان لەبەرچاو بێ کە، بەهۆی بارودۆخی گوزەران و بەستراوەیی ئابووریی ئەم چینە بە دەسەلاتەوە و ئەوانەی ئەمانیان وەك فەرمانبەر بەکار گرتووە، تەنیا بەشێکی کەمیان لە قۆناغی سەرەتایی خەباتدا دەتوانن بەشداری بکەن، مەگەر ئەوە کە نیشانەیەکی روون لە تێکشکانی بەشەکانی تری پشتیوانییەکانی هێزی دەسەلاتیان ببێت. بەم حاڵەشەوە ئەگەرچی ئەم گرووپانە لە روالەتدا ناتوانن پشتیوانیی خۆیان لە بزووتنەوەکە دەربڕن، بەلام لە کردەوەدا بە شێوەی سنووردارتر سەبارەت بە ئامانجەکانی خەبات هەست بەیارمەتی و بەشداری کردن دەکەن و ئەوکاتە کە بەستێنێکی ئازادتر بۆ هاوهەنگاوی بڕەخسێت، تێکەڵ بە گرووپی خەباتگێڕان دەبن.

دەزگاکانی راگەیاندن:

ئەگەر خەباتی جەماوەری _ بۆ دابینکردنی دیموکراسی _ لە هەوڵی گەیشتن بە سەرکەوتن دایە، پێویستە بۆ دامەزراندنی پێوەندی لەگەڵ گوێگرانی خۆی رێگایەك بدۆزێتەوە. حکومەتە سەرەڕۆکان بە باشی لەم بابەتە ئاگادارن و هەر بەم بۆنەوە لە هەوڵی ئەوەدان کەرەستەکانی پێوەندی گرتن بەرتەسك کەنەوە و لە بەرانبەر ئەوانەدا کە دەیانەوێ لە تەکنۆلۆژیای نوێ بۆ بە ئاگاهێنانەوەی خەڵك، کەڵك وەرگرن و هەروەها بۆ نەبوونی پێوەندیی ئازاد لەنێوان خەڵکدا، یاساگەلێکی نیزامی و دراکو[1] وار دادەنێن. بۆ نموونە حکومەتی بۆرما بۆ ئەو سەرپێچیکارانەی کە بە بێ مۆڵەت ئەم جۆرە کەرەستانە بەکار دێنن، یاساگەلێکی توندوتیژانەی وەکو بەند و زیندانی داناوە. لە هێندێ ولاتدا، سنوورگەلێکیان داناوە بۆ کەڵك وەرگرتن لە

---

(١) دراکو دادوەرێکی سەرەڕۆ لەیۆنانی باستاندا بوو کە هێمای دوژمنایەتی بوو. ن

موبایل و دەسەڵاتدارانیش دەستیان داوەتە سانسۆڕ و دروستکردنی بێ سەروبەریی و ئاڵۆزی لەبەرنامە تەلەڤیزیۆنی و رادیۆییە دەرەکییەکاندا کە دەیانەوێ بیروڕای گشتی هۆشیار کەنەوە.

سانسۆڕ و کۆنترۆڵی چاپەمەنی و ئامرازەکانی راگەیاندن دەتوانێ بە ئاسانی لەلایەن رژێمی سەرکوتگەرەوە بەڕێوە بچێ. لەم پێناوەدا، بۆ چاودێری بەسەر ناوەڕۆکی کتێب، گۆڤار و رۆژنامەکان پێش لەبلاوکردنەوە و دابەشکردنیاندا، رێکخراو و بنیاتگەلێکی تایبەت هەیە. ئەم مەسەلە بۆتە هۆی ئەوە کە نووسەران و پێنووس بەدەستان خۆسانسۆڕی بکەن، چونکوو دەزانن ئەگەر بێت و بابەتێك بنووسن کە لەلای دەسەلاتداران پەسەند نەکرێت، لەباری ماڵییەوە نرخێکی زۆر _ بە ڕاگرتنی کتێب _ بە سەریاندا دەسەپێت و دەبێ خۆیان بۆ ئەگەری بەند و زیندانیکردن دابنێن.

رۆژنامەکان، راگەیاندنەکانی دیکە، ئێستگەکانی رادیۆ و تەلەڤیزیۆنیش بۆ ئیزن وەرگرتن، رێسا و قانونی تایبەت بە خۆیان هەیە کە ئەگەر بێت و لە یاسای دیاریکراو لابدەن، دەزگاکانی ئەوان دادەخرێ و دەستی بەسەردا دەگیرێ و بەرێوەبەران و کاربەدەستانیشی دەکەونە بەر هەڕەشە و لێدان وکوتان. بۆ بەرەنگاربوونەوەی ئەم تەنگەژە و سنووردارییە کە زۆرتر لە ناوخۆی وڵاتدا هەیە، ئەمڕۆکە کەڵك وەرگرتن لەراگەیاندنە دەرەکییەکان زیاتر باو بووە، وەکو رادیۆی گرووپە دژبەرەکانی حکومەتی بۆرما کە لەوڵاتی نەرویج دا پەخش دەکرێت.

بزووتنەوەی دیموکراسیخوازی سرپستان نموونەیەکی باشی لە خەبات لە رێگای راگەیاندنەکانەوە وەرێ خستووە. لەساڵی٢٠٠٠ی زایینی، پێش لە دەستپێکردنی هەڵبژاردنەکان لەم وڵاتەدا، دژبەرانی حکومەت، نزیکەی ٦٠تەن بلاوکراوەیان بە کەشتی لەدەرەوەی وڵاتەوە هێنایە ناوەوە و لە نێو جەماوەردا بلاویان کردەوە .

نووسینگە تجاری(بازرگانی)یەکان:

تەنانەت لە سەرەڕۆترین ودەسەلاتخوازترین حکومەتەکانیشدا، نووسینگە بازرگانییەکان رۆڵێکی زۆر گرینگ لە ئابووریدا دەگێڕن.

خزمەتگوزارییەکان و ئەو شت و مەکانەی کە خەڵك پێویستیان پێیەتی و حکومەتیش ناتوانێ دابینیان کات، ئەوە نووسینگە توجارییەکان دابینی دەکەن. لە هێندێ بابەتدا دەسەڵاتداران بە شێوەی لاوەکی، ئیزن بە بازاڕی رەش دەدەن کە کەلوپەلە نایابەکان دابین کەن، بۆئەوەی پێشگیری بکەن لە روودانی ناڕەزایەتیگەلێك کە جاروبار شێوەی سیاسی بەخۆیانەوە دەگرن.

پێوەندیی ڕێکخراوە جەماوەرییەکان لەگەڵ بنیات و کۆمپانیا نێونەتەوەییەکاندا لەو سۆنگەوە کە لەگەڵ فەرهەنگ و پێکهاتەی سیاسیی وڵاتەکاندا ئاشنا دەبن زۆر بەنرخ و کاریگەرە، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە کۆمپانیا نێونەتەوەییەکان ئەوە بەباش دەزانن کە زیاتر لەگەڵ حکومەتە سەرەڕۆکاندا ئاڵ وێر بکەن تا لەگەڵ حکومەتە دیموکراتیك و جەماوەرییەکاندا (بەداخەوە زۆربەی کۆمپانییە نێونەتەوەییە گەورەکان بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی خۆیان لەوڵاتانی جیهانی سێهەمدا لە حکومەتە سەرەڕۆکان پشتیوانی دەکەن) چونکوو لەو جۆرە حکومەتانەدا بەهۆی وەڵامنەدانەوەی دەسەڵاتداران بە خەڵك، کۆمپانیا نێونەتەوەییەکان بە ئاسانی دتوانن بە تەماح وەبەرنانی دەسەڵاتداران، گرێبەستگەلێکی یەکلایەنە بە قازانجی خۆیان ببەستن یان ڕقەبەرەکانی خۆیان (تەنانەت ئەگەر لە ناوخۆی ئەو وڵاتەشدا بن) وەدەر نێن. دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆ سەرچاوە مرۆیی و داراییەکانی خۆیان بۆ ئەم کۆمپانیاگەلە دابین دەکەن و لە بەرانبەردا کۆمپانیاکانیش لەکۆمەڵگای نێونەتەوەییدا بە کەڵك وەرگرتن لە پێگەی خۆیان، لە مافی دەسەڵاتدارێتیی ئەم ڕژێمانە پشتیوانی دەکەن.[1] لەهەر حاڵدا کۆمپانیا و ئاژانسە نێونەتەوەییەکان لەسەرەتادا قازانجی خۆیان لەبەرچاو دەگرن و هیچ گرینگییەك بە سەرەڕۆ بوون یان دیموکرات بوونی ئەو حکومەتانە نادەن، ئەمە خاڵێکی گرنگە کە دەبێ ڕێبەرانی خەباتە جەماوەرییەکان سەرنجی بدەنێ و بە ڕاوێژکاریی خۆیان، ئەو کۆمپانیاگەلە دڵنیا کەنەوە کە لە داهاتوودا بەرژەوەندییەکانی ئەوان پارێزراوە. هەڵبەت ئەم مەسەلە لەو سۆنگەوە کە پێوەندی بە قازانجێکی سەرسووڕهێنەری ئەم کۆمپانیاگەلەوە هەیە زۆر ئاڵۆزە و ڕەنگە ئەم کۆمپانیاگەلە هەرگیز پێیان خۆش نەبێ ئەم ڕژێمانە بگۆڕدرێن و لەم ڕووەوە بۆ خەباتی جەماوەریش کێشە بنێنەوە. بۆنموونە لە گۆڕەپانی نێونەتەوەییدا، لەوانەیە وڵاتەکەیان هان بدەن پشتیوانی لەو حکومەتە سەرەڕۆیە بکات کە لەگەڵیدا گرێبەستیان هەیە.

بەڵام ئەگەر بێت و ڕێبەرانی خەباتی جەماوەری بتوانن بنکە بازرگانی _ ئابوورییەکانی ناوخۆیی و دەرەکی بە قازانجی خۆیان بخەنە گەڕ، یارمەتییەکی زۆر بە پرۆسەی خەباتەکە

---

(١) دەتوانین بۆ نموونە ئاماژە بە هاوکاری دەوڵەتی ئوتریش لەگەڵ بکوژانی ڕێبەرانی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران شەهیدان دوکتور قاسملووو عەبدوڵڵا قادری ئازەرو فازڵ ڕەسوڵ بکەین کە تەنانەت تیرۆریستانیشیان بە ڕێزەوە تا تاران ئیسکۆرت کرد.ئاماژەیە بە فرۆشتنی کەرەستەی جەنگی ئوتریش لەرێگای کۆمپانیای "نۆریکۆم"ەوە. وەگێڕ بۆ کوردی

دەدەرێ، چونکوو ئەوان بەو پێوەندییە خۆماڵی، ناوچەیی و نێونەتەوەیەی کە هەیانە، دەتوانن سەرچاوەیەکی باشی دارایی، زانیاری و راوێژکاریی گرینگ و کارلێهاتوو لە خزمەت گرووپە خەباتکارەکان دابنێن.

لاوەکان پێشگیری بکەن:

یەکێك لەنگەرانییە سەرەکییەکانی حکومەتە سەرەڕۆکان ئەوەیە کە ئیزن نەدەن لاوەکان بەلای سیاسەتدا بچن و ئەگەر مەیلێکیشیان بۆ سیاسەت هەبێ، ئەوە دەبێ لەژێر چاودێری و پشتیوانی و بەقازانجی دەسەڵات بێ. لەم رووەوە کە ئەم حکومەتانە بەهۆی ئەو ترسەی کە لە پێگەی خۆیان هەیانە، پێشگری دەکەن لە هۆشیاری لاوەکان و بەرەو سیاسەت چوونیان، گرووپە سیاسییە بەرهەڵستکارەکان، لە تەیارکردنەوە و بەهێزکردنی خۆیان بە یارمەتی پێش قەرەوڵە ماندوونەبووەکان دوا دەکەون. ئەم حکومەتانە بۆ پێشگیری لە تێکۆشانی سیاسیی لاوەکان، دەست دەدەنە سنووردانانێکی تایبەت، وەکو بێبەری کردنی چالاکانی سیاسیی لاو لە دەستگەیشتن بە پێگەی خوێندنی باش، رێ نەدان بۆ کۆبوونەوەی خوێندکاری لەناو زانکۆکاندا، یان داخستنی زانکۆکان لە ماوەیەکی زەمەنی تایبەتدا.[1] لەم جۆرە وڵاتانەدا یاساگەلێکی دژوار بۆ پێشگرتن لە وتاردانی ئازاد یان کۆبوونەوەی سیاسی دادەنرێت و لە ئەگەری پێشێلکردنی ئەم یاسایانە، بۆ تاوانباران سزای زیندانی درێژماوە یان سزاگەلێکی هاوشێوە دادەنرێ.

زۆرێك لە خەڵك هەوڵیان داوە هۆی پێشەنگی لاوەکان لەرێگای خەباتدا، لەم رستەدا کورت کەنەوە کە لاوەکان شتێکیان بۆ لەدەستدان نییە. بە تەواوی ئەم وتە راستە کە لاوەکان کەمتر بە کار و پێگەی خۆیانەوە بەستراونەتەوە، یان بەرپرسیارێتییەکی بنەماڵەیی کەمتریان هەیە و هەروەها زۆر حەزیان لەوەیە کە توانا" گەنج"ێتییەکانی خۆیان پیشان بدەن، یان لە خۆخستنە مەترسی کەمتر ترسیان هەیە، بەڵام ئەمە تەنیا بەشێك لەو شتانەیە کە لاوەکان بۆ خەبات هاندەدات، چونکوو لاوەکان خۆشترین قۆناغی تەمەنی خۆیان دەخەنە مەترسییەوە و لەوانەیە ژیان و داهاتووی خۆشیان لە دەست بدەن، بەڵام ئەوان بیر لە شتگەلێك ناکەنەوە کە لەوانەیە لەدەستی بدەن، بەڵکو بیر لە ژیان لە سێبەری ئازادی و بەختەوەری بۆ نەوەکانی

---

(١) وەکوو داخستنی زانکۆکان لەسەرەتای هاتنەسەرکاری کۆماری ئیسلامی لەئێران کە بەناو شۆڕشی فەرهەنگی ناوی دەرکرد. وەرگێڕ بۆکوردی

داهاتوو دەکەنەوە، ئەمەیە ئەو شتەی کە ورەیەکی سەد قاتیان بـۆ خـەبات پێـدەدا. لاوەکـان بەبێ هۆ پاساو بۆ بەندەیی خۆیان لە ژێر ركێفی حكومەتە سەرەڕۆكاندا ناهێننەوە و تەنانـەت بەم هۆیەوە قبوولّی ناکەن کە قبـوولّکردنی ئـەم حكومەتـە جۆرێـك ناچـارییە و گۆڕینیشـی مەحالّە. ئەوان ورە و شەوقێكی لاوییان تێدایە کە هێشتا لە تاقیکردنەوەی ژیان و تێپـەڕینی تەمەندا لاواز نەبووەتەوە. مەیلی ئەوان بە ناسـینی راسـتی لـە درۆ و حەقێقـەت لـە فێـلّ و مەکر، بەشێوەی ئامانج خوازانە و نەك پۆلّێن بەندی و پاسـاو هێنانـەوە بـۆی، هـەر هـەمان ویژدانی بەخەبەرە کە ئەوان بۆ ئەم كارە هان دەدات.

وشەی بە بیرکردنەوە کارکردن، ئەو شتەیە کە لاوەکان لە پرۆسەی خەبات بـۆ دابینکردنـی حكومەتی دیموکراتیکدا، دەبێ سەرنجی پێ بدەن، چونکوو ئەوان وەکو کەسانێك کە پێشـەنگن بۆ مەترسی قبوولّ کردن و ئالاّهەلّگرانی دابینکردنی کۆمەلّگای دیموکراسی دێنە ئەژمار.

بێ سەرنجدان بە پێكهاتەیەکی داڕێـژراو و رێکخراوەیـی، لەوانەیـە لاوەکـان لـە پرۆسـەی خەباتدا تووشی زێدەڕۆیی ببن و ئەگەر بێت و توشـی وروژانـی بـێ‌لۆژیـك بـبن، توندوتیـژی دەنوێنن و هەرهەمان کارێك ئەنجام دەدەن کە کەسانی بەستراوە بە حكومەتـە سـەرەڕۆ و دژە مرۆییەکان بەڕێوەی دەبەن.

کردەوەی بەرنامە داڕێـژراو بـۆ تێکـڕا ئەوکەسـانەی کـە لـە خەباتـدا بەشـداری دەکـەن حەقێقەتێكی بنەڕەتییە و بۆ لاوەکان بنەڕەتی ترە، تا بە راهێنان، رێنوێنی‌کردن و رێبەرییەکی باش لە بەلاڕێدا بردنی بەرنامە و پرۆژەکان پێشگیری بکەن.

کرێکاران:

بێگومان گوشارەکان بۆ بە جیهانی کردن، ژیانی بۆ کرێکـارانی هـەموو دونیـا دژوار کـردووە. یەکێتییە کرێکارییەکان بەتوندی لاواز بوونەتەوە، چـونکوو لـە ولاّتـە پێشـکەوتووەکاندا، خـاوەن پیشەسازییەکان لە هەولّی ئەوەدان کە کەرەستەکانی خۆیان بۆ ولاّتانێك راگوازن کە تێچووی هێـزی مرۆیی ئەوان هەرزانترە. لە ولاّتە لەحالّی گەشەکاندا(جیهانی سێهەم) دەسەلاّتداران زیاتر لەوەی کە هۆگری پاراستنی بارودۆخی کاری باش بۆ کرێکاران، تەنایی ئەوان و مووچەی عاقلاّنە بۆ کرێکاران بن، هۆگری قازانجی زیاتر و پاراستنی بەرژەوەندیی خۆیانن. دیموکراسی، حكومەتی قانون و ئـازادی کۆبوونەوەکان، هەنگاوگەلێكی بەسوودن کە بەکرێکارەکان ئـەم هێـزە دەبەخشـن تـا لـە بەرانبـەر دەسەلاّتداراندا لە مافی خۆیان بەرگری بکەن.

بۆ دەستپێکردنی خەباتی جەماوەری، لە سەرەتادا ڕێکخستنی کرێکارەکـان ئەسـتەمە، بـەڵاّم کاتێك ڕێکخستن بەڕێوە چوو، یەکێتی لە نێوانیاندا بەخێرایی پەرە دەسێنیّ. تـەنیا بیهێنـنـەوە بـیر خۆتان کە بزووتنەوەی دیموکراسـیی پۆڵەنـدا هـەنگاوە سـەرەتاییەکانی خـۆی بـۆ سـەرکەوتن، لـە مانگرتنی کرێکارانی کارەبا لە کارگەیەکی کەشتی سازی لە"گیدانسك"ەوە دەسپێکرد.

یەکێك لەو بەشە گرینگانە کـە جێـی سـەرنجی بەرنامـە دارێـژەرانی خـەباتی ناتوندوتیژییـە، پیشەسازیی ئاڵ وگۆڕ(گواستنەوە)و پیشەسازییە پەیوەندارەکانی پەیوەسـت بەوانەوەیـە. هـەرجۆرە تێکەڵ پێکەڵی و ئاڵۆزییەك لە گواستنەوەی کەلوپەل، مسافیر و خزمەتگوزارییـە جۆراوجۆرەکـان، دەتوانیّ نرخی ئـابووری و سیاسـی ئـەو کـارە بەسـەر ڕژێمـدا بسـەپێنێت. هاوکـات لەگـەڵ ئـەم مەسەلەیەدا، بەرنامەدارێژەرانی ستراتیژی بە دەرەنجامەکانی کەمبوونەوەی بەرهەمە جۆراوجۆرەکان و ئەو ماددە خۆراکییانە لە بازاردا بیردەکەنەوە کە دەتـوانیّ زەبرێکـی گورچـك بـڕ لـە حکومـەت بدات.

دامەزراوە ئایینییەکان:

بەشێوەیەکی مێژوویی، ڕێکخراوە ئایینییەکان لە شەڕی سیاسی دژ بە حکومەتە سـەرەڕۆکان و بەقازانجی لایەنگرانی چاکسـازی ڕۆڵێکـی زۆر گرینگیـان گێـڕاوە. هەڵبـەت هێنـدیّ جـاریش بـە پێچەوانەوە لایەنگرییان لە حکومەتە سەرەڕۆکان کردووە. زۆربەی ڕێکخراوە ئایینییەکان تـۆڕێکی هـەرە بـەربڵاوی مەعنـەوی و ئـابووری لـەنێوان چـینە جیاوازەکـانی کۆمـەڵگا لـە نوخبـەکان و دەوڵەمەندەکان تا چینەکانی خوارەوەی کۆمەڵگا پێك دێـنن و لـەو ڕووەوە کـە ڕێبـەرانی ئـایینی جگە لە زانستی ئایینی زۆرجار زاڵن بەسەر زانستە کۆمەلاّیەتییەکانیشدا، ئێعتبارێکی زۆر باشیان لەنێو خەڵکی ئاسـایی و شـوێنکەوتوانیاندا هەیـە و دەتـوانن بـەربڵاوتر لـە فێرکارییـە ئـایینی و مەزهەبییەکان کاریگەرییان لەسەر دابنێن. ئـەوان دەتـوان بـۆ گرووپـە خـەباتگێڕە سیاسـییەکان، مەعنەوییەتی خەباتگێڕی پێك بێنن، یان تەنانەت خۆیان ببنە بانگەشەکەر و وتەبێژی ئـەوان، یـان لەبەرەی دژبەردا، بەکەڵك وەرگـرتن لـە پێگـەی خۆیـان ببنـە پـارێزەری بەرژەوەنـدیی حکومەتـە سەرکوتگەرەکان. لەهەرحاڵدا ڕێبەرانی خەبات، دەبیّ کردەوەی خۆیان بەشـێوەیەك ڕێـك بخـەن کـە بتوانن ڕێبەرانی ئایینی بـەقازانجی بزووتنەوەکـە بهێننـە گۆڕەپـانی خەباتـەوە، یـان لـە ئەگـەری پشتیوانییان لە دەسەلاّت، کاریگەری نگەتیڤی ئەوان پووچەڵ کەنەوە.

ڕێكخراوە جەماوەرییە سەربەخۆكان (ڕێكخراوی جەماوەری یانN.J.O):

هەر ڕێكخراو و دامەزراوەیەك كە لە كۆنترۆڵی ڕاستەوخۆی حكومەتدا نەبێت، بەسەرمایەیەكی پەنگراو بۆ بزووتنەوەی دیموكراسی خوازی دێتە ئەژمار. ئێن.جی.ئۆ نێونەتەوەییەكان دەتوانن بە تەگبیركردنی خۆیان، یارمەتیی ماڵی بۆ دابینكردنی پێداویستییە ئابوورییەكانی خەبات ڕاكێشن، لەگەڵ كۆمەڵگای نێونەتەوەییدا لە پێوەندیدا بن، زانست و پسپۆڕی پێویست بە ڕاكێشانی هاوكاریی وڵاتانی دیكە بەكار بێنن و بۆچوون و ئەزموونی بزووتنەوە خەباتگێڕییەكانی دیكە بهێننە ناو خەڵكەوە . هەڵبەت ئێن.جی.ئۆكانی ناو خۆی وڵات، لەباری سەرمایە و پانتایی ئەو چالاكییانەی كە ئەنجامی دەدەن سنووردارترن، چونكوو لەژێر چاودێری حكومەتدان، هەرچەند ئێن.جی.ئۆ دەرەكییەكانیش سەرەڕای ئەو هەوڵ و تێكۆشانانە كە بۆ پاراستنی سەربەخۆیی و لەژێر چاودێری ڕاستەوخۆی حكومەت نەبوونیاندا ئەنجامی دەدەن، بەوحاڵەشەوە بەكرێگیراوانی حكومی ڕەخنە دەكەنە ناویانەوە.

یەكێك لە تایبەتمەندییەكانی هێندێ لەو ئێن.جی.ئۆیانە كە بەكۆكردنەوەی ڕایەڵەیەكی خزمەتگوزاری و پێداویستی بۆ خەڵك هەنگاو هەڵدەگرن، ئەمەیە كە نیشان دەدەن كە خەڵك بەردەوام بەحكومەتەوە نەبەستراوەتەوە و خۆیان لێهاتوویی ئەوەیان هەیە كە هێندێ لەكاروبارەكان بەڕێوە بەرن. چالاكیی ئێن.جی.ئۆكان وێڕای سنووردارکردنی هێزی پشت ئەستوور بە حكومەت، زیرەكانە ڕوونكەرەوەی ئەم خاڵەیە كە ئەوە حكومەتەكانن كە بەخزمەتگوزارییەكان و هاوكاریی خەڵك بەستراونەتەوە، نەخەڵك بەحكومەت.

نموونەیەكی بەرچاو لە كاریگەریی ئێن.جی.ئۆكان لە پساندنی بەستراوەیی خەڵك بەدەسەڵاتە سەرەڕۆكان لە وڵاتی بۆرما ڕووی داوە. ماوەیەك دوای بەدەسەڵات گەیشتنی ژەنەڕاڵ نوین لەساڵی١٩٦٢ی زایینی، بەشی ڕۆژئاوای وڵات لەویلایەتی ئاراكان، شایەتحاڵی شەپۆلێكی ڕووخێنەر بوون. بەپێی بەڵگەنامە و ڕاپۆرتەكان، بانگەشەكەرێكی كاتولیكی لەڕێگای پەیامگەلێكی ڕادیۆیی لەگەڵ ناوەندە ئایینییە كاتولیكەكان لە بەشە جیاجیاكانی وڵاتدا و هەروەها لە وڵاتی هێند داوای یارمەتی كرد. ئەم داخوازییە كاردانەوەی خێرا و كاریگەری لێكەوتەوە و شەپۆلێك لە خۆراك، كەرستەی پزیشكی و دەرمانی لە ماوەی چەند ڕۆژدا هاتە ناو وڵاتەوە. كاتێك حكومەت ، گرووپگەلێكی بۆ تاوتوێ كردنی كارناسانە ناردە ناوچەكە، ڕوون بووەوە كە هیچ پێویستییەك بە یارمەتییە حكوومییەكان نییە. چونكوو خەڵك بە بەڕێوەبەرێتیی خۆیان قەیرانەكانیان تێپەڕاندبوو. ژنراڵ نوین لەم هەوڵەی خەڵك زۆر تووڕە بوو، چونكوو ئاشكرا

بوو کە خەڵك خۆیان دەتوانن قەیران و کێشەکانیان چارەسەر بکەن. سەرەنجام ژنراڵ نوین قەشە مەسیحییەکانی لە بۆرما دەرکرد.

ئەگەرچی ئێن.جی.ئۆکان پێڕەوی ناوخۆ و ئامانجی سەربەخۆیان هەیە، بەلاّم دەبێ ئەم ئامانج و رێچکەگەلە لە چوارچێوەی ئامانجی بزووتنەوەی دیموکراسیخوازانەدا جێ بگرێت و لەگەڵیدا یەکگرنەوە.

لە سەرچاوەکانی دیکەی هێزی دەسەلاّت دەتوانین رێکخراوە پیشەییەکان، پارتە سیاسییەکان، بازرگانیی دەرەکیی ولاّتانی دیکە و حکومەتەکان _ بەتەنیایی یان لە چوارچێوەی رێکخراوە نێونەتەوەییەکاندا _ ناو ببەین. سەرەڕای ئەمە لە رۆڵی گرووپە بچووکەکانی ناو کۆمەڵگا کە لەپێناو ئامانجێکی تایبەتدا پێك دێن نابێ کەمتەرخەم بین، وەکو یانە وەرزشییەکان، گرووپە کتێب خوێنەکان، گرووپە زمانناسەکان، گرووپەکانی پارێزەری ژینگە و هتد.

رێکخراوەکان، هەڵگری سەرچاوەکانی هێزن و بەستێنی پێکهاتنی چالاکییەکانی کۆمەڵگا دەخولّقێنن. هەربۆیە دەبێ ستراتیژیی خەباتە ناتوندوتیژییەکان لەسەر بنەمای ناسینی سەرچاوەکانی هێز و راکێشانی هاوکاریی کاریگەری خەڵك دابمەزرێت.

دەسەلاّت						
هۆکارەکانی دی	فەرمانبەرانی خزمەتگوزارییە جۆراوجۆرەکان	کرێکاران	رێکخراوە مەدەنییەکان	هێزە رێککەرەکان	دەزگا راگەیاندنەکان	لاوەکان

پاڵپشتەکانی هێزی حکومەت(دەسەلاّت)

بەرفەرمانی (گوێڕایەڵی)

مرۆڤ سەربەست دێتە دونیا
بەلاّم بە درێژایی تەمەنی،
لە هەموو شوێنێك لەودیوی میلەكانەوەیە.
ژان ژاك روسۆ

چۆن دەسەلاّتداران بەسەر هاوولاّتیاندا دەسەلاّتی خۆیان دەسەپێنن و چۆن دەیپارێزن؟ چۆن تەنانەت ئەو كاتانەش كە كردەوەی حكومەت لای جەماوەر پەسند نییە، بەلاّم بەشێوەی بەربلاّو پشتیوانی لێ دەكەن و بڕیارەكانیشی بەڕێوە دەبەن؟

هەوڵەكە بۆ ئەوەیە كە بەدۆزینەوەی ولاّمی ئەم پرسیارانە هۆی سەرەكی ملكەچكردنی خەڵك بەشێوەی بنەڕەتی تاوتوێ بكەین.

شێوازی پلۆرالیزمی دەسەلاّت، سەرچاوەكانی هێزی دەسەلاّت و پاڵپشتەكانی و گوێڕایەڵیی خەڵك سێ فاكتەرێكن كە ناسینی ئەوان بۆ تێگەیشتنی تیۆری و كرداری خەباتی ناتوندوتیژیی جەماوەر گرینگن. ناسینی ریشەیی هۆی گوێڕایەڵیی جەماوەر لەم مەسەلە كە بۆچی خەڵك ملكەچی هێندێ لە حكومەتەكان دەبن و یان تەنانەت بۆ ئامانجێك كە خۆیان باوەڕیان پێی نییە یان تەنانەت بەرهەڵستكاریشین، گیانی خۆیان فیدا دەكەن، زۆر گرنگە.

گوێڕایەڵی "دڵ"ی دەسەلاّتی سیاسییە. دەسەلاّتداران بێ بەرفەرمانیی خەڵك ناتوانن درێژە بەدەسەلاّتی خۆیان بدەن. گوێڕایەڵی بەستێنێكە كە خەباتی ناتوندوتیژی لەسەر بنەمای ئەو شكڵ دەگرێت. ئەگەر رێبەرانی خەبات، بۆ لەناو بردنی دەسەلاّتە سەرەڕۆكان و دامەزراندنی دیموكراسی، تێدەكۆشن تا بە دنەدانی جەماوەر ئەوان لەدرێژەدان بەهاوكاری و پەژراندنی دەستووری دەسەلاّتداران رابگرن ، دەبێ سەرەتا تاوتوێی ئەم مەسەلە بكەن كە هۆی سەرەكی گوێڕایەڵیی خەڵك چییە؟

لەدرێژەدا هێندێ لە هۆكارەكانی گوێڕایەڵی شرۆڤە كراون.

عادەت(خوو):

هۆی ئەوە كە زۆرێك لە خەڵك بوونەتە ملكەچی دەسەلاّتداران تەنیا عادەت بە گوێڕایەڵییە. ئێمە عادەتمان گرتووە بەوە كە ملكەچی خاوەنی دەسەلاّتەكان بین و لە منالّییەوە

بەم گوێڕایەڵییە عادەتمان گرتووە . بۆ زۆرێك لە ئێمە بەرفەرمانی لە دەسەڵاتداران، لـەباوك و دایك، خوشك و برای گەورەتر، باوەگەورە و دایەگەورە و خزمانیدیکـەوە دەسـت پێـدەکات و بەدوای ئەودا لەگەڵ ماموستایانی قوتابخانـە، هێـزە ئینتیزامییـەکان و تەنانـەت هێماکـانی دەسەڵاتەوە بەردەوام دەبێت.

یەکێك لە هۆکارەکانی خولـەکانی ڕاهێنـانی سـوپا لـە سـەرەتای دەسـت بـەکار کردنـی سەربازەکان، ڕاهێنانی جۆرێکی نویێ لە گوێڕایەڵییە. سەربازی تازەکار فێر دەبێ کە چۆن بـێ ئەملاو ئەولا و پرسیار کردنێك، پەیڕەوی بکات لە فـەرمانی فەرمانـدەکانی خـۆی. ڕاهێنانـە دوور و درێـژەکانی ریزبـوون[1] و وانـە بەردەوامـە تێکـەڵ بەتەشـەر و تۆقاندنـەکان هـیچ وێکچوونێکیان لەگەڵ شێوازەکانی پێشکەوتووی شەڕدا نییـە، بـەڵکو تـەنیا بـۆ پەرەپێـدانی گوێڕایەڵی و تەسلیم بوونە. سەرەڕای ئەوە شێوەی ژیانی سەربازی و نیزامی هـەروەکو کـەڵك وەرگرتن لە چەك، لەسـەر بنـەمای عـادەت و ڕاهێنانـە بەردەوامەکانـە و بـە هـیچ جۆرێـك پێویستی بە بیرکردنەوە و ڕاوێژ نییە.

باشترین نموونە بۆ مانای عادەت، تووشبوان بـەمادده سـڕکەرەکانن. ئـەوان نـازانن تـا چ ڕادەیەك ماددەی سڕکەریان بەکار هێناوە و تەنانەت ئەو کاتـەی کـە نرخیشـی بەشـێوەیەکی سەرسووڕهێنەر بەرزبۆتەوە، دیسان وازیان لێ نەهێناوە. بۆ تەرك کردنـی عادەتـەکان، لەوانـە عادەت بەگوێڕایەڵی دەبێ، بڕیارێکی جدی بدەین و ئەو بڕیارە بەردەوام وەبیر بێنینەوە و لەبەر خۆمانەوە هۆی تەرککردنی ئەم عادەتە دووپات بکەینەوە . لـە ڕاسـتیدا ملکـەچ کـردن بـۆ یاساکان یەکێك لە پێویستییەکانی ژیانی کۆمەڵایەتییە، بەڵام لەو شوێنانەدا کە گوێڕایەڵی لە شێوازی عاقڵانە و ئاگایانەی خۆی دوور دەکەوێتەوە و دەبێتـە عـادەت، ئەوکاتـە ئیـدی بـۆ کۆمەڵگا مەترسیدار دەبێت، چونکوو ئەو خەڵکە کە تووشی عادەت دەبن ئیتر ئـەو قـانون و دەستوورگەلەش کە بە زیانی خۆشیان تەواو دەبێت، شرۆڤەی ناکـەن و وەکـو سـەربازی سـوپا بەڕێوەیان دەبەن. ڕەنگە یەکێك لەو هۆکارانـەی کـە زۆرێـك لـە حکومەتـەکان، لـە پۆسـتە جیاجیاکاندا، لە هێزە سەربازییەکان بۆ بەدەستەوە گـرتنی کارەکـان کـەڵك وەردەگـرن، هـەر ئەمەیە کە دەستوورەکان لە بەرزترین پلەکانەوە تا نزمترین پلەکان، بە بێ هیچ ناڕەزایـەتی و ڕەخنەگرتنێك بەڕێوە دەچێ.

---

(١) Close order drill پرۆڤەی سەف یان ڕاهێنانە نیزامییە ڕۆژانەکان. و

ترس لەسزادان:

هۆکارێکی دیکە کە خەڵك پەیڕەوی لە حکومەت دەکەن، ترس لە سزادان و تەمێ کردنە. کاتێك ئێمە یاساکان پێشێل دەکەین، یاسا هێـزی خـۆی بـۆ سـزادانی ئێمـە بـەکار دێنێـت. لەوانەیە یاسا، سزای کوشتن، دەستبەسەرداگرتنی داراییەکان یـان زینـدانی لەبەرچـاو بگـرێ. بەڕێوەبردنی سزادان، بۆ تەمێ کردنی کەسایەتی پێشێل کەری قانون و پێشگیری لە کەسـانی دیکە لە ئەنجامدانی کاری هاوشێوەیە. لە کۆمەڵگا پێشکەوتوو و خەڵكسالارەکاندا، تەمێ و سزادانەکان زۆرتر بۆ پشتیوانی لە بەڕێوەبردنی یاسا کۆمەلآیەتی و مەدەنییەکانە تا دیسپلینی کۆمەڵگا بپارێزرێت، لە حالێکدا لە حکومەتە سـەرەڕۆکاندا، دەسـەلآتداران پێویسـتیان بـە هەست بە مەترسی کردنی خەڵك لە سزادانەکان _ بۆمانەوەی حکومـەتی خۆیـان — هەیـە و ئامانجیان لەم کارە پاراستنی دەسەلآتە نەك پاراستنی تەکووزی و دیسپلینی گشتی.

بەرژەوەندی تایبەتی:

زۆربەی خەڵك نیشان دەدەن کە هۆگرییەکیان بۆ حکومەتی ئێستا نییە و سیاسەتەکانی لە بەرژەوەندیی خۆیاندا نابینن، بـەلآم هـەر ئـەم کەسـانە لـەکردەوەدا چـالاکانە پشـتیوانی لـە حکومەت دەکەن. لێکۆڵینەوە لەسەر بەرژەوەندیی کەسەکیی تاکەکان و ئەو پوانگەلە کـە لـە بەرانبەر پشتیوانی کردن وگوێڕایەڵییان لە دەسەلآت وەری دەگرن، ئەم پارادۆکسە بەشێوازێکی ڕێکوپێك روون دەکاتەوە. بۆنموونە ئەو پوان و پێداویستییە تایبەتانە کە بۆ بەرفـەرمانی لـەو یاسا نادیموکراتیك و ناخەڵکی و تەنانەت دژی گەلییانە لە زۆرێك لە ولآتە نادیموکراتیکەکاندا بەهێزە نیزامییەکان دەدرێ، هۆکاری پشتیوانیی ئەوان لـە دەسـەلآتە. پلەپێـدان وبەخشـینی نیشانە و پلە، پرستێژ و پێداویستیی تایبەتیی خۆشگوزەرانی و مـاڵی لـەم پوانگەلەنـە. لـە سیستمە ئابوورییە سانترالیزە(چڕبۆوە)کاندا کە لە ژێر چـاودێری حکومـەت دایـە و تێکـڕای تاکەکان بـۆ دابینکردنـی پێداویسـتیی ژیـان ناچـارن لـە خزمەتگوزارییـە حکوومییەکانـدا دامەزرێن و بەشە ناحکوومییەکان ڕۆڵێکی چالاك و کاریگـەریان لـە بـواری بەرهـەمهێنان و ئابووریدا نییە، لە پلەی یەکەمدا تاکەکان ناچارن پیشەی خۆیان بپارێزن، چونکوو بـۆ بـژێوی ژیانیان بەربژارێکی تریان نییە. لـەم حکومەتانـەدا هێنـدێ لـە تاکـەکان بـەهۆی لایـەنگری

لەدەسەلاَت بە کەرستە و پێداویستییەکی بەرچاو دەگەن. هەڵبەت ناتوانین هەرکەسێك کە بەهۆی هۆکاری بەرژەوەندیی نەخوازانەوە ملکەچی دەسەلاَتە مەحکووم بکەین، چونکوو لەوانەیە ئەو تاکە بەڵگەی خۆی هەبێت، هۆکار گەرلێك وەك" رێگاچارەیەکی دیکە نییە"، یان " ئێستا با شترین بەربژار هەرئەم دەسەلاَتەیە"و هتد. بەلاَم کێشەی سەرەکی بۆ خەباتی ناتوندوتیژیی جەماوەری ئەمەیە کە سەرنج بدەینە هۆی بەرفەرمانی تاکەکان کە زۆرجار لەسەر بنەمای بەرژەوەندیی تاکەکەسییە.

"بەڵێن"ی ئەخلاقی:

بەڵێنی ئەخلاقی بۆ گوێڕایەڵی لە هەموو کۆمەڵگاکاندا هەیە. ئەم بەڵێنە کە دەبێتە هۆی گوێڕایەڵیی ریشەیی لەم باوەڕەدایە کە قازانج(خێر)ی گشتی گرینگترین مەسەلەیە. ئەم مەسەلە باس هەڵگرە، چونکوو زۆربەی یاساکان پشتیوانی لە هاوولاَتیان دەکەن، زۆربەیان خەڵك لە بەرانبەر تاوان و خراپەکاریگەلێك وەك دزی، قەتڵ و دەست درێژیدا دەپارێزن، هێندێکی دیکە زامنی بەرژەوەندیی گشتیی کۆمەڵگا وەکو بەمانگانە دابەشکردنی کالاَکان و خزمەتگوزارییەکان، هەناردنی پیاوانی گەنج بۆ سەربازی، وەرگرتنی باج و تاد.... ، بەلاَم لەوانەیە زۆربەشیان بە پێچەوانەی بەرژەوەندیی گشتیی کۆمەڵگا بن.

زۆربەی ئێمە لەسەر ئەو باوەڕەین کە بۆ پاراستنی بەرژەوەندیی گشتی باشترین هەڵوێست ملکەچ کردن بۆ دەسەلاَتی هەنووکەییە، چونکوو هیچ بەربژارێکی دیکە بەدی ناکرێت تا ژیانی ئێمە باشتر و بارودۆخەکە چاکتر بکات. بێگومان ژوزێف ستالین جینایەت کارێك بوو. بەلاَم ملیۆنان کەس پێڕەوییان لێ دەکرد، چونکوو لەسەر ئەم باوەڕە بوون کە خێری ولاَت و بەرژەوەندیی گشتی، لە پێڕەوی کردن لەودایە. سەرەڕای ئەوەی کە ئێستا روون بووەتەوە کە ئەو هۆکاری کوشتنی ٢٠ ملیۆن مرۆڤ بووە، هێشتا هێندێ لە خەڵکی روسیا وەك رۆژە خۆشەکانی رابردوو لەسەردەمی ئەو دەڕوانن.

ئەو فاکتەرانەی لەسەرەوەی مرۆڤایەتییەوەن:

لە هێندێ لەکۆمەڵگاکاندا دەسەلاَتداران لایەنێکی خوایی و ئەوپەڕ مرۆیی بە خۆیان دەدەن. کاتێك دەسەلاَتدار یان حاکمێك وەکو خاوەنی بێ ئەملاولای دەسەلاَت یان نوێنەری ئایین دەناسێنن، گوێنەدانە ئەو زۆر ئاستەم دەبێت. کێ دەی وێرا ملکەچی ئادۆڵف هیتلێر

نەبێت کە لەوپەڕی دەسەڵاتیدا، خۆی وەك نوێنەری خوا بۆ رزگاریی وڵات و گەلەکەی دەناساند؟ ئەم فێڵی دەسەڵاتدارانە بۆ بەخشینی شێوەیەکی ئیلاهی بە خۆیان، مێژوویەکی کۆنی هەیە. بە درێژایی مێژوو خەڵك ناچار بە گوێڕایەڵی لە دەسەڵاتدارانێك بوونە کە خۆیان بە پاشا_خوا، سێبەری خوا یان جێگری ئەو ناساندووە. تەنیا رێگای سەرکەوتن بەسەر ئەم فێڵ و تەڵەکانەدا، روونکردنەوەی بیروڕای گشتییە کە چیتر هیچ دەسەڵاتدار یان تاکێك نابێ لافی جێنشینی خوا لەسەر زەوی لێ بدات، تا لە رێگای بانگەشەی بێبناغەوە دەسەڵاتی خۆی رەها و شیاو پیشان بدات.

کەسایەتی ناسیی دەروونی لە چوارچێوەی پشتیوانی لە دەسەڵاتداران:

هێندێ لە خەڵك وەکو زنجیرەی بنەماڵەیی و خزمایەتی دەسەڵاتداران دەبینن. هەرواکە لە نموونەیەکی چووکەتردا، لایەنگرانی یانەی تۆپی پێ لە شار یان گەڕەکێکی گچکەتردا، لە سەرکەوتنی تیپەکەیان خۆشحاڵ دەبن یان بە دۆڕاندنی خەمبار دەبن، هێندێ لە خەڵکیش بەدروستکردنی جۆرێك نزیکی دەروونی و هەستی پشتیوانیی نەتەوەخوازانە لە دەسەڵاتداران پێڕەوی دەکەن. ئەم هەستە کاتێك بەهێزتر دەبێت کە خەڵك و دەسەڵاتداران لە رەوتی خەباتدا، وەکو خەبات بۆ بەدەستهێنانی سەربەخۆیی، شانبەشانی یەکتر خەباتیان کردبێت. ئەم فاکتەرە دەبێتە هۆی ئەوەی ئیدی خەڵك چاوی خۆیان لە ئاست کردەوەکانی دەسەڵاتداران ببەستن و تەنیا بە هەستێکی سەرەتایی نەتەوەخوازیی و هەست کردن بە شوناسی عەشیرەتی پشتیوانییان لێ بکەن. لە زۆربەی وڵاتانی جیهانی سێهەمدا کە دەسەڵاتداران ئاگاداری ئەم کارەن، بە هەلژرنگان(تەحریك)ی سیمبولە عەشیرەییەکان کە بە رواڵەت بۆ خەڵك و دەسەڵاتداران شێوەیەك لە شوناسی نەتەوەیی دروست دەکەن، دەست دەدەنە راکێشانی پشتیوانی خەڵکەوە.

هەڵچوون و بێ مەیلی:

زۆربەی خەڵك ئاشکرای دەکەن کە سەبارەت بە زۆرێك(ئەگەر نەڵێین هەموو) لە یاساکان، کە بەهیچ جۆرێك چاوەڕوان ناکرێ کاریگەریی نیگەتیڤ لەسەر رەوتی ژیانی رۆژانەیان دابنێت، هیچ هۆگری و هەستێکیان نییە. بەو واتایەی کە ئەوان لەبێ مەیلییەکی کامڵ سەبارەت بە یاساکان و کاروباری سیاسیدا بەسەر دەبەن. ئەگەر ستەمکارانەترین و

نامرۆڤانەترین یاساکانیش سەروەر بێ، تا ئەوکاتەی کە ئەم یاساگەلە ئـەوان نەگرێتـەوە و تـا کاریگەری لەسەر رەوتی ژیانی رۆژانەیان دانەنێت، لەبیرکردنەوە لە ئاکامەکەی خۆ دەپـارێزن. تەنانەت ئەگەر ئەم یاساگەلە ببنە هۆی لەناوچوونی مافی نـەوەکانی داهـاتوو یـان منـدالانی ئەوان. هۆی ئەمەیە کە زۆربەی خەڵك روانگە و ئاسۆیەکی زەینی بـەرفراوانتریان لـە بازنـەی بەستراوی رۆژانەی خۆیان نییە و تێگەیشتنی ئـەوان لـە ژیـان، تـەنیا بـەرێوەبردنی چـالاکی رۆژانەیە. ئەوان بۆیە لە قانون پیڕەوی دەکەن چونکوو وابیردەکەنەوە کە خراپتر لە"خراپ"یش هەیە و بۆ پێشگیری لە بارودۆخی خراپتر، لەگەڵ خراپی هەنووکەدا هەڵ دەکەن. وەها خەڵکێك تەنیا کاتێك بۆ نارەزایەتی و دژایەتیی رادەپەڕن کە قـانون بـە چوارچـێوەی ژیـانی رۆژانـە و خۆشی و ئازادییە کەسێتییەکانی ئەوان زیان بگەیەنێت. ئەرکی خەباتگێران بـۆ بـەدیهێنانی دیموکراسی ئەمەیە کە خەڵك سەبارەت بەم راستییە ئاگادار کەنـەوە کـە تـەنیا بەرژەوەنـدیی تایبەتی و تاکی ئەوان گرنگی نییە و وەبیریان بێننەوە کە بێمەیلی و ناچـالاك بـوونی ئـەوان سەبارەت بە چارەنووسی کۆمەڵگا، بەربوار(پێش زەمینـە)ی بلاوبوونـەوەی سـەرەڕۆیی و بـە کۆیلە کردنی هەموانە. بنیاتنانی سنوورێکی گشتیی رەنگە لـە بـارودۆخی ئێسـتادا لەسـەر هێندێ لایەنی ژیانی تایبەتی ئەوان کاریگەری نەبێت، بەلام بوار بۆ دەست درێژی بەمافی تاك بەتاکی ئەندامانی کۆمەڵگا دەڕەخسێنێت.

نەبوونی بڕوا بەخۆبوون:

لەبەر زۆر هۆکار، زۆربەی خەڵك تووشی نەبوونی بڕوا بەخۆبوونن. نەبوونی بڕوا بەخۆبوون، دەبێتە هۆی خۆ بەکەم زانین، نەبوونی باوەڕ بە هەڵسەنگاندن و توانایـیەکان و نافـەرمانی لـە دەستوورە سەرەڕۆیانەکان. لە کۆمەڵگایەکدا کە چەندین دەیەی بەردەوام شایەتحاڵی سەرەڕۆیی و پاوانخوازیی بووە، ئامادەیی و ئەزموونێکی کەم لەوکۆمـەڵگادا بـۆ بەشـداری و بڕیـاردانی بەکۆمەڵ هەیە. لەوەها کۆمەڵگایەکـدا دەرفەتگـەلێکی کـەم بـۆ پەرەپێـدانی رێبەرایـەتی و رێنمایی کردن دێتەپێشەوە و زۆربەی خـەڵك وابیردەکەنـەوە کـە حکومـەتی ئـەوان باشـترین بەربژارە بۆ بەرێوەبەریی کۆمەڵگا.

ئەم نەبوونی باوەڕ بەخۆبوونە، خەباتگێرانیش دەخاتە ژێر کارتێکەریی خۆیەوە، بەو جۆرەی کە ئەوان گومان دەکەن ناتوانن لە بەرانبەر دەسەلاتدا پارێزگاری لـە خۆیـان بکـەن، یـان لـە رێگای گەیشتن بە ئازادیـدا سـەرکەوتوو بـن. گەڕانـەوەی بـاوەڕ بـەخۆبوون بـۆ کۆمـەڵگا و

بــەهێزکردنی کەســایەتیی تاکــەکان، یــەکێك لــەپێش مەرجــەکانی خــەباتی ناتوندوتیــژیی جەماوەرییە، بەجۆرێك کە بتوانن داوەرییەکی دروستیان لەسەر دەســەڵاتداران هــەبێت و دوای گەیشتن بە ژیــری و روانگەیــەکی بــاش، لەســەر بزووتنــەوەی خــەباتگێڕی و ئامانجەکانیشــی هەڵسەنگاندنی باش بکەن.

لە زۆربەی کاتەکاندا ئەو هەستەی کە ئێمە بە وشەگەلێکی وەك بێمەیلی و حەزنەکردن بە چالاکییە سیاسییەکان و سەرنجدان بە بارودۆخی کۆمەڵگا پاساوی بۆ دێنینــەوە، لــە راســتیدا هەر ئەو هەستی باوەڕ بە خۆنەبوونەیە.

رێوشوێنە گونجاوەکان(میکانیزم) و شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی:

تێپەڕبوونی کۆمەڵگاکان لە سەرەڕۆییەوە بۆ دیموکراسی، بێجگەلە رێکار و میتۆدێك کــە بۆ گۆڕینی پێکهاتە و گەیشتن بــە دیموکراســی هەڵدەبــژێردرێت، پڕۆســەیەکی دژوار و تاقــەت پڕووکێنیشە.

بەوجۆرەی کــە خــەڵك شــێوەی خــەباتی ناتوندوتیــژی بــۆ بەرەنگاربوونــەوە لــە بەرانبــەر دەسەڵاتدا هەڵدەبژێرن، دەبێ میکانیزم و شێوازگەلێك بناسن کە بە هاتنەدی ئامانجــە دیــاری کراوەکان و دروستکردنی هاوسەنگی لە نێوان دەسەڵاتداران و خەڵکــدا یارمــەتی دەگەیــەنن. دکتۆر جین شارپ،[1] چوار جۆر میکانیزم بۆ خەباتە ناتوندوتیژییە جەماوەرییەکان دەستنیشان دەکــات. ئــەم چــوار میکانیزمــە بــریتین لــە گــۆڕینی روانگــە،[2] قبــوولکردن،[3] ناچارکردنی(ناتوندوتیژی)[4] و هەڵوەشانەوە.[5] ئەم میکانیزمگەلە چوارچێوەیەکی تیــۆری و پێکهاتەیی بۆ کۆکردنەوە و تاوتوێ کردنی زانیارییەکان، لە رێگای ناسینی پێوەندیی هێز لــە نێوان خەڵك و دەسەڵاتدا پیشان دەدەن.

---

(١) ئەم بەشە لەلایەن (رابێرت هێلوی)یەوە نووسراوە ـــ و

(2) Conversion
(3) Accomodation
(4) Coercion
(5) Disintegration

لەم بەشەدا سەرەڕای ئەم میکانیزمانە، شێوازگەلی نارەزایەتی دەربڕین و دژایەتی کردنی ناتوندوتیژیش نیشان دەدرێت کە بریتین لە نارەزایەتی،[٦] دنەدان،[٧] خۆبواردن لەهاوکاری و[٨] دەست تێوەردان.[١] ئەم شێوازانە بۆ دروستکردنی چاکسازی و ئالوگۆڕی بنەڕەتی لە پێکهاتەی هێزی دەسەلاتدا زۆر بەسوودن و کاریگەرییەکی بەرچاویان هەیە. هەروەها بە بەکارهێنانی ئەوانە، دەتوانین شێواز و بەرنامەکانی خەباتی ناتوندوتیژیی رابردوویش تاوتوێ بکەین و جیاوازی ئەوان لەگەڵ شێوازە رێکوپێکەکاندا بە روونی ببینین.

بۆ دروستکردنی بەستێنی چاکسازیی سیاسی و کۆمەلایەتی لە کۆمەڵگادا، دەبێ بیرۆکەی خەباتی ناتوندوتیژیی جەماوەری، لە شێوازی تیۆرییەوە بۆ شێوازی کردەیی بگۆڕدرێت. لە پرۆسەی گۆڕینی تیۆری بە کردەیی، گرینگ ئەمەیە کە لە جۆری هەڵسوکەوتی دەسەلات لە دژکردەوە بەرانبەر بە نارەزایەتیی جەماوەری وێنەیەکی دروستمان هەبێت، ئەم وێنەیە یارمەتیی خەڵك دەدا تا بتوانن بەدروستی دژکردەوە لە خۆیان پیشان بدەن و کاریگەری لەسەر کردار و ئاکاری دەسەلاتداران دابنێن. ئەم ناسینە، لەسەر هەڵبژاردنی شێوازی خەباتی ناتوندوتیژی بۆ دەستەبەربوونی خواستەکان و ئالوگۆڕ لە کۆمەڵگادا و لە کۆتاییشدا پێکهێنانی هاوسەنگی لە پێوەندیی هێز لە نێوان دەسەلاتداران و خەڵكدا کاریگەری زۆری هەیە.

لە درێژەدا بۆ روون بوونەوەی ئەم باسە، میکانیزمە جۆراوجۆرەکان تاوتوێ دەکەین:

١- گۆڕینی روانگە.
٢- قبوولکردن.
٣- ناچارکردن.
٤- هەڵوەشانەوە (رووخان).

١- گۆڕینی روانگە:

ئەو میکانیزم و پرۆسانەی کە بۆ بەرێوەبردنی هێندێ چاکسازی لە بەرانبەر دەسەلاتدا بەکاردێن، دەرخەری خواست و بیر و ئاکامی شێوازەکانی ناتوندوتیژییە لە پرۆسە

---

(6) Protest٦
(7) Persuasion
(8) Non-cooperation
(1) Intervention

جیاجیاکانی خەباتدا (بەم مانا کە میکانیزمی خەبات، چوارچێوەی سەرەکی و قالبێکە کە شێوازەکانی خەبات لەناو ئەودا جێ دەگرێ).

لەوانەیە لە هێندێ بابەتدا رژێم بەم ئاکامە بگات کە قبوولّ کردنی هێندێ لە پێداویستی و خواستەکانی گرووپە جەماوەرییەکان، لەگەڵ بەرژەوەندیی دەسەلاتدا دژایەتی نییە. لە هێندێ بابەتدا گۆڕینی روانگەی دەسەلاتداران، ئاکامێکی روون و درەوشاوەی بۆ خەڵك بەدواوە بووە. هەروەها رازی بوونی دەسەلاتداران بە دانی هێندێ پوان، دەبێتە هۆی بەدەستهێنانی پرستیژ و ئیعتیباری یاسایی بۆ گرووپە خەباتگێڕەکان، کە ئەم کارە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی هەڕەشە و گوڕەشە و ئەو مەترسییە دیار و هەست پێکراوانەی کە زۆرجار رووی لە گرووپە سیاسییەکانە و لە گشتی گرنگتر، هێزە خەباتگێڕەکان بۆ رۆژە هەستیار و قەیراناوییەکان[1] دەپارێزێ. بەلام سەرنجدان بەم خاڵە گرنگە کە ئەم شێوازە بەهۆی بەکارهێنانی گوشار لەچینەکانی خوارەوەی کۆمەڵگا، بەگشتی بۆ خەبات دژی رژێمە ملهۆڕ و سەرەڕۆکان کارامەیی لە سەداسەدی نییە. بەلام بەم حاڵەشەوە لە هێندێ بابەتدا کەڵك وەرگرتنی دروست لەم میتۆدە و چوونەسەرەوەی لە کاتی خەبات لە بەرانبەر هێندێ رژێمی ستەمکاردا کارتێکەری بووە.

یەکێك لە نموونەکانی بەکارهێنانی ئەم شێوازە لە بەرانبەر رژێمە سەرەڕۆکاندا، بەرنگاریی خەڵك لە بەرانبەر رژێمی سەرەڕۆی نیزامیی بۆرما لە چوارچێوەی خوێندنی زمانی ئینگلیزی لە قوتابخانە بنەڕەتییەکانی ئەو ولاتەدا بوو. دوای ئەوەی کە لەساڵی ١٩٦٢ی زایینی. نیزامییەکان لەولاتی برمەدا دەسەلاتیان بەدەستەوە گرت، ژنەراڵ نێوین رایگەیاند کە زمانی ئینگلیزی چونکوو وەبیرهێنەرەوەی دەوڵەتی داگیرکەری بەریتانیایە، نابێ لە قوتابخانە سەرەتاییەکاندا بوترێتەوە. لەو سەردەمەدا زمانی ئینگلیزی وەکو زمانی دووەمی خەڵکی بۆرما لە قەڵەم دەدرا و زۆربەی خەڵك بەباشی ئەم زمانەیان دەزانی. هۆی سەرەکی بڕیاری حکومەتی نیزامی ئەمە بوو کە خەڵك لە پێوەندی و دەست گەیشتن بە سەرچاوە هەواڵنێرییە نێونەتەوەییەکان دوورخاتەوە ، چونکوو زیاتر بە زمانی ئینگلیزی بوون. لە راستیدا رژێم دەیەویست لە پشت دەمامکی دژایەتی لەگەڵ کۆلۆنیالیزمدا، جۆرێك سانسۆڕی زانیاری دروست بکات. تەنانەت سنووردارکردنی زمانی ئینگلیزی زانکۆکانیشی گرتەوە. دوای تێپەڕینی زیاتر لەدوو دەیە، ئەم

(١) مەبەستی نووسەر ئەمەیە کە ئەم شێوازە بەهۆی جەوهەری دیسکۆرس(گوتار)ی‌و خۆبواردنە لەشێوازەکانی رووبەرووبوونەوەی راستەوخۆ لەگەڵ دەسەڵاتدا، تێچووی کەمتری هەیە. و

بابەتە بە دەسـەڵاتداران سـەلمێنرا کـە سـنووردانان و سانسـۆڕ، هێنـدێ دەرەنجـامی نیگـەتیڤی ئابووریی بەدوای خۆیدا دێنێت، سەرمایەگوزارە بیانییەکان لەو کارخانەگەلەدا کە فەرمانبەران و بەڕێوەبـەرانی ناوەنـدی، توانـای دروسـتکردنی پێوەنـدی بـە زمـانی نێودەوڵـەتیی بازرگـانی و پیشەسازییان نەبوو، هیچ مەیلێکیان بۆ سەرمایەگوزاری لـە خۆیـان نیشـان نـەدەدا. هـەروەها خوێنـدکارەکانیش لـە دەسـت گەیشـتن بەهـەلی خوێنـدن لـە زانکۆکـانی دەرەوەدا بـەجێمان. دەرچـووەکانی زانکـۆ پزیشـکییەکانی شـاری رەنگـوون،[٢] بـۆ بەدەسـتهێنانی کـار لـە وڵاتـە دەرەکییەکاندا هیچ شانسێکیان نەبوو و نەیاندەتوانی لە خولـە فێرکارییـە نێـو دەوڵەتییەکانـدا بەشداری بکەن. بە پەرەگرتنی پێویستیی نووسـینگە توجـاری و پیشـەییەکان و چـالاکییەکانی خەڵك بۆ دەست گەیشتن بە دیموکراسی، رژێمیش بەم ئاکامە گەیشت کە بە قبوولکردنی خواسـتی جەماوەر بۆ راهێنانی زمانی ئینگلیزی، خۆیشی بەهێندێ بەرژەوەندی دەگات.

بـە وەبیرهێنانـەوەی ئـەوەی کـە ئامـانجی سـتراتیژیی بەرنامـەی خـەباتی ناتوندوتیـژی، لاوازکردنی سەرچاوەکانی دەسەڵاتی حکومەتە، شێوازی گـۆڕینی روانگـە (بـێ بـەڕیوەبردنی توندوتیژی) دەتوانێ لە پرۆسەی لاوازکردندا کاریگـەر بێـت. یەکـەم هـەنگاو لـەم پێنـاوەدا ئەمەیە کە، ئەندامانی رێکخراوەکان و ئەو ناوەندانەی کـە خـەڵك لـەدژیان هـەنگاو دەنـێن، تێبگەن کە بزووتنەوەی خەباتگێڕی، وەکو دوژمن سەیریان ناکـات و وێـڕای پێشـوازی کـردن وئەمەگناسی بۆ هاوکارییان، وەکو تاك و رێکخراوێکی شوێن دانـەر بـۆ دەسـت گەیشـتن بـە کۆمەڵگایەکی دیموکراتیك چاویان لێ دەکات. ئەگەر ئـەم بابەتـە دەسـتەبەر بێـت، تاکـەکان هاوکاریی کاریگەرتر و کارامەتریان دەبێت و سەبارەت بە قبوولکردنی ئەم بابەتە کە ئامانجی خەبات، بەڕێوەبردنی هێندێ چاکسازیی سیاسی و ئامانجە مرۆییەکانە، ئامادەتر دەبن.

سیاسەتی گۆڕینی روانگە، یەکەم میکانیزمە بۆ بەهێزکردن و بڵاوکردنەوەی شـێوازەکانی خەبات لە رێی ئامانجە دیموکراسییەکاندا. زۆر گرینگە کە بۆ ئەم کارە لەو جۆرە پڕۆپاگەندانـە کەڵك وەرگرین کـە بـارودۆخی ژیـان لـە سیسـتەمە دیمـوکرات و سـەرەڕۆکاندا پێکـەوە هـەڵ دەسەنگێنن و بیر و هزری خەڵك لەسەر پوانە کردەییـەکانی دیموکراسـی و چـۆنیەتی خـەباتی ناتوندوتیژیی جەماوەری لە جیهاندا روون دەکەنەوە. گەیاندنی هەواڵ لەسـەر مانگرتنـەکان، گەمارۆکان، خۆپیشاندانەکان و خەباتی جەماوەری لەناوەوە و دەرەوەی وڵات لەسـەر گـۆڕینی

---

(٢) Rangoon (پێتەختی برمە) .

روانگەی جەماوەر زۆر کاریگەری دەبێ و لە هەمووی گرینگتر، کێشانی وێنەیەکە لە داهاتوو و ئەوەی کە ژیان لە حکومەتە دیموکراتیکەکاندا چۆنە و شێوازی پێوانی ئەم ڕێگا چۆن دەبێت.

ڕەنگە بەهێزترین شێوازی بەکارهێنانی گوشار لەسەر رژێمە سەرەڕۆکان، پیشاندانی نەترسیی و ورەبەرزیی بەرهەڵستکاران بێت. نیشاندانی نەترسیی، ئەم بیرە کلێشەییە لەناو دەبات کە داکۆکیکارانی خەباتی ناتوندوتیژی، کەسانێکی ترسنۆکن. هەروا کە[1] بێ باکیی سەربازەکان لەبەرەکانی شەڕدا بەرز دەنرخێندرێت، قارەمانێتیی ئەو کەسانەی کە بە شێوازەکانی بێ توندوتیژی بەرەنگاری حکومەتە سەرەڕۆکانیش دەبنەوە، جێگای ڕێزلێنانە. لە هێندێ بابەتدا، ئەو ئازارانەی کە خەباتگێڕان لەم پێناوەدا دەیچێژن، بۆ کاریگەری دانان لەسەر خەڵکانی دیکە و هێزەکانی سەر بەدەسەڵات، هۆکارێکی کاریگەرە. ناتوانین بوێری لەگەڵ فاکتەرە نەرێتییەکانیدا هەڵسەنگێنین کە هەر ئەو خوێن ڕشتن و برینداربوونەیە. قبوولکردنی ئەنجامدانی کارێك بەتێکڕا ئەو دەرەنجامانەوە کە هەیەتی، پێوەری هەڵسەنگاندنی بوێرییە. وەك نموونە، ئەوانەی کە ڕاگەیەندراوی سەربەخۆیی ئەمریکایان لەساڵی١٧٧٦ی زایینیدا واژۆ کرد هەڵوێستێکی بوێرانەیان لە بەرانبەر پاشای بەریتانیادا گرت و لە ڕاستیدا بەو شێوە لەو خەباتە مەدەنییانەی کە لە دەیەکانی١٩٥٠و ١٩٦٠ی زایینیدا بە شێوەی مانگرتنی جەماوەری بەڕێوە دەچوو، بەشێوازی مەدەنییانە، پاوشای بەریتانیایان بۆ خەبات بانگهێشت کرد. لە ئەنجامدا بوو بەهۆی یەکگرتوویی هەموو ئەمریکا.

میتۆدی خەباتەکان، خەڵك بۆ بیرکردنەوە هان دەدا تا بەبینینی ئەو خەباتگێڕانە کە ئامادەن بۆ گەیشتن بە ئامانجە بالاکان گیانی خۆیان بخەنە مەترسییەوە، لە ناوەرۆکی ڕاستەقینە و مرۆیی خەبات تێبگەن.

گۆڕانی روانگەی دەسەڵات بۆ بەڕێوەبردنی هێندێ چاکسازیی بە کورتی دەتوانین بەم جۆرە پێناسە بکەین:

" ریفۆرم و گۆڕینی روانگەکانی دەسەڵات دوابەدوای خەباتی ناتوندوتیژیدا، بە جۆرێك کە ئەوان بگەنە ئەو باوەڕە کە جێبەجێکردنی ئامانج و خواستەکانی جەماوەر کارێکی باشە. ئەمە یەکێك لەو چوار میکانیزمی گۆڕانەیە لە شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژیدا."

---

(١) خاڵی گرینگ ئەمەیە کە خەڵك دەبێ بەمە باوەڕیان ببێ کە ڕەچاوکردنی خەباتی ناتوندوتیژی بەهۆی لاوازیو نەبوونی هێزی بەڕێوەبردنی توندوتیژی نییە، بەڵکوو بەهۆی کاریگەریی ئەم شێوازەو پێشگیری لە توندوتیژیخوازیی لەداهاتوودایە. و

٢- قبوولّكردن:

بە گشتی دەتوانین بەکورتی قبوولّکردن بەم شێوەیە پێناسە بکەین:

" سیاسەتی قبـوولّکردن یـەکێك لـە میکانیزمـەکانی چاکسـازی و گـۆڕان لـە خـەباتی ناتوندوتیژیدایە کە تیایدا دەسەلاّت لە حالّێکدا لە حالّی رووخان و لاوازیی لە رادەبەدەردایـە، هێشتا هەر شانسی ئەم هەلّبژاردنەی هەیـە تـا بـەدانی هێنـدێ پـوان بـە خـەلّك و گرووپـە خەباتگێڕەکان بە قبوولّکردنی خواستەکانیان رازی بێت و بەم جۆرە پێش لـە رووخـانی خـۆی بگرێت."

ئەو کاتەی کە قبوولّکردنی خواستەکانی جەماوەر جێ بەجێ دەبێ، روانگەکانی دەسـەلاّت بەتەواوی نەگۆڕاوە و هەموو هەل و مەرجە نوێکانی بە خەباتی ناتوندوتیژی قبوولّ نـەکردووە، بەلّکو گەیشتووەتە ئەم ئاکامە کە پێدانی هێندێ پوان و رێکـەوتنی بـێ توندوتیژانـە لەگـەلّ بەرهەلّسـتکاران بەبـەراورد لەگـەلّ ئـەو سـەرکوتکارییانەی کـە رەوتـی خەباتەکـە سـەختتر دەکاتەوە، یان کۆلّدان و بەجێهێشتنی دەسەلاّت، دلّخوازتر و باشترە.

ئەو هۆکارانەی کە دەبنـە هـۆی قبـوولّکردنی خواسـتەکان ئەگـەربێت و قبـوولّ نـەکرێ، لەوانەیە ببێتە هۆکارێك بۆ گۆڕین، ناچارکردن(ناتوندوتیژی) یان هەلّوەشـانەوەی سیسـتم یـان رژێم.

لە هێندێ بابەتدا کە دەسەلاّتداران، بـە قبـوولّکردنی مەرجـەکانی خـەلّك و ئەنجامـدانی چاکسازی رازی دەبن، بەهۆی باوەڕ بـە لایەنـە ئـەرێنی و خەلّکییـەکانی ئـەم چاکسـازییە و لەبەرچاو گرتنی ئینسافەوە نییە، بەلّکو ئامانجی سـەرەکیی ئـەوان _ پێشـگیری لـە گرژییـە کۆمەلاّیەتییەکان، پێشگیری لە بەرەنگاربوونەوەی ولاّتانی دیکە و کۆمـەلّگای نێونەتـەوەیی، لەژێر کاریگەری دانانی هاوولاّتییان بەم پاساوە کە حکومـەت گرینگـی دەدا بەخواسـتەکانی ئەوان، کۆتایی هێنانە بە دوژمنایەتیی پێش لەوەی کە دوژمنان سوودی لێوەرگرن _ .

لە هەل و مەرجێکدا کە رژێم بەهۆی گوشاری خەلّکەوە، ناچـار دەبـێ هێنـدێ چاکسـازی بکات، لە روالّەتدا وا نیشان دەدا کە ئەم چاکسازیگەلە دژایەتی لەگەلّ رێبازی گشـتی ئـەودا نییە و بەهیچ کلۆجێك نەبووەتە هۆی لاوازیی دەسەلاّتی ئەو. لە حالّێکدا راستییەکەی ئەوەیە کـە هێـزی پـاوانکراوی ئـەو تووشـی ململانـێ بۆتـەوە و لـە هۆشـیار بوونـەوەی هەسـتی دادپەروەریخوازانەی جەماوەر ترس و خـۆفی لـێ نیشـتووە. ئەمرۆکـە هێنـدێ لـە راگەیاندنـە گشتییەکانی جیهان جاروبار لە هێنـدێ پاشەکشـەکانی حکومەتـە سـەرەڕۆکان لـە بەرانبـەر

داخوازییەکانی خەڵکدا بیروڕای گشتی ئاگادار دەکەنەوە. هێندێ جار رژێمی سەرەڕۆی بۆرما و دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆی چین، کاتێك کە بەرپرسانی باڵای نێونەتەوەیی بۆ سەردان دێنە ئەو وڵاتانەوە، بۆ نیشاندانی مەیلی خۆیان بۆ هێندێ چاکسازیی سیاسی، چەند زیندانییەکی سیاسی ئازاد دەکەن، یان لە هێندێ کاتدا، رژێمی ئیسراییل، بۆ رزگار بوون لە گوشاری نێونەتەوەیی و رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، پۆزی مرۆڤ دۆستی و ئاشتیخواز لێ دەدات. لە راستیدا دەسەڵاتداران لە بەڕێوەبردنی ئەم چاکسازیگەلە خۆشحاڵ نین و هەموو هەوڵێکیان بۆ پاراستنی ئۆتۆریتریانیزم(توتالیتاریزم)و پێشگرتن لە هەر جۆرە زیانێك لە دەسەڵاتەکەیانە. بە وتەیەکی دیکە، ئەوان ئەم جۆرە چاکسازی و پاشەکشەکردنانە بە لەبەر چاو گرتنی هەموو لایەنەکان، بە وردبینی کاملێ و کەمترین مەترسییەوە بەڕێوە دەبەن.

خاڵی گرنگ لە داڕشتنی بەرنامەکانی چاکسازی بە شێوازی گۆڕینی روانگە و قبوولکردن، ئەوەیە کە بەرپرسانی دەوڵەتی و خەڵك، ئاگاداری ئەم خاڵە ببنەوە کە لە ئەگەری بەجێگەیاندنی چاکسازیدا:

یەکەم _ ئابڕوویەکی باش لە کۆمەڵگادا بۆ بەرپرسانی دەوڵەتی بەدی دێت (بەم شێوە دەکرێ ئەوان هان بدەی کە چاکسازی بکەن.)

دووە هەم _ کردەیی بوونەوەی چاکسازی نیشانەی هێز و سەرکەوتنی جەماوەرە .[1]

سێهەم _ ئەمە کە ئەم چاکسازی و گۆڕانە بە بێ پێویستی بەخوێن رشتن و کوشتن بەرهەم دێت.

ئاکامی گشتی خەباتی ناتوندوتیژی بە میکانیزمی گۆڕینی روانگە و قبوولکردنی چاکسازی ئەمەیە کە بزووتنەوەی جەماوەری بەهێز دەبێت و خەڵك بۆ دەستگەیشتن بە سەرکەوتنی مەزن تر و باشتر ئامادە دەبن.

نموونەگەلێکی دیکە لەو چاکسازیيانەی کە لەم دواییانەدا هێندێ لە دەسەڵاتداران رازی بوونە بەڕێوەی ببەن، پانتاییەك لە پۆزلێدانی سیمبوڵیە تا بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنی ئازاد. بۆنموونە لەوڵاتی لیتوانی دا، دەسەڵات بەدەستانی سەرەوەی حکومەت لە بەرانبەر ناڕەزایەتیی بەربڵاوی جەماوەریی دژ بە دەسەڵاتی کۆمۆنیستی، بۆ پێشگرتن لە گرژیی سیاسی، دەستیان دایە هێندێ چاکسازیی دیموکراتیك وەك بە فەرمی ناسینی زمانی لیتوانیایی و ئیزنی هەڵدانی

(١) کردەیی بوونەوەی بابەتی یەکەم و دووهەم روونکەرەوەی سیاسەتی قازانج _ قازانج بۆ دەسەڵاتو بۆ خەڵکە_ و

ئالاّی لیتوانیایی لەسەر بانی هێندێ لە بینا مێژووییەکان. ئەم خەباتــە جەماوەرییــە کــە بــە ڕێبــەری گرووپــی یــەکگرتووی"ســاژودیس"و بــە پشــتیوانی گرووپــەکانی دیکــە پێکهــات، سەرکەوتن و ناوبانگی جیهانی زۆری بەدەست هێنا، بە جۆرێـك کـە دوای ئـەو، چاکسـازییە سیمبولّیکەکانی دیکەی دەسەلاّت، بچووکتر دەهاتە بەرچـاو. نموونەیـەکی دیکـە، ڕازیبـوونی سەدام حسێن لەسەر بەڕێوەچوونی بۆنەکانی کەمایەتییە ئایینییەکان لەساڵی٢٠٠٢ی زایینیدا بوو. سەرەڕای ئەوەی کە سەدام لە بەردەم نارەزایەتی و کاردانەوەی سوننەکانی عێراقـدا بـوو، ئیزنی بە شیعەکان دا تا بۆنە ئایینییەکانی خۆیان لە شـوێنە پیرۆزەکـانی دەوروبـەری بەغـدا بەڕێوە ببەن. سەدام حسێن سەرەڕای ئەوە کە هێزە نیزامی و پۆلیسە چەکدارەکانیشـی لـەژێر دەسەلاّتدا بوو و دەیتوانی لەگەڵ خواستی شیعەکاندا دژایەتی بکات، بەلاّم بـۆ پێشـگرتن لـە گرژی و تێکهەڵچوون، لەگەڵ ئەم داخوازییەدا ڕەزامەندی نیشان دا.

ڕەزامەندی دەربڕین بۆ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی ئـازاد، یـەکێك لـە نموونـە بەرچـاوەکانی چاکسازییە کە ڕژێم ئامادە دەبێت بەڕێوەی ببات، بەلاّم چونکوو هەڵبژاردنەکان لە ژێر کۆنتڕۆڵ و چاودێری دەسەلاّتدا بەڕێوە دەچـێ، ڕاسـتی و دروسـتی ئـەم جـۆرە هەڵبژاردنانـە لەبـەردەم مەترسی دایە. لە دوو دەیەی کۆتایی سەدەی بیستەمدا، دەتوانین کۆمەڵێك ڕژێمی سەرەڕۆ ناو بەرین کە ئامادە بوونە هەڵبژاردنی ئازاد بەڕێوە بچێ.

هەڵبژاردنە ئازادەکانی ساڵی١٩٩٠ی بۆرما نیشان دەدا کە چۆن سەرەنجام حکومەتەکان لە بەرانبەر داخوازیی جەماوەردا چۆکدادەدەن.

پێش لەوەی کە ژنراڵ نۆوین لەسەر کورسی دەسـەلاّت بێتـەخوارەوە، یـەکێك لـە کـردەوە فەرمییەکان کە بەڕێوەی برد، ئەوە بوو کە هەموو لایەنە سیاسییەکانی بە هەڵبژاردنی ئازادی حیزبی دەعوەت کرد.

تا پێش مانگی تەموزی١٩٩٨ی زایینی. خەڵکی بۆرما چەند مانگی بـەردەوام دەسـتیان دابووە پێکهێنانی خۆپیشاندان لە پێناو بەڕێوەبردنی هێندێ چاکسـازیی سیاسـی، بەتایبـەت هەڵبژاردنی چەند حیزبی و ئەگەرچی ژنراڵ نۆوین لەسەر ئەو باوەڕە بوو کە هەڵبـژاردنی چـەند حیزبی دەبێتە هۆی لاوازبـوونی بناغـەکانی دەسـەلاّت یـان لانیکـەم بەشـێك لـە دەسـەلاّتی سەرەڕۆیانەی ئەو، بەلاّم هیوادار بوو کە دەنگەکانی بەرهەڵستکاران لە نێوان حیزبە سیاسـییە جۆراوجۆرەکاندا دابەش ببێت، بەشێوەیەك کە هیچکام لەوان دەنگی زۆرینە بەدەست نەهێنن. سەرەنجام فەرمانی بە کاربەدەستانی حکوومی دا تا لە هەڵبژاردنەکاندا سـاختەکاری بکـەن و

سندوقەکانی دەنگدان پڕ لە دەنگی ساختە بەقازانجی ئەو بکەن، بەلاّم لەهەرحالّدا تەسلیم بوونی ئەو بۆ داخوازیی خەڵك و هەڵبژاردنی چەند حیزبی سەرکەوتنێکی گەورە بوو.

بەشێوەی باو هەڵبژاردنەکان پوانێکە کە رژێمە سەرەڕۆکان بۆ بەڕێوەبردنی چاکسازیی سیاسی، بە بەرهەڵستکارانی دەبەخشن. بەداخەوە زۆربەی رێبەرانی سیاسی (دەرەوەی دەسەلاّت) بەسادەیی بیردەکەنەوە کە هەڵبژاردن لە ولاّتە نادیموکراتیکەکاندا، ئازادانە و دادپەروەرانەیە و ئەوسا ئەوان دەتوانن لە بەرانبەر تۆقاندن و سەرکوتگەریی رژێمدا بوەستن، یان چاودێری نێونەتەوەیی دەتوانێت پاك و دروستبوونی هەڵبژاردنەکان گەرەنتی بکات. هەڵبژاردنەکانی سڕبستان لەساڵی٢٠٠٠ی ز. و هەڵبژاردنەکانی زیمبابۆی لەساڵی٢٠٠٢ی زایینی نموونەگەلێك لەو هەڵبژاردنە دەستکردانەن کە بەرنامەڕێژی و ستراتیژیی خەڵك رەوتی ئەوانی گۆڕیوە و دەرەنجامێکی جیاوازی دروست کردووە.

لە سڕبستاندا گرووپە دژبەرەکانی حکومەت، جۆرە سیستمێکی چاودێرییان بەسەر هەڵبژاردنەکاندا سەپاند کە بەگوێرەی ئەو دەبووایە هەموو سندوقەکانی دەنگدان لە ژێر چاودێری بێلگرادا بژمێردرابا. ئەوان رێکخراوێکی رێکوپێك و راهێنراویان بۆ ژماردنی دەنگەکان ئامادە کرد و تەنانەت بەرنامەیەکی "کردەیی"شیان بۆ پێشگرتن لە دەست تێوەردانی شیمانەیی دەسەلاّتداران لە هەڵبژاردنەکاندا پێکهێنا. هەواڵ گەیاندنی گرووپە سیاسییەکان لە ناوەندەکانی دەنگدان و راگەیاندنی ئاکامی ژماردنی دەنگەکان لەماوەیەکی کورتدا و پێش لەوەی کە ئاکامی فەرمی راگەیەندرێت، پێشی لە دەست تێوەردان لە هەڵبژاردنەکان و لە ئاکامدا بەسەرکەوتنی دیمۆکرسیخوازان کۆتایی پێهات. کاتێك دەسەلاّتداران رایانگەیاند کە لەسەر بنەمای ژماردنی فەرمیی دەنگەکان، گرووپە سیاسییەکانی بەرهەڵستکاری حکومەت سەرنەکەوتن، جەماوەر رژانە سەر شەقامەکان و سەرەڕای رەدکردنەوەی ئەم بانگەشەیە، سەرکەوتنی خۆیان بە خۆپیشاندان دەربڕی. ئەم خۆپیشاندانە بە رێپێوان لە بەرانبەر پەرلەماندا گەیشتە ترۆپکی خۆی. ئامادەیی خەڵك بەڕادەیەك بوو کە پۆلیس و هێزە ئینتزامییەکان تا کاتی دەستنیشانکردن و پەژراندی کاربەدەستانی نوێ، خۆیان لە دەست تێوەردان بوارد.

هەڵبژاردنی زیمبابۆی لە٢٠٠٢ی ز.دا ئاکامێکی جیاوازی بوو. گرووپە سیاسییە دیموکراسیخوازەکان، بەرنامەی خۆیان بۆ چاودێری لە سندوقەکانی دەنگدان تەنیا بە بەڕێوەبردنی گوشارە نێونەتەوەییەکان بۆ بەڕێوە چوونی هەڵبژاردنێکی تەندروست و ئازاد

بەستەوە و بەسەرنجدان لەم خاڵە کەمتەرخەمییان نواند کە لەوانەیە بەرپرسی هەڵبژاردنەکان، یانی رۆبێرت موگابی لەهەڵبژاردنەکاندا ساختەکاری بکات. ئەگەرچی نیشانەگەلێك لەدەست دا بوو کە ئەو حەزی لەوازهێنان لە دەسەلاَت نییە، بەلاَم خەڵك و رێبەران لە ئاست لێکدانەوەی هەڵوێستەکانی ئەو کەمتەرخەمییان کرد. لە ئاکامدا موگابی بە دانی بەڵێنی پارە و خۆراك، جل و بەرگ مەدەنییەکانی بە چەقۆ و تێلاَوە خستە گیانی گرووپە سیاسییە بەرهەڵستکارەکانی خۆی و بەم شێوە گرووپە خەباتگێڕە سیاسییەکانی سەرکوت کرد.

پالێوراوی گرووپی دیموکراسیخواز بە تاوانی خەیانەت گیرا و پۆلیس و رێکخراوە ئەمنییەکان دەستیاندایە سەرکوتکردنی خەڵك. تەنانەت لەرۆژی بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنەکاندا، ئەو خەڵکەی کە لە ریزی دەنگداندا بوون، لە بەرچاوی هەواڵنێران و راگەیاندنە نێونەتەوەییەکان وەبەر لێدان و کوتانیان کەوتن. زۆربەی هەواڵنێرانی ئەورووپی لە ولاَت وەدەر نران و سندوقەکانی دەنگدان لە رۆژی هەڵبژاردنەکاندا جێبەجێ کران. سیاسەتی رژێم، پێشگرتن لە بەشداریی هێندێ لە خەڵك لە هەڵبژاردنەکاندا بوو و هەر لەم ئاقارەدا دەنگێکی زۆر تا پشت راست کردنەوەی ئاکامی کۆتایی نەژمێردران.

سەرەنجام موگابی بێ ئەوەی کە بەرنامەیەکی روون یان تواناییەکی تایبەتی بۆ بەڕێوەبەریی ولاَت ببێ، دەسەلاَتی بەدەستەوە گرت.

گرووپە دیموکراسیخوازەکانیش تەنیا پەنایان بردەبەر رەدکردنەوە و داوای پێداچوونەوە یان هەڵبژاردنی نوێیان کرد و لە حاڵێکدا پێکهاتەی ولاَت هیچ بەڵگەیەکی نەبوو کە نیشان بدات هەڵبژاردنی نوێش ئازاد و رێکوپێك نابێ. ئەم نموونەیە وانەیەکی گەورە بۆ گرووپە خەباتگێڕەکانە تا بزانن هەڵبژاردن بۆ حکومەتەکان گرینگییەکی زۆری هەیە، چونکوو لە ئەگەری شکست خواردن لە هەڵبژاردنەکاندا رەوایی سیاسیی ئەوان _ لە ناوخۆی ولاَت و لە ئاستی نێونەتەوەییشدا _ نامێنێ. هەروەها هەربەم هۆیەوە، شکست لە هەڵبژاردنەکاندا بۆ گرووپە دیموکراسیخوازەکانیش گرنگی هەیە.

٣- ناچارکردنی بێ توندوتیژی:

قبوولکردنی داخوازییەکانی خەڵك بە شێوەگەلی قبوولکردن وگۆڕینی روانگە، بۆ دەسەلاَت ئاکامێکی کەم و کاتیی بێ نرخی هەیە. ناچارکردن شێوازێکی ترە کە دەتوانین بە بەکارهێنانیی، دەسەلاَت ناچار بە قبوولکردنی داخوازییەکانی خەڵك بکەین.

ناچارکردنی ناتوندوتیژی میکانیزمێکە لە چاکسازی و گۆڕین کە بە پێچەوانەی حەزی دەروونی دەسەڵات، دەبێتە هۆی هاتنەدی ئامانجی خەباتە جەماوەرییەکان. لەم میتۆدەدا پایەکانی رەوایی دەسەڵات، بەهۆی خۆبواردنی خەڵك لە هاوکاری و نەبوونی کۆنترۆڵی کاریگەر لەسەر پارودۆخی هەنووکە لاواز دەبێت و دەسەڵات ناچار دەبێت مل بۆ داخوازییەکانی خەڵك دابنێت.

لە بارودۆخێکدا کە توانای راستەقینەی دەسەڵات لاواز بۆتەوە، بەڕێوەبردنی میتۆدی ناچارکردن کاریگەر دەبێت. گرووپە خەباتکارەکانی خەڵك دەبێ بەباشی ئەم خاڵەیان لەبەر چاو بی و بزانن کە بەکارهێنانی ئەم شێوە جگە لە بارودۆخێکدا کە توانای دەسەڵات لاواز بۆتەوە، دەبێتە هۆی زەبرلێدان لە رەوایی و قبوولکردنی ئەوان لەلایەن خەڵکەوە. بەکارهێنانی میتۆدی ناچارکردن بۆ ئەوەی کە مانونەمانی رژێمی ستەمکار تووشی ململانێ بکات، دەبێ لە دوای بەرنامەرێژییەکی راست و رێك و لێکدانەوەیەکی ئامانجدار لەسەر رادەی سەرکەوتنی خەبات، بەکار بێت. لە حاڵێکدا کە بەکارهێنانی میتۆدی ناچارکردن یارمەتییەك بە بەئاکام گەیشتنی داخوازییەکانی خەباتگێڕان نەکات، دەبێ بەکارهێنانی ئەم شێوازە دوا بخرێت یان پێداچوونەوەی پێدا بکرێت.

هێندێ جار حیزبە سیاسییەکان و هێندێ لە گرووپە خەباتگێڕە جەماوەرییەکان، داخوازیگەلێك دێننە گۆڕێ کە لەگەڵ شێوازی ناچارکردندا هاوئاهەنگییان نییە. باشترین کات بۆ بەئاگاهێنانەوەی دەسەڵات لە داخوازییەکان، ئەوکاتەیە کە بەرنامەی ستراتیژی نووسرابێت و رەوتی توانا سازی و بەگۆڕەپان هێنانی جەماوەر و لاوازیی سەرچاوەکانی هێزی دەسەڵات بەڕێوە برابێت. لەم بارودۆخەدایە کە داخوازییەکان بە ئامانجێکی روون و شایانی جێبەجێ بوون دەگۆڕێن. وەك نموونە دوای تاوتوێکردنی رێکوپیکی داخوازییەکانی خەڵك و بەرنامەرێژیی ئامانجەکان دوابەدوای داخوازی بۆ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنێکی ئازاد و تەندروست، (ئەگەر بێت و بارودۆخی سەرەوە ئامادە بێت) دەسەڵات ئاگادار بکرێتەوە کە لە ئەگەری جێبەجێ نەبوونی مەرجەکان و بەدی نەهاتنی داخوازییەکانی ئەوان، چ سزایەك (لە جۆری ناتوندوتیژی) لەلایەن خەڵکەوە بەسەر ئەواندا دەسەپێت.

ئەو کاتەی کە داخوازییەکانی خەڵك سەرەڕای بێ مەیلی دەسەڵات جێبەجێ دەبێ، ناچارکردن بە سەرکەوتن دەگات. بۆ نموونە لە هەڵبژاردنەکانی مانگی ئۆکتۆبەری ۲۰۰۰ی زایینی. لە سرِبستاندا، سەرەڕای ئەوەی کە میلوسۆڤیچ رایگەیاندبوو کە هەڵبژاردنەکان دەبێ

سەرلەنوێ بەڕێوە بچێتەوە، خەڵك ئاهەنگی سەرکەوتنیان لەهەڵبژاردنەکاندا گێڕا. خەڵك کە چاوەڕوانی ئەوەیان دەکرد کە لە هەڵبژاردنەکاندا ساختەکاری بکرێ، بە بەرنامەڕێژیی ستراتیژی و بەکارهێنانی شێوازەکانی نارەزایەتیی ناتوندوتیژی، توانای حکومەتی "میلوسۆڤیچ"یان کەم کردەوە. سەدان هەزار کەس لە خەڵکی سرِبستان بۆلای پەرلەمان رێپێوانیان کرد و لە بینای پەرلەماندا کۆبوونەوە. سەرەنجام دیکتاتۆری میلوسۆویچ بەم کارە لە دەسەلاّت وەلا نرا. بەو بەرنامەوە کە خەڵك دایان ڕشتبوو ئیدی دەرەتانی دژایەتیکردن بۆ دیکتاتۆر نەمابوو. چونکوو بناغە سەرە کییەکانی دەسەلاّتیی لاواز ببوون. پۆلیس بۆ پێشگرتن لەچوونی خەڵك و نارازییەکان بۆ بێلگراد لەبەستنی ئوتووبانەکان خۆیان بواردو هێزە نیزامییەکانیش بە پشت بەستن بەم بابەتە کە هەڵبژاردن ، رەوتێکی سیاسییە، لە دەست تێوەردان لە نارەزایەتییە جەماوەرییەکاندا بەلایەنگری لە میلوسۆویج خۆیان پاراست. رووخانی ئەم دوو پاڵپشتی هێزە (پۆلیس و هێزە نیزامییەکان) ئاکامی چەندین مانگ هەوڵ و رۆشنگەریی خەباتگێڕان بوو، تا هێزە نیزامی و پۆلیسەکان تێبگەیەنن کە گۆڕینی دیکتاتۆری تەنیا بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خەڵکە و هیچ کاریگەرییەکی لەسەر پێگەی کۆمەلاّیەتی و گرنگیی ئەوان نییە. سەرەنجام میلوسۆویچ بەم ئاکامە گەیشت کە ئیتر دەسەلاّتێکی نییە.

لە حالێکدا کە نموونەگەلێك لە سەرکەوتنی شێوازی ناچارکردن، یان هەڕەشە بە ناچارکردن بەشێوازی ناتوندوتیژی هەیە، لە بەرمبەردا، لە هەل ومەرجێکدا کە تواناسازیی پێویست بەڕێوە نەچووە و وەرگیراوی پێویست نییە، بەکارهێنانی ئەم میتۆدە دەبێتە هۆی لێدان لە بزووتنەوەی خەباتگێڕی خەڵك، وەکو ئەوشتەی کە لە زیمبابۆی لەساڵی٢٠٠٢ی زایینی. دوابەدوای ئامادە نەبوونی خەڵك لەو بانگهێشتنەدا کە بۆ دوو نارەزایەتی و مانگرتنی گشتی رووی دا. ئەم هەلومەرجە بووە هۆی ئەوەی کە رەوتی بەرنامەڕێژی و ئامادەکردنی بارودۆخ بۆ مانگرتنی داهاتوو، بە ماوەی چەند مانگ دوا کەوێت.

هەوڵ بۆ بەکارهێنانی ناچارکردن و میتۆدە جیاوازەکانی، بێ‌لەبەرچاوگرتنی توانای خەڵك، دەبێتە هۆی بڕینی پشتیوانییەکانی خەڵك و لاوازبوون و زەربەلێدان بە رەوتی بزووتنەوەی دیموکراتێك و تەنانەت هێزە نێونەتەوەییەکانیش، کە تا پێش لەمە لە بزووتنەوەکە پشتیوانییان دەکرد، سەبارەت بە پرستێژ و ئابڕووی بزووتنەوەی دیموکراسیخوازانە دەخاتە شك و گومانەوە. تاوتوێ کردن و هەڵسەنگاندنی توانایی و وزە و تاقەتەکان لە ماوەی بەرنامەڕێژی

و بەڕێوەبردنی خەباتە ناتوندوتیژییەکاندا بۆ پێشگرتن لە بە ئاکام گەیشتنی دەرەنجامە زیان گەیەنەر و ئاکامێکی پێچەوانەی چاوەڕوانییەکان، لە گرنگییەکی بەرچاو بەهرەمەندە.

٤- داڕووخان:

لە ئەگەری بە ئاکام نەگەیشتنی ئامانج و داخوازییەکانی خەڵك و پێداگریی دەسەڵات لەسەر ڕەوتی سەرکوتگەرانەی خۆی، دوا قۆناغ، لەناو چوونە کە ئەویش وەکو میکانیزمەکانی دیکە بەشێوازی ناتوندوتیژی بەڕێوە دەچێ.

لەم میکانیزمەدا، نافەرمانی و متمانە قایل‌نەبوونی خەڵك بۆسەرچاوەکانی دەسەڵاتی حکومەت، تا ئەو ڕادەیە بەربلاو و توندوتیژە کە سیستم یان حکومەتی سەرەڕۆ (ناجەماوەری) ئیدی توانای بەڕێوەبردنی کۆمەڵگای نابێت و بەئاسانی لەنێو دەچێت.

هەروا کە پێشتر باس کرا، "ناچارکردن"ی بەکار هێنراو لەلایەن گرووپە بەرهەڵستکارەکانەوە، ڕەنگدانەوەی بارودۆخێکە کە لەودا دابەشکردنی پێکهاتەی دەسەلاتی حکومەت گۆڕدراوە. کاتێك کەدژبەران هەست دەکەن کە هاوسەنگی هێز بە قازانجی ئەوان گۆڕاوە، دەبێ ڕژێم لەلایەن هێزی جەماوەرەوە بە ڕەچاوکردنی میتۆدگەلی خۆبواردن لە هاوکاری و مانگرتن بکەوێتەبەر هێرش. ئەگەر هێرشەکان، بەرنامەڕێژی کراو و بەهێز بێت، حکومەت لەبەریەك هەڵدەوەشێتەوە. چونکوو تەکیەگاکانی هێز کە پێویستیی مانەوەی دەسەلاتن، لەناو چوونە.

ئەگەر گرووپە بەرهەڵستکارەکان بەم ئاکامە بگەن کە رووخانی رژێم پێویستە، گوڕوتین وتوانایی خەباتی ناتوندوتیژی تا بە ئاکام گەیشتنی ئامانج دەبێ بەردەوام بمێنێتەوە. ئەگەر بێت و بەهەر هۆیەك هەرجۆرە هەڵە و سستییەك روو بدا، دەتوانێ بۆ دەسەڵات بەستێنێك درووست بکات تا سەرچاوەکانی هێزی خۆی نۆژەن کاتەوە. هەروا کە لە قۆناغەکانی شەڕی"هێرش و راوەدوونان"دا لەو کاتانەی دا کە توانای بەرنگاری دوژمن لاواز دەبێت و لەحاڵی خۆبەدەستەوەدان دایە، دەبێ توندی و رادەی هێرش کردن تا مسۆگەربوونی سەرکەوتن زیاتر و زیاتر بێت، تا ئەوەی کە دوژمن لەناو دەچێت.

هەروا کە لە شەڕە نیزامییەکاندا، بێ‌بەرنامەڕێژیی ستراتیژی، هێزەکان ناتوانن بۆ وەلامدانەوەی خێرا ئامادە بن و بەشێوەیەکی کاریگەر گوشار بخەنە سەر دوژمن، لە خەباتە ناتوندوتیژییەکانیشدا نەبوونی بەرنامەی ستراتیژی، ئاکامێکی وەك یەکی لێ دەکەوێتەوە.

هەڵبەت هەڵبژاردنی شێوازی لەناوبردن دەبێ لە دوای تاقی کردنەوەی هەموو میکانیزمەکان و دڵنیابوون لە ناکاریگەربوونیان بێت، چونکوو بەبێ لێکدانەوەی هەلومەرجی

ئابووری، فەرهەنگی، لێهاتووییەکانی بەدیلی دەسەلاتی هەنووکە و بنیاتە مەدەنییەکان، لەوانەیە هەڵبژاردنی ئەم میتۆدە ببێتە هۆی بارودۆخێکی مەترسیدار. هەڵبژاردنی ئەم میتۆدە بێ تێگەیشتنی بارودۆخەکە، لەوانەیە تەنانەت ببێتە هۆی لەناوچوونی بنیاتە مەدەنییەکان و پێکهاتنی چەرخەی بێهوودەی سەرەڕۆیی _ سەرەڕۆیی.

هەڵوەشاندنەوە چوارەمین میکانیزمی چاکسازییە لە شێوازی خەباتی ناتوندوتیژیدا، کە دوای ئەوەی کە روون بووەوە کە دەسەلات حەزی لە بەڕێوەبردنی چاکسازیی نییە، بەکار دەبردرێت. لەم شێوازەدا دەسەلات یان حکومەت بە هۆی خۆپاراستنی جەماوەر لە هاوکاری کردن و نافەرمانیی هاوولاتیانەوە لەناو دەچێت.

شێوازەکانی خەباتە ناتوندوتیژییەکان:

لە راستیدا شێوازەکانی خەباتە ناتوندوتیژییەکان، کاردانەوەی چییەتی میکانیزمی ئەم خەباتانەیە. ئەو شێوازانەی کە گرووپە بەرهەڵستکارەکان دەتوانن بەڕێوەی بەرن، زۆر بەربلاو و جۆراوجۆرن. لەهاوپێچی یەکەمدا نزیکەی ١٩٨ شێواز خراونەتە روو کە هەڵبەت شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی دەتوانێ زیاتر لەمانە بێت و بیرکردنەوەی خولقێنەرانەی رێبەران لە قۆناغە جیاجیاکاندا دەتوانێ رێکارگەلێکی جیاواز بەرهەم بێنێت.

شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی کە دژ بە رژێمە سەرەڕۆکان بەکارهێنراون لەوانەیە بەردەوام بە تۆڵەسەندنەوەی توندوتیژانە رووبەڕوو بێتەوە. تۆقاندن و لێدان و کوتان، زیندانی کردن وسزاکانی دیکە (ئابووری، کۆمەلایەتی و ...) چاوەڕوان کراون. ئەو کاتەی کە دەسەلات ئەم شێوازانە بەکار دێنێت، گرووپە خەباتگێڕە دیموکراسیخوازەکان دەتوانن بە بەکارهێنانی پروپاگەندەی بەربلاو لەم بوارەدا، بە نیشاندانی ستەمکاری و کارە بێ بەزەییەکانی دەسەلات، پرستیژی رژێم لە بیروڕای گشتیدا بخەنە مەترسییەوە. لە بزووتنەوەی خەباتگێڕانەی سەدساڵی رابردوودا گرتن و زیندانی کردن بووەتە هۆی سەربەرزی و فەخری خەباتکاران.

هەڵبژاردنی شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی پێوەندی بە ئامانجگەلێکەوە هەیە کە بەکەڵك وەرگرتن لەم میتۆدە دەستەبەر دەبن. لە هێندێ بابەتدا رێکخراوێك یان بزووتنەوەیەك لە سەرەتادا لەسەر بنەمای لێهاتوویی و تواناکان شێوازی خەبات هەڵ دەبژێرێت و دوای هەڵبژاردنی ئەم میتۆدە، ئامانج هەڵدەبژێرێت. رێك وەك ئەوەی کە لە جیاتی بڕینی رێگاکە لە پلیکانەکانی خوارەوە بۆ سەرەوە، لە سەرەوە بۆ خوارەوە بڕۆین. لە بنەڕەتدا دەبێ سەرەتا

ئامانجەکە تاوتویٚ و شرۆڤە بکەین، ئـەوکات لەسـەر ئـەو بنەمایـە، رێکـار و میتۆدگـەلێك هەڵبژێرین کە یارمـەتی بـە ئاکـام گەیشـتنی ئامانجـەکان دەدەن. بـۆ تێگەیشـتنی باشـتری شێوازەکانی خەبات، دەتوانین بە سەر سیٚ گرووپدا دابەشیان بکەین:

١. نارەزایەتی و هاندان.
٢. خۆپاراستن لە هاوکاری کردن.
٣. دەست تێوەردانی ناتوندوتیژی.

١- نارەزایەتی و هاندان

نارەزایەتی و هاندان (بەشێوەی خـۆ پـارێزی لـە توندوتیـژی) پانتاییـەکی بـەربلاۆوە لـە شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی کە تیایدا خەڵك بە چـالاکیی هێمـایی، وەکـو شـەونخوونی، رێپێوان و مانگرتن دژایەتیی خۆیان دەردەبڕن، یـان هـەوڵ دەدەن دەسـەڵات بـۆ بـەرێوەبردنی هێندیٚ چاکسازی هان بدەن. ئەم شێوازانە لەسەر بنەمای دژایەتی دەربڕین و داوای چاکسـازی کردنە و شێوازەکانی خۆبواردن لە هاوکاری و مانگرتن لەخۆ ناگرێت.

بەکاربردنی نارەزایەتی و هەوڵ بۆ رازی کردن، ئەم پەیامە بـە رژێـم دەدا کـە خـەڵك بـە بەکاربردنی گوشار و نارەزایەتیی بە کردەوە و سیاسەتەکانی دەسەڵات، خوازیـاری چاکسـازی دیموکراتیکن.

نارەزایەتی بەشێوە سروشتییەکەی، سەمبۆلیك و رەمزییە. بەڵام کاریگەریی لەم خاڵەدایە نیشانی خەڵك دەدا کە گرووپە سیاسییەدژبەرەکان، خـراپ کـەڵك وەرگـرتن و سیاسـەتەکانی دەسەڵاتیان خستۆتە مەترسییەوە. ئەگەرچی شێوازی دەربڕینی دژایەتی بە شێوەی نارەزایەتی و هاندانی دەسەڵات لەهەموو قۆناغەکانی خەباتی ناتوندوتیژیـدا شـایانی کـەڵك وەرگرتنـە، بـەڵام زۆرتـرین کاریگەرییەکـەی لـە قۆنـاغی سـەرەتای خـەبات و هانـدانی جـەماوەر بـۆ پەیوەستبوون بە خەباتە.

بەدەر لەوەی کە کام شێوەی نارەزایەتی و هاندان کـەڵکی لـیٚ وەردەگـیریٚ، میتۆدەکـانی خەبات دەبیٚ بە شێوەی بەربلاۆ بەئاگاداریی خەڵك بگات. خۆپیشاندانەکان و راگەیـەنراوەکان لە ئەگەری بیٚخەبەریی خەڵك لەوان، بیٚمانایە.

نموونەیەکی هەژێنەر لە شێوازەکانی نارەزایەتی دەربڕین کە سـەرنجی جیهانییـانی بـۆ لای خـۆی راکێشـا، لەسـاڵی١٩٦٠دا لـەوڵاتی ڤێتنـام رووی دا. لـە نارەزایـەتی دەربـڕین بـە

سیاسەتەکانی ئەمریکا و کوشتاری ئەم وڵاتە لە ڤێتنامدا، چەندین ڕەببا(راهب) دەستیان دایە خۆکوژیی ئینتحارییەوە. بە ڕەنگدانەوەی ئەم خۆکوژییە ئینتحارییانە لە ڕاگەیاندنە گشتییەکانی دونیادا، سەرنجەکان ڕوویان لەلای ڤێتنام کرد و هەرئەمە بوو بە هۆی سەرەتایەك بۆ دەست گەیشتنی خەڵکی ڤێتنام بە ئامانجی گەورەتر. پڕۆسە و هەوڵی خۆکوژی، خەڵکی جیهان دەباتە بیرکردنەوەیەکی قوڵەوە کە، لەچ بارودۆخێکدا و بۆچی کەسانێك بۆ دەربڕینی نارەزایەتیی سیاسیی خۆیان، مردنێکی کارەساتبار و جەرگبڕ و هەژێنەر هەڵدەبژێرن.

ئەم شێوازە ڕاستەوخۆ لە پاڵپشتەکانی هێزی دەسەڵات نادا. بەڵام بە شێوەی ناڕاستەوخۆ دەسەڵات ئاگاداری ئەم کارە دەکاتەوە کە خەڵك خوازیاری هێندێ ئاڵوگۆڕ و چاکسازین و ئەوان بۆ تاوتوێ کردنی ئەم خواستانە هان دەدات. خەباتی ناتوندوتیژی زۆر بەربڵاوتر لە خۆپیشاندانە نارەزایەتییەکانە.

٢- خۆپاراستن لە هاوکاریکردن:

خۆبواردن لە هاوکاریکردن، بەهێزترین ئامرازەکە لە دەست گرووپە بەرهەڵستکارەکاندایە. هەڵبژاردنی ئاگایانە و بەرنامەڕێژیی ڕێکوپێك لەم بەستێنە لە چوارچێوەی ستراتیژیدا، ئەگەری لاوازکردنی سەرچاوەکانی هێزی دەسەڵات فراوانتر دەکات. دەکرێ بە خۆپاراستنی تێکڕایی خەڵك لە هاوکاریکردن، سەرچاوەکانی هێزی دەسەڵات وەك ڕەوایی، زانست و پسپۆڕی و ... بخرێتە مەترسییەوە و بۆ ئەم خۆبواردن لە هاوکاریکردنە، هیچ تایبەتمەندییەکی تایبەتی پێویست نییە. هێچ دەسەڵاتدارێك بەبێ هاوکاریکردنی جەماوەر ناتوانێ کۆمەڵگا بەڕێوە ببات. گەورەترین پەیامی خەباتی ناتوندوتیژی ئەمەیە کە" ئێمە جەماوەر لەمە زیاتر لە درێژەی ستەمکاریی دەسەڵات لەسەر هاووڵاتیان، پشتیوانی ناکەین."و ئامانج لەم میتۆدە لە نارەزایەتی، دژوارکردنی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا بۆ دەسەڵاتە. گرینگترین کاریگەریی خۆپاراستن لە هاوکاریکردن، کاتێك بەرهەم دێت کە شێوازە هەڵبژێردراوەکان بۆ خەبات، لەسەر بنەمای بەرنامەڕێژی و هاوئاهەنگ بوون بێت و نەك بە کەڵك وەرگرتن لە شانس و ڕووداو ببنە هۆی بە ئاکام گەیشتنی ئامانج.

بە بەکاربردنی بەرنامەگەلی خۆبواردن لە هاوکاریکردن کە مەترسییەکن بۆ تەکیەگاکانی هێزی ڕژێم و بە بەدەست هێنانی پشتیوانی نێونەتەوەیی، دەکرێ بەرنامەکان بۆ بە ئاکام گەیشتنی ئامانج بەرنە پێشەوە. بەرنامەکانی خۆبواردن لە هاوکاریکردن کە لەسنوورەکانی

نێوخۆ تێدەپەڕی و دەبێتە هۆی ڕاکێشانی سەرنجی نێونەتـەوەیی، بـۆ چاکسـازی و ئـاڵوگۆڕی سیاسی زۆر گرینگن. پشتگیرییە نێونەتەوەییەکان لـە گرووپـە بەرهەڵسـتکارەکانی وڵاتێـك، دەتوانێ بە شێوازی جۆراوجۆر بە ئاکام بگات: خۆپاراسـتن لـە سـەرمایەگوزاری و هـەناردە و هاوردە، ڕەخنەگرتن لە سیاسەتەکانی حکومەتی سەرەڕۆ لە مەیدانی نێونەتەوەییدا، خۆبواردن لە دانی ڤیزا بە کاربەدەسـتانی پایەبـەرز و ئیـداری ئـەو وڵاتانـە، پێشـگرتن لـە هاتوچـۆی هاووڵاتیان بۆ ئەو وڵاتانە و پشتیوانی یان بـەڕێوەبردنی هێنـدێ بەرنامـەی هاوبەشـی مـرۆڤ دۆستانە لەگەڵ ئەو "ئێن.جی.ئۆ"یانەدا کە بە شێوەی ڕاستەوخۆ لە چوارچێوەی مـافی مـرۆڤ لەناوەوە یان دەرەوەی سنوورەکانی ئەم وڵاتەدا چالاکی دەکەن.

لە درێژەدا جۆرەکانی خۆبواردن لە هاوکاریکردن تاوتوێ دەکرێن:

ئـ. خۆبواردن لە هاوکاریی کۆمەڵایەتی

ب. خۆبواردن لە هاوکاریی ئابووری

ج. خۆبواردن لە هاوکاریی سیاسی.

ئـ . خۆبواردن لە هاوکاریی کۆمەڵایەتی:

خۆبواردن لەهاوکاریی کۆمەڵایەتی، ساکارترین شێوەی خۆبواردن لەهاوکاریکردنە کە هەر تاکێك دەتوانێ بەڕێوەی ببات. بـۆ وێنـە خۆبـواردن لـە هاتوچـۆکردنی کۆمەڵایـەتی لەگـەڵ بنەماڵەی ئەو کەسانەی کە بەشێوازی جۆراوجۆر لەگـەڵ دەسـەڵاتدا هاوکـاری دەکـەن، وەکـو بانگهێشت نەکردنی ئەوان بۆ کۆبوونەوە جەماوەرییەکان، یان شێوازی هاوشێوە. ئـەم کـردەوە دەبێتە هۆی لاواز بوونی پێگەی کۆمەڵایەتیی ئەوان و ئەندامانی بنەماڵەکانیان.

بژاردەکان و ناوازەکانی کاروباری کۆمەڵایەتی، وەکو نووسەران ولێکۆڵەرەکان و... دەتوانن بەسازکردنی دانیشتن و کۆبوونـەوە لـە ئاسـتی کـاریی خۆیانـدا و نـە بەناچـار سیاسـی، بـە بانگهێشت نەکردنی بەرپرسانی حکوومی و بە بەشداری نەکردن لە کۆبوونەوەی هاوشـێوە کـە لەلایەن دەسەڵاتەوە بەڕێوە دەچێ، پرۆتستۆ و ناڕەزایەتیی خۆیان دەربڕن. ئەم دووری کـردن و هاوڕێیەتی نەکردنە، ئەم پەیامە دەداتـە دەسـەڵات کـە خـەڵك، لەگـەڵ ئـەو کەسـانەدا کـە پشتیوانی لە دەسەڵات دەکەن هەڵناکەن. هەڵبـەت ئـەم میتـۆدە دەبـێ بـە ڕێـك و پێکـی و پارێزەوە بەڕێوە بچێت. لەوانەیە کەڵك وەرگرتنی نابەجێ لەم میتۆدە، ببێتە هـۆی پەشـیمانی

کەسانێك لە دەسەلأت کە لە حالی گۆڕینی روانگەی خۆیان و نزیك بوونەوە لە پشتیوانی کردن لەجەماوەرن.

نموونەیەکی دیکە، خۆبواردنی وەرزشکاران و تاکە هەلکەوتەکان لە بەشداری لە کێبڕکێکان و گۆڕەپانی نێونەتەوەیی دایە، کە دەتوانن لەواندا بۆ رژێم شانازی خولقێنی بکەن. تەنانەت لەبەرکردنی جلوبەرگی تایبەت دەتوانێ نیشانەی ناڕەزایەتی بێت. هەموو ئەم میتۆدانە هەلگری پەیامی دیاریکراوی جەماوەر بە دەسەلأتە. لەکاتی کۆلۆنیالیزمی ئەمریکادا، نوێنەری خۆمالی بەریتانیا دانی بەوەدانا کە سەرەڕای هەموو هێز و دەسەلأتێك کە هەیبووە، هەستی کەسێتیی ئەو ئەمەیە کە لەگەلێ ئەودا وەکو زیندانییەك هەلسوکەوت دەکرێ _ لە دەستوور و فەرمانەکانی ئەو پێڕەوی ناکرێت، هێزە نیزامییە خۆمالییەکان ئەو بەفەرمی ناناسن، ئەندامانی کلێساکان لەو دووری دەگرن و خەلك هیچ مەیلێکیان بۆ گوێڕایەلی لەو نییە.

ب. خۆبواردن لە هاوکاریی ئابووری:

لەسەر بناغەی بنەمایەکی روون، کاربەدەستانی حکوومی بۆ وەلأمدانەوە بەو پێداویستیگەلە کە خەلك چاوەڕوانی دەکەن لێیان، پێویستی بەداهات و توانایی مالی هەیە. خۆبواردن لەهاوکاریی ئابووری لە چوارچێوەی ستراتیژیی خەباتی ناتوندوتیژی، لەسەر ئەم بنەمایە دامەزراوە کەخەلك بە کەلك وەرگرتن لە سەرچاوەکانی دابین کردنی هێزی ئابووریی دەسەلأت کە لەدەستیاندایە، گوشار دەخەنە سەر دەسەلأت.

بۆنموونە خەلك بە سنووردار کردن و رەدکردنەوەی چالاکیی ئابووری، وەکو کڕین و فرۆشتنی کالأ و خزمەتگوزارییەکان، دەسەلأت لە دابین کردنی پێداویستییەکانی کۆمەلگا بێهێز دەکەن.

خۆبواردن لە دانی باجەکان، یان دانی بەشێکی کەم لەو، بایکۆتی کالأ و خزمەتگوزاریگەلێك کە سەرچاوەی داهاتن بۆ دسەلأت، مانگرتنگەلێك کە سەقامگیریی ئابووریی حکومەت دەشێوێنێ، یان دەرهێنانی پارە لە بانکەکان، کە دەبێتە هۆی ناسەقامگیریی بارودۆخی ئابووری لە ئاستی نێونەتەوەییدا، نموونەگەلێکن لە خۆپاراستن لەهاوکاریی ئابووری. سەرەڕای ئەمە لە ئاستی نێونەتەوەییدا، هاندانی شەریکەکان و ناوەندە بازرگانییەکان یان رێکخراوە ناحکوومییەکان بە خۆبواردن لەهاوکاری لەگەلێ رژێمەکان، کاریگەرییەکی زۆری لەسەر دەستگەیشتن بە ئامانج هەیە و دەبێتە هۆی لاواز بوونی

دەسەلأت. ناسەقامگیریی ئابووری نە تەنیا دەبێتە هۆی لاواز بوونی تەکیەگاکانی دەسەلأت ، بەلکو سنووردارکردنی هێز بەم شێوازە، توانای زەربەلێدان لە دژبەرانی سیاسی و سەرکوتکردنی ئەوان لەلایەن دەسەلأتەوە دەگرێ.

لە کاتی ئامادەکردنی بەرنامەی ستراتیژیی خەباتی ناتوندوتیژیدا، بەدواداچوون و دیاریکردنی رەوگەی هاتنەناوەوە و چوونەدەرەوەی دراو و نەختینەیی دەسەلأت زۆر گرنگە. ئەم تاوتوێ کردنە دەبێ بە ئامانجی روونکردنەوەی کەم وکورییەکانی دەسەلأت بەرێوە بچێ، تا بەخۆبواردن لەهاوکاریی ئابووری، لەم رێگاگەلەوە زەربە لە دەسەلأت بدرێت. لە هێندێ بابەتدا نەختینەیی دەسەلأت لە رێگای فرۆشتنی سەرچاوە سروشتییەکانەوە بەرهەم دێت، یان لە ولأتانی جیهانی سێهەمدا، بەهۆی لە خوارەوەبوونی حەق دەستی هێزی مرۆیی، حکومەت لە بەرهەم هێنان و فرۆشتنی هێندێ لە بەرهەمەکان قازانج دەکات. لە ئاستی هەناردەکردندا، هەستیارترین بەش، بەشی فرۆشتن و ناردنی کالاکانە، کە خۆبواردن لەهاوکاریی ئابووری لەم بەستێنەدا، دەتوانێ زەربەیەکی بەهێز لە دەسەلأت بدات.

پ. خۆبواردن لەهاوکاریی سیاسی:

هەموو شێوازەکانی خۆبواردن لە هاوکاری کە لە چوارچێوەی بەرنامەی ستراتیژیدا بەرێوە دەچن، لە بنەرەتدا جۆرێکن لە نافەرمانیی سیاسی. ئەم جۆرە شێوازانە بە مەبەستی خستنە مەترسیی رەوایی دەسەلأتن کە لەبنەرەتدا پشتیوانی سەرەکی دەسەلأتن. لایەنی پۆزەتیڤ و شایانی هەلوەستەی نافەرمانیی سیاسی ئەمەیە کە یارمەتی بە بەهێزکردنی رێکخراوەکانی کۆمەلگای مەدەنی بدات؛ چونکوو ئەم بنیاتانە ئەزموون و بروابەخۆبوون بۆ بەرنگاربوونەوە لەگەل دەسەلأتدا لە چوارچێوەی کومیتەدا لەگەل بنیاتەکانی دیکە بەدەست دێنن.

نافەرمانیی سیاسی، هەرەشەیەکی راستەوخۆیە بۆ دەسەلأت. راگەیەندراوەکان، بریارنامەکان و ئەو بەلگەنامانەی دیکە کە رەوایی هێزی دەسەلأت و یاسایی بوونی ئەو دەخەنە مەترسییەوە، ئەم مەسەلە بە خەلك تێدەگەیەنن کە رەوایی، لە ئەگەری کارامە نەبوونی دەسەلأتدا، شایانی لێ وەرگرتنەوەیە. بە گەمارۆدانی رێکخراوە حکوومییەکان و کەمبوونەوەی بەرهەمی کاری فەرمانبەرانی خزمەتگوزارییەکان وپیشەسازی و سەدان بابەتی نافەرمانیی مەدەنی دیکە کە لەلایەن زۆربەی خەلکەوە دەکرێ بەرێوە بچێ، نافەرمانیی سیاسی بە بەرزترین ئاستی خۆی دەگات و لە ئەگەری بەرنامەرێژی دروست، هۆشیاری و

سەرنجی خەڵك و ڕێبەرانی خەبات، دەتوانێ هێزی ڕژێمە سەرکوتگەرەکان پووچەڵ کاتەوە و پێکهاتەی دەسەلأتی ئەوان بڕوخێنێت.

٣- دەستێوەردانی ناتوندوتیژی:

ئەو شێوازە ناتوندوتیژییانەی کە دەبنە هۆی لەبەریەك هەڵوەشانی سیاسەتەکان، پێوەندییەکان، شێوەکان، بنیاتەکان و ئاکاری باو، لەسەر بنەمای دەست تێوەردانی ناتوندوتیژی بەڕێوە دەچن. لەوانەیە دەست تێوەردان ببێتە هۆی دروستبوونی شێوەی ئاکاری نوێ، پێوەندی و بنیاتە نوێکان. لەو ڕووەوە کە ئەم میتۆدانە کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر خستنە مەترسیی بارودۆخی هەنووکە هەیە، دەرەتانی بەدیهاتنی ئامانج و چارەسەری کێشەکان، دەرەتانی خستنەمەترسیی دەسەلأت و خێرایی بە ئاکام گەیشتنی داخوازییەکان زۆرتر دەکەنەوە. بەلأم لەسۆنگەیەکی ترەوە، لەوانەیە ئەم میتۆدە بە سەرکوت و توندوتیژی زیاتر و توندوتۆڵ تر بەبەراورد لەگەڵ شێوازەکانی نارەزایەتی و خۆبواردن لەهاوکاری ڕووبەڕوو ببێتەوە.

دەست تێوەردان دەتوانین بەم شێوە پێناسە بکەین: پێکهێنانی پشێوی لە سیستەمدا لەسەر بنەمای پانتاییەکی بەربلأو لە شێوازەکانی ناتوندوتیژی کە لە کێشمەکێش و ناکۆکییەکانی نێوان خەڵك و دەسەلأتدا بەکار دەبردرێن. شێوازەکانی ئەم میتۆدە، جیاوازییان هەیە لەگەڵ نارەزایەتی و خۆبواردن لەهاوکاریی لەگەڵ دەسەلأتدا. دەست تێوەردان بۆ ناکۆکی نانەوە لەناو دەسەلأتدا، زیاتر لەشێوازگەلی فیزیکی وەکو مانگرتن لە دانیشتن، یان شێوازە دەروونی، کۆمەلأیەتی، ئابووری یان سیاسیەکان کەڵك وەردەگرێ.

مێژووی هاوچەرخی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، پڕە لە زۆرێك لە دەست تێوەردانی هێزە جەماوەرییەکان کە بوونەتە هۆی گۆڕانی ڕێبازەکان و پێوەندییەکان. لە درێژەی خەباتی مەدەنی بۆ دەستڕاگەیشتن بە مافی کۆمەلأیەتی هاووڵاتییان، مانگرتن گەلێك لە دانیشتنی خەڵك لە ڕێستۆرانەکان بۆ نارەزایەتی دەربڕین لە جیاکردنەوەی نەژادی، لە کۆتایی هێنان بەم شێوازە ئاکارییەدا کارتێکەری ڕاستەوخۆ و کاریگەریان هەبوو. سەرەڕای ئەوەی کە ئەم دەست تێوەردانانە بوونە هۆی کاڵ بوونەوەی ئاکاری نەژاد پەرستانە، پێویستی و هەنگاوی خێرا بۆ یاسایی کردنەوەی لابردنی جیاکردنەوەی نەژادیشی لە ڕەهەندێکی گەورەتردا لە ڕای گشتیدا ئاشکرا کرد. بە تێپەڕینی چەندین دەیە لە بە ئاکام گەیشتنی ئەم میتۆدانە، توندوتیژی

بەکاربراو لە بەرانبەر ئەم میتۆدانەدا لەبیر کراوە. کۆبوونەوەکانی خەڵك لە هێندێ بابەتدا لەگەڵ کوتان و لێدانی پۆلیسدا رووبەڕوو بۆتەوە . ئەم شێوازگەلە کە زۆرجار دەسەڵات دەیویست بەتوندی سەرکوتیان بکات، دەسپێکەری خەباتی جیو- جیتسۆ بوونە. خەباتی جیو- جیتسۆ، هێزی سەرکوتگەر و بەهێز و توندوتیژانەی دەسەڵات کە لەسەر ناڕازییانی توندوتیژی نەخواز بەڕێوە دەچوو، دەکردە هێزی گوشار خستنەسەر بۆ بە ئاکام گەیشتنی دادپەروەری و دژ بە خودی دەسەڵات بەکار دەبردرا. لە خەباتی جەماوەری ناتوندوتیژی و ستراتیژی دا، ئەو هێزی گوشارە کە بۆ بە ئاکام گەیشتنی دادپەروەری بەکار دەبردرێ، لەوانەیە بنیاتێکی جەماوەری لە ناوخۆی وڵاتدا نەبێ، بەڵکو هێزە نێونەتەوەییەکان و رێکخراوە جیهانییەکان ئەم هێزە لەسەر دەسەڵات بەکار ببەن.

دەتوانین سەقامگیربوونی هێزە نێونەتەوەییەکانی داکۆکیکاری ئاشتی لەساڵی ۲۰۰۲ لە (ئاچە)[1] وەکو دەست تێوەردانی نێونەتەوەیی ناو بەرین. ئەم هێزانە بۆ پشتیوانی و هاوکاری لەگەڵ خەڵکێکدا نێردرابوونە ئەو وڵاتە کە خوازیاری مافی مەدەنی و مرۆیی خۆیان و هەروەها سەربەخۆیی و ئۆتۆنۆمی لە ئەندەنوسیا بوون و لەبەردەم هێرشی توندوتیژانەی بەرهەڵستکارانی گۆڕینی پێوەندیی هێز(دەسەڵات) لە ئەندەنوسیا بوون. بوونی ئەم هێزانە پێشی بە توندوتیژیی حکومەتی ئەندەنوسیا لەسەر خەڵکی ناڕازی و جەماوەر گرت. نموونەیەکی دیکە لە دەستێوەردانی نێونەتەوەیی، جێگیربوونی هێزە بیانییەکان لە فەلەستیندا بوو. ئامادە بوونی ئەم هێزانە وەکو قەڵغانێك پێشی لە پێکدادانی توندوتیژانەی هێزە نیزامییەکانی ئیسرائیل و کۆچەرانی تازە نێشتەجێ بووی ئیسرائیلی لە ناوچەکانی فەلەستین لەگەڵ خەڵکی فەلەستیندا گرت.

دەست تێوەردان دەتوانێ ببێتە هۆی لاوازبوونی تەکیەگاکانی هێز و یارمەتیی خێرای لەناوچوونی دەسەڵات بدات. بە ستراتیژییەکی ژیرانە، دەتوانین لەو هەلانەی کە پێش هاتوون بۆ بەرنامەی خەبات بە باشترین شێوە کەڵك وەرگرین. بێ ستراتیژی و بەرنامەگەلێك کە پێداویستییەکان و شرۆڤە و لێکدانەوەی بارودۆخەکە لەبەرچاو ناگرن، هەلەکان لە دەست دەچن. لە دەستدانی هەلەکان دەبێتە هۆی ئەوەی کە دوژمن دەرفەتی زیاتر وەدەست بێنێ تا دەست بداتە نۆژەن کردنەوەی وزەی لە دەست چوو و رێکخستنی دووبارە و بەپێچەوانەوە،

---

(۱) Ache لە ئەدەنوسیا.

سەخت و دژوارکردن یان دەست تێوەردان، بنیاتە حکومییەکان دەخاتە بیری ئەوە کە دەست تێوەردان، هەڕەشەیەکی جیددی و راستەوخۆیە، کەوابوو، بەگوشار خستنە سەر رژێم، خوازیاری کۆتایی هێنان بە بارودۆخی هەنووکە _ تەنانەت بە توندوتیژی نواندن لەسەر خەڵکیش_ دەبن. بۆ پێشگرتن لە فۆرم گرتنی بیروباوەڕێك کە لایەنگرانی رژێم تووشی پەشێویی فیکری و دەروونی دەکات، دەبێ لەپێشدا پڕۆپاگەندە و راوێژکاریگەلێك لەگەڵ سەرچاوەکانی هێزی دەسەڵاتدا بەرێوە بچێ.

ئەنجام	شێواز
گۆڕینی روانگە(دیدگا)	ناڕەزایەتی و هاندان
قبوڵ کردن	خۆ پارێزی لە هاوکاری
ناچارکردن	دەست تێوەردان

گرنگیی بەرنامە رێژیی ستراتیژیك لە رووبەڕووبوونەوە جەماوەرییە ناتوندوتیژییەکاندا:

سوود وەرگرتن لە بەرنامە ستراتیژییەکان لەناو سوپا و زانستی نیزامیدا باوە. لەماوەی سەدە یەك لەدوای یەکەکاندا فەرماندە نیزامییەکان، سەرنج و گرنگییەکی تایبەتیان داوەتە بەرنامە رێژیی ستراتیژی و کەڵك وەرگرتن لێی لە چالاکییە نیزامییەکان. بژاردە سوپاییەکان وەکو سانتزیوو،[1] کلازویچ[2] و لیدێل[3]، کەموکورتی ئەم بەرنامانەیان هەڵسەنگاندبوو و چاکیان کردبوویەوە. لە شەڕە باو و شەڕە (چریك)[*]ییەکاندا، یەکەم هەنگاو بۆ سەرکەوتن سوود وەرگرتنە لە بەرنامە شارەزایانە ستراتیژییەکان.

---

(1) Sun Tzu
(2) Clausewitz
(3) Lidell

(*) بەو هێزە چەکدارانە دەگوترێت کە هیچ مەشقێکی سەربازییان نەکردووە، واتە بەشێوەیەکی خێڵەکی و ناسەربازییانە دەستیان داوەتە چەك.

هەر بەو شێوازە کـە شـەڕە نیزامییـەکان پێویسـتیان بـە بەرنامەڕێـژیی ڕێـك و پێـك و بەڕێوەبردنی ورد هەیە، خەباتی جەماوەریش زۆر پێویسـتیی بەوەیـە و تەنانـەت لـە هێنـدێ بابەتدا گرنگیی بەرنامەڕێژی لە خەباتی جەماوەریـدا بەبـەراورد لەگـەڵ شـەڕە نیزامییـەکان گرینگترە. کارامەیی خەباتەکان لـە ئەگـەریی دروسـت کردنـی بەرنامەڕێژییـەکی بـەربڵاو و بەڕێوەبردنیدا، بەشێوەیەکی بەرچاو پەرە دەستێنێت.

خەباتی ناتوندوتیژیی ستراتیژی خەباتگـەلێکن دوور لـە توندوتیـژی کـە لەسـەر بنـەمای بەرنامەی ستراتیژی دانراون" بەرنامەیەك کە بە لەبەرچاوگرتنی شرۆڤەکردنی بـارودۆخی جێـی ناکۆکی، بەهێزی و لاوازیی گرووپـە رقەبـەرەکان، لێهـاتوویی و پێشـەکییە پێویسـتییەکانی تەکنیکەکانی خەباتی ناتوندوتیژی و بەتایبـەت بنـەما سـتراتیژییەکانی ئـەم جـۆرە خەباتـە تایبەتییانە دروست بوونە.

ستراتیژی لە خەباتە ناتوندوتیژییەکاندا بەمانای بەرنامەیەکە بۆ ڕێنمایی هێڵی سـەرەکیی خەبات یان ڕێبازێك کە لە ناخی ستراتیژیی گـەورەدا دانـراوە، بـۆ ڕێنمـایی کـۆی بەرنامـەی ستراتیژی، بیرۆکەی سەرەکی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی خەبات و پەرەپێدانیەتی و لەسەر چۆنیەتی جێگرتنی بەشە جۆراوجۆرەکانی خەبات لە پاڵ یەکتردا لێ دەکۆڵێتەوە تا بە باشترین شێوە بـە دەسکەوتەکانی ئاکامەکە بگات.

ستراتیژی(ڕێکار)ی لە چوارچێوەی ستراتیژیی گەورە و ئامانجەکانیدا کردەیـی دەبێـت. بـۆ بەڕێوەبردنی ستراتیژی لە چوارچێوەی ئامانجی سەرەکیی خـەبات لـە ئەنـدازەی بچـکۆلەتردا، ڕێکار و میتۆدگەلی تایبەت بەکار دەبردرێت.

گرنگیی بەرنامەڕێژیی ستراتیژێك:

کاتێك کە مرۆڤ بۆ بەڕێوەبردنی کارێك بڕیار دەدات، ئەگەر بە هەڵسەنگاندنی سەرچاوەکان و بەرنامەڕێژی بۆ بەهرەمەندبوون لەوانەوە سەرقاڵ بێ، زۆرترین کارایی کردەوەیـی بەدەسـت دێت و لە ڕاستیدا بەباشی هەنگاو بۆ بە ئاکامگەیاندنی ئامانج هەڵدەگرێ و ئەمە لە ڕاسـتیدا پێویستی بە بوونی بەرنامەیەکی ستراتیژی هەیە کە ڕەوگەی ڕۆیشتن لە کاتی ئێسـتاوە وەکـو سەرەتا (کە ئامانجەکان بە ئاکام نەگەیشتوون) بەرەو داهاتوو وەکو ئامانج (کـە ئامانجـەکان لەو کاتەدا دەبێ بە ئاکام بگەن) بکێشێ. بەرنامەی ستراتیژی بۆ گەیشـتن بـە ئامـانج دەبـێ

ڕێکارگەلی پێویست بکێشی و هەروەها شێوازی گەیشتن بە ئامانجی داهاتوو بە سەرنجدان بە بارودوخی هەنووکە روون بکاتەوە.

بۆ نموونە ئەگەر کەسێك بیەوێ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دی بڕوات، دەبێ سەرەتا پلانی شوێنەکە، رادەی کات، کەرەستەی رۆیشتن و پێداویستییەکانی دیکە بەشێوەی روون و رێك و پێك ئاشکرا بکات" ئایا کەرەستەی سەفەرکردن ئاسمانییە یان وشکانی یان ...و ئایا لە باری ماڵییەوە دەکرێ تێچووی سەفەرەکە دابین بکرێت، قۆناغەکانی سەفەر کامانەن، لە چ قۆناغێکدا دەبێ وزەی لە دەست چوو بەدەست بێنێتەوە یان وچان بدات و لە چ قۆناغێکدا دەبێ تونتر یان هێواش تر بڕوات، بۆ سەفەر چ بەڵگە و دیکۆمێنتێك پێویستە، لە کاتی سەفەردا لە ئەگەری نەبوونی هێندێ کەس و پێداویستی، دەبێ لە پێشدا هێندێ جێگرەوە دابین بکرێ و زۆرێك تێبینی و دووربینی دی لەبەرچاو بگیردرێ.

ئەم بەرنامەڕێژییە کە خەڵکی سیڤیل لە کاروباری رۆژانەدا کەڵکی لێوەردەگرن، دەبێ سیمبولێك بێت بۆ رێبەرانی خەبات، تا بەم شێوە بۆ بزووتنەوە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکان بەرنامەڕێژی بکەن. بەداخەوە بزووتنەوە خەباتگێڕەکان، بەوجۆرەی کە دەبێ سەرنج بدەنە بەرنامەڕێژیی ستراتیژی و گرنگییەکەی، سەرنجیان نەداوە. هێندێ لە خەڵك و رێبەرانی خەبات وا بیردەکەنەوە کە تەنیا خەباتێکی بەهێز، بەردەوام و شێلگیر بەدڵنیاییەوە سەرکەوتوو دەبێت. هێندێکی دی وادەزانن کە تەنیا پابەندبوون بە ئامانجەکان، ئایدیالەکان، ئارمانجەکان و باوەڕ بەوان _ سەرەڕای ئەو چارەڕەشی و بەدبەختییانەی کە بەشان دەیکێشن _ تەنیا کارێکن کە دەتوانن بۆ گەیشتن بە ئامانج بەڕێوەی ببەن.

پێبەندبوون بەئامانجەکان، هیواکان و وەفادار مانەوە بەوان کارێکی دڵخوازە، بەلاّم لە رواڵەتدا ئەم پێبەندبوونە هیچ رێگایەك بۆ بە ئاکام گەیشتنی ئامانجەکان و تێپەڕین لە بارودۆخی هەنووکە پێك ناهێنێ.

بەدڵنیاییەوە هەوڵ و تێکۆشان بۆ گۆڕینی بارودوخی کۆمەڵگا یان پێشگرتن لە ئاڵوگۆڕی ناپەسند، یان ئازادکردنی ولاّت لە داگیرکاریی دەرەکی یان بەرگری لە ولاّت لە بەرانبەر هێرشی بێگانەکاندا، زۆرزۆر ئاڵۆزتر لە نموونەی "سەفەرکردن"ە و بەرنامەداڕشتن بۆیان دژوارترە.

لەم سەردەمەدا ژمارەیەکی کەم لە بزووتنەوە جەماوەرییەکان کە بەدوای ئامانج و ئارمانی بەرزترەوەن، بۆ بەرنامەڕێژییەکیی ستراتیژی بەربلاو و ئامانجدار هەنگاو دەنێن.

زۆرجار لە بزووتنەوە سیاسی و کۆمەلآیەتییەکاندا، گرووپە جەماوەرییەکان و ڕێبەران، خاوەن فامێکی سنووردار لە بەرنامەڕێژیی کورت، بەشێوەی تایبەت یان تاکتیکە سەرەتاییەکان و بنەما بنەڕەتییەکانن و بۆ چارچێوەبەندی و فۆرمۆڵەکردنی بزووتنەوە لە مەودایەکی زەمەنی درێژ بە ئاسۆیەکی بەربلاوتر و داڕشتنی بەرنامەیەکی ستراتیژی هەوڵ نادەن.

یەکێك لە هۆکارەکانی سەرنج نەدان، ڕەنگە ئەوە بێ کە ئەوان باوەڕیان بە بەرنامەڕێژیی ستراتیژی نییە، یان ئەوەی کە لە قۆناغی سەرەتایی خەباتدا توانایی، ئامادەیی بیرکردنەوە و شرۆڤەی ستراتیژییان نییە، یان ئەوەی کە لەجێگەی سەرنجدان بە ئامانجی گشتی و هەموو قۆناغەکانی خەبات، تەنیا بیر لە بڕگەیەکی دەکەنەوە.

زۆرێك لە ڕێبەران و گرووپە جەماوەرییەکان بەشێوەی دووپاتەوەبوو، کەوتوونەتە ناوگێژاوی دەسپێشخەرییەکان و پیلانی دوژمنەوە و خەریکی خۆسازکردنن بۆ وەلآمدانەوەیان. لەم بارودۆخەدا ڕێبەران بەخێرایی و سەرلێشێواوی، تەنیا خۆیان بە چالاکیی ڕۆژانە و کاتییەوە خەریك دەکەن و لە ڕێکخستنی سەرچاوەکان، کات دیاریکردن بۆ خەبات و داڕشتنی بەرنامەیەکی ستراتیژی کەمتەرخەم دەبن.

دەبێ ئەم ڕاستییە قبووڵ کەین کە لە هێندێ بابەتدا خەڵك و ڕێبەرانی بزووتنەوە بەم هۆیەوە بەداڕشتنی بەرنامەیەکی ستراتیژییەوە خەریك نابن، چونکوو هیوایەکیان بە گەیشتن بە ئامانج و بە ئاکام گەیشتنی ئارمانەکان نییە و گەیشتن بەوان بە مەحاڵ دەزانن. ئەوان تا ئەو ڕادە خۆیان بە لاواز دەزانن کە وەکو دۆڕاوێکی بێهێز چاو لە خۆیان دەکەن کە ناتوانن توانایی درێژەدان بەخەبات لەخۆیاندا بەهێزتر بکەن و بەم ئاکامە دەگەن کە تەنیا کارێك کە لە دەستیان دێت، ئەوەیە کە سەرشۆڕانە بینەری ستەم و سەرەڕۆیی بن و بەقبووڵکردنی ئەو بارودۆخە بەبێ هیچ هەوڵێك، لە حاڵێکدا بە ڕاست و درووست بوونی هیواکانیان باوەڕیان هەیە، بارودۆخی هەنووکە قبووڵ بکەن.

دەرەنجامی هەموو ئەم بیروباوەڕانە، بیرنەکردنەوە، بێباوەڕی و سۆزدارنەبوون بە بەرنامەی ستراتیژییە.

بەرنامەڕێژی نەکردن و دانەڕشتنی ستراتیژی ئاکامێکی جگە لە کەمبوونەوەی شانسی سەرکەوتن و زۆرکاتیش ئامێکی جگە لە دۆڕاندن بەدواوە نابێت" چونکوو ئاکامی بێبەرنامەیی دەبێتە پرشوبلاوی هێزەکان، کەمبوونەوەی کارامەیی و کردەوە، لەناوچوونی

هێزەکان و ڕێزدانەنان بۆ دەسکەوتەکانی چالاکان وخەباتگێڕان. ئەمانە تەنیا بەشێکن لە تێچووەکانی بەرنامەڕێژی نەکردن و شکستهێنانی دووبارە و بە ئاکام نەگەیشتنی ئامانجەکان، ئاکامی بێ بەرنامەیی بزووتنەوە جەماوەرییەکانە.

بزووتنەوە و خەباتی بێ فۆرمۆڵەبەندی:

- وزە و توانایی هێزەکانی بزووتنەوە بەرەو لای ئامانجی بچووك و بابەتی ڕواڵەتی لادەدا و بە خەسار دەچێت.
- هەلەکان بۆ دەست گەیشتن بە ئامانجەکانی خەبات لەدەست دەچن.
- هەنگاوە سەرەتاییەکانی دوژمن، شێوەی کردار و رەفتار لەناو خەباتەکاندا دەخاتە ژێر کاریگەرییەوە و رەوتەکەی دیاری دەکات.
- لە ئەگەری ڕووبەڕووبوونەوەی خەبات لەگەڵ قەیراندا، دەرەتانی ساخکردنەوە و قەرەبووکردنەوە نییە و لاوازی و لێکهەڵوەشانەوە بەردەوام پەرەدەستێنێ و گورزگەلێکی تێکدەرانە و قەرەبوونەکراو لە بزووتنەوە دەوەشێنێت.
- هەوڵەکان بۆ بە ئاکام گەیشتنی سەرکەوتن و شانسی گەیشتن بەئامانج کەم دەبێتەوە.

لە بەرانبەردا، فۆرمۆڵەکردن و باوەڕ بە بەرنامەی ستراتیژی بەهێز، شانسی سەرکەوتن دەباتە سەرەوە. چالاکییە ڕێکخراوەیی و ئاراستەکراوەکان لە چوارچێوەی بەرنامەی ستراتیژیدا، خەڵك و ڕێبەران لە کۆبوونەوە لەسەر توانایی و وزەکان بەهێز دەکات تا بەجێ گرتن لە پڕۆسەیەکی ئامانجداردا، بۆسەرکەوتن هەنگاو هەڵێننەوە. ئەوان دەتوانن بەدرێژەدان بە بەرنامە و ڕێچکەکان هاوکات لەگەڵ بەکردەیی کردنی چالاکییەکان، لایەنە لاوازەکانی دوژمن دەستنیشان بکەن کە لەم دۆخەدا زیانەکان و تێچووەکان کەم دەبنەوە و لە ئەگەری بوونی قوربانیی شیمانەییدا، لەناوچوونی ئەوان بەبێ هۆ و بێ کاریگەری نابێت. لەم قۆناغەدا شانسی سەرکەوتنی خەباتە جەماوەرییەکان زۆرتر دەبێت.

فۆرمۆڵەکردنی ستراتیژیی لۆژیکییانە(ژیربێژانە) بۆ خەبات:

هەڵبژاردن و فۆرمۆڵەکردنی ستراتیژییەکی عەقلانی پێویستی بە:

* تێگەیشتنی دروست و لۆژیکی لە چییەتی و چەمکی ریشەیی، بەستێنێکە کە خەبات تێیدا فۆرم دەگرێت.

* دیاریکردنی جیاوازیی زاتی و بنەڕەتی لە نێوان پێگەی هەنووکەیی بزووتنەوە و ئەو پێگەیەی کە دەیەوێ پێی بگات.

* تاوتوێکردنی دروستی ئەو بەربەستانە کە لە بەردەم گەیشتن بە ئامانجدا هەیە و ئەو هۆکارانەی کە خێرایی بە بە ئاکام گەیشتنی ئارمانەکان دەدا.

* شرۆڤە و لێکدانەوەی لاوازی و توانایییەکانی دوژمن، گرووپە خەباتگێڕ و هێزە سێهەمییەکان کە دەتوانن یارمەتی بدەن لە بە ئاکام گەیشتنی ئامانجەکان یان بەربەستێك بن بۆی.

* شرۆڤەی ئاڵۆزییەکان، لاوازییەکان و سنووردارێتیی رێکارە شاراوە(پەنگراوە) جیاجیاکان و هەڵسەنگاندنیان لەگەڵ توانایییەکانی تاك یان گرووپێك کە بڕیارە ئەوە بەڕێوە ببات.

* هەڵبژاردنی چالاکترین و باشترین بەربژار لەنێوان ئەو بەربژارانەدا کە هەیە، یان کێشانی رێبازێکی تەواو نوێ.

* دیاریکردن وکێشانی بەرنامەی گشتیی چالاکییەکان کە بریتین لە بەرنامەگەل قۆناغی بچووك تر و رێکاری پێوەندیدار بەوانەوە کە هەرکام لەم قۆناغگەلە ئامانجی پێوەندیدار بەخۆیانیان هەیە کە لە کۆتاییدا دەبنە هۆی گەیشتنی بەرنامەی گشتی بە ئامانج و بە ئاکام گەیشتنی ئامانجی سەرەکی. بەدەربڕینێکی دی، بەرنامەی ستراتیژی خۆی لە چەند ژێربەرنامە پێك دێت کە رێکار و میتۆدی تایبەت بە خۆیان هەیە و هەنگاوەکانی ئەوان پایەکانی بەرنامەی سەرەکیین.

ئاستەکانی بەرنامەڕێژیی:

رێبەرانی خەباتەکان لە داڕشتنی بەرنامەی ستراتیژیدا دەبێ بزانن کە قۆناغ و ئاستێکی جیاواز بۆ بەرنامەڕێژی هەیە. بەرزترین ئاست، ستراتیژیی گەورەیە، دوای ئەو ستراتیژیی کاتی و بەدوای ئەودا رێکار و شێوازی دی هەیە.

ستراتیژی گەورە، ستراتیژییە کاتییەکان، تاکتیك (ڕێکار)ەکان، شێوازەکان.

ستراتیژیی گەورە: ستراتیژیی گەورە چوارچێوەیەکی گشتی و بەستێنێکی بنەڕەتییە کەهەوڵ دەدا بۆ هاوئاهەنگی و ئاراستە کردنی ئەو سەرچاوانەی کە هەیە و ڕێکخستنی گشتیی سەرچاوە ئابووری، مرۆیی، مەعنەوی و سیاسییەکان و هتد.. و بزووتنەوە جەماوەرییەکان بۆ گەیشتن بە ئامانج.

ستراتیژیی گەورە بریتییە لە دیتن و هەڵسەنگاندنی حەقیقەتی ئامانجەکانی بزووتنەوە ، هۆکارەکانی دی کە لەوانەیە لە قۆناغە جیاجیاکاندا کاریگەر بن و هەڵبژاردنی هونەر و میتۆدی بەڕێوەبەریی.

بۆنموونە ستراتیژی دیاری دەکا کە خەبات بە شێوەی ناتوندوتیژی بێت یان بە شێوەی تۆختر. چۆن ئامانجەکان دەبێ بە ئاکام بگەن و دەرەنجامە درێژماوەکانیان کامانەن. ستراتیژیی گەورە چوارچێوەیەکی گشتی بۆ هەڵبژاردنی ستراتیژییەکانی ئاست خوارتر کە بۆ خەبات بەکار دێن، دیاری دەکات. ئەم ئاستە بریتییە لە دابەشکردنی چالاکییەکان لەنێوان گرووپە دیاریکراوەکان وتەرخان کردنی پێداویستی و سەرچاوەکان بەوان و گرنگتر لە هەموو ئەمانە، ئەم ستراتیژییە دەبێ بەشێوەیەکی روون، پێوەندی نێوان شێوە جیاجیاکانی خەبات و شێوازەکانی بە ئاکام گەیشتنی ئامانج دیاری بکات.

ستراتیژیی گەورە ستراتیژییەکی گشتگیرە بە چەمك و چوارچێوەیەکی پەرەگرتوو کە ئامانجی گشتیی خەبات، ستراتیژییە کاتییەکان، شێوازەکان، ڕێکارەکان وسەرچاوەکانی خەبات دیاری دەکات. ستراتیژیی گەورە لە هەموو ئەوسەرچاوە گونجاوانە کە لەبەردەست گرووپدایە کەڵك وەردەگرێ (سیاسی، مرۆیی، ئابووری، ئاکاری و هتد) تا بەستێنی دەست گەیشتن بە ئامانج پێك بێت.

لەوانەیە ستراتیژیی گەورە، بریتی بێ لە چەند ستراتیژیی کاتی بۆ دەست گەیشتن بە ئامانجی تایبەت لە قۆناغە جیاجیاکانی خەباتدا.

ستراتیژییە کاتییەکان: مەبەست لە ستراتیژییە کاتییەکان داڕشتنی باشترین شێوەی گەیشتن بە ئامانجە. چڕبوونەوەی ئەم ستراتیژییانە لەسەر کات، بۆ چییەتی و چۆنیەتی خەبات و ئەمەیە کە چۆن دەکرێ بە بەرزترین ئاستی کارامەیی بگەیت. ستراتیژیی کاتی بەرنامەی

دابەشکردنی کردەیی، کارامە و شێوازی کەڵك وەرگرتن لە کەرەستەی لەبەردەست بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانە.

لەوانەیە ستراتیژی بریتی بێ لە هەوڵ و تێکۆشانێك کە پێویستن بۆ پەرەپێدانی بارودۆخێکی ستراتیژی و گۆڕینیی بە بەنرخترین حاڵەت و بەدەستهێنانی سەرکەوتن بێ پەنابردنە بەر خەباتی ئاشکرا (گۆڕینی هێندێ لە هەڕەشەکان بۆ هەل).

بەسەرنجدان بە چییەتی خەبات، بیری ستراتیژی، ئەندێشەیەکی سیاسییە بۆ چۆنیەتی گەشە و پەرەپێدانی بەرنامەی خەباتگێڕی و چۆنیەتی تێکەڵ کردنی ئەندامە پرژوبڵاو و جیاجیاکانی، تا بەشێوەیەکی سوودمەند بۆ گەیشتن بە ئامانج بە یەکترییەوە پێوەند بدرێن. ستراتیژی بریتییە لە دیتن و هەڵسەنگاندنی دەرەنجامەکانی سەرچاوەگرتوو لە چالاکییەکان و ئاکامە شیمانەییەکانی بەرهەم هاتوو لێیان. گەشەی چالاکییەکانی بەرنامەی گشتی، هەناردنی بەرنامە بە رووەکانی خوارەوەتر، رێکخستنی زیرانەی گرووپە جیاجیاکانی خەبات لە چالاکییە جیاجیاکاندا، لەبەرچاوگرتنی پێداویستییەکان بۆ بەکردەیی کردنی رێکاری هەڵبژێردراو و لە ئەگەری دەست گەیشتن بە سەرکەوتنە کاتییەکاندا، بەرزنرخاندنی ئەوان وکەڵك وەرگرتنی باشتر لەوان لە کۆی ئەو بابەتانەیە کە لە بەرنامەی ستراتیژیدا دەبێ لەبەرچاو بگیردرێت.

ئەو ستراتیژییانەی کە لە ئاستی خوارەوەدان لە چوارچێوەی ستراتیژیی دایکدا کار دەکەن. تاکتیك(رێکار)ەکان و میتۆدەکان کەرستەی بە ئاکام گەیشتنی ستراتیژییەکانن.

بۆ دەست گەیشتن بە باشترین کارامەیی، دەبێ تاکتیکەکان و میتۆدەکان لە ئاقاری بە ئاکام گەیشتنی ستراتیژی و هاوهەنگاو لەگەڵ پێداویستییە پێویستەکان بۆ گەیشتن بە سەرکەوتن، هەڵدەبژێردرێن و کەڵکیان لێ دەگرن.

لە فۆرمۆڵەکردنی ستراتیژی بۆ خەباتی ناتوندوتیژی، دەبێ سەرنج بەم چەمکانە بدرێ:

ئامانجەکان، سەرچاوەکانی هێزی خەبات، ئامانجی دەسەڵات، سەرچاوەکانی هێزی دەسەڵات، رۆڵی کردەیی و پەنگراوی هێزە سێهەمییەکان[1]، رێکارەکان و شێوازەکانی کردەوە و دژکردەوەی شیمانەیی دەسەڵات، رێکارەکان وشێوازەکانی کردەوە و دژکردەوەی کۆمەڵایەتی بزووتنەوەی خەبات (دژکردەوەکانی بەرگری و پەلاماردەرانە) پێشەکیيە پێویستەکانی کارێك و پێداویستییەکانی ئەم میتۆدە بۆ بەدەستهێنانی سەرکەوتن، دینامیزمناسیی خەبات و

---

(١) مەبەست لەهێزی سێهەم بیروڕای گشتیو رێکخراوە نێونەتەوەییەکانە - و.

شـرۆڤەکردنی لــە بــارودۆخی بگــۆڕدا و ســەرەنجام هەڵســەنگاندنی میکــانیزمی ئــاڵوگۆڕ و گۆڕانکارییەکان و کاریگەرییان لەسەر خەبات و شێوازەکانی.

تاکتیك(ڕێکار)ەکان: تاکتیك بەرنامەیەکی سنووردار و کاتییە لە هــەموو بەرنامــەکانی خەبات و چالاکییەکانی. لە پرۆسەی ڕێکخستنی تاکتیکدا ئەم بابەتە لە بەرچاو دەگیردرێ کە چۆن دەبێ لە کەرەستە و ئامێری بارودۆخی هەنووکە بە باشترین شێوە کەڵك وەربگیردرێ، تــا بەم شێوە بتوانن بە بەشێك لە ئامانجــەکان بگــەن کــە لــە چوارچــێوەی ســتراتیژیی گــەورە و دوائامانجدا بەرنامەڕێژی کراوە. لە ڕاستیدا تاکتیك بریتییە لە بەشێکی پچووك لــەڕێکارەکان کە لە چوارچێوەی بەرنامەی سەرەکی و دایکدا هەیە و وەکو ستراتیژییەك لە دڵــی ســتراتیژیی گەورەدا جێی گرتووە. تاکتیکی کاتی دەبێ لەچوارچێوەی ســتراتیژیی کــاتی کــە ئــەویش لــە چوارچێوەی ستراتیژیی گەورەدا جێی گرتووە شرۆڤە و تاوتوێ بکرێ.

تاکتیکەکان لە ڕاستیدا بە هەڵسەنگاندن و سەروسامان دانی چۆنیەتی بەڕێوەبردنی شێوازە دیاریکراوەکانی چالاکییەکەوە خەریك دەبن و ئەوەی کە چۆن بەڕێوە دەچن و ئەوەی کە گرووپ و یەکەکانی خەبات لە کاتێکی دیاریکراودا و لە بەرانبەر ئامانج و ئەرکی دیــاریکراودا چــۆن دەبێ کار بکەن.

تاکتیك بەبەراورد لەگەڵ ستراتیژیدا لە ئاستێکی خوارتردایە و بۆ قۆناغی زەمەنی کــورتتر و چوارچێوەی شوینگەیی بچووکتر__ بە ڕێژەی تاکەکان و گرووپگەل بچووکتر و ئامانجی کاتیی یان تێکەڵێك لەم هەل و مەرجانە بەکار دێت.

شێوازەکان: بــە واتــای هەڵبــژاردنی ئــامێر و شــێوازی بــە ڕێــوەبردنی هونــەری خــەباتی ناتوندوتیژییە کە خۆی بریتییە لە ڕێکارگەلێکی جیاجیا وەکــو شــێوە جۆراوجۆرەکــانی مــان گرتن، هاوکاری نەکردنی گروپی و دەستەیی و سیاسی و هتد.

داڕشتنی بەرنامەیەکی ڕێك و پێك و ئامانجدار و هەروەها گەشەی ئەو بەرنامەیە، بــۆ بــە ئاکام گەیشتنی ئامانج و ئایدیالەکان پێویستیی بە فۆرمۆڵەکردنی ڕێکوپێك و هەڵبژاردنی بە مشوورانەی:

ستراتیژیی دایك، ستراتیژیی کاتی، تاکتیکەکان و شێوازی باش هەیە.

هێندێ لە توخمە سەرەکییەکانی خەباتی ناتوندوتیژی:

بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی خەبات، ستراتیژییەکی یەکسان نییە کە بتوانێ لە هەموو قۆناغەکاندا بە باشترین شێوە کار بکات. هەروەها هونەر و شێوازی هەڵبژێردراو بۆ خەبات، دەبێ کاردانەوەیەك بێ[1] بۆ گەشەی ستراتیژییە جیاجیاکان لە قۆناغە جیاوازەکان و هەل و مەرجە جیاجیاکانی خەبات. (لە راستیدا بەرنامەڕێژی لە خوارەوە بۆ سەرەوە و لە سەرەوە بۆ خوارەوەیە بەو واتایەی کە سەرەتا ستراتیژیی گەورە دیاری دەکرێ، بەدوای ئەودا ستراتیژییە کاتییەکان، تاکتیکەکان و پاشان شێوازەکان. دواجار دەکرێ لەسەر بنەمای میتۆدە هەڵبژێردراوەکان پێداچوونەوە بەسەر بەرنامەی ستراتیژیی کاتیدا بکرێ). سەرەڕای ئەمە، لەوانەیە زۆرجار شێوازی خەباتی ناتوندوتیژیی پێویستی بە تێکەڵکردن وکردنەیەك بێت لەگەڵ ستراتیژیی گەورە بە کەڵك وەرگرتن لە رێکارەکانی دیکە.

ئەم خاڵە بەو مانایە نییە کە بۆ بە ئاکام گەیشتنی ئامانجەکانی خەباتی ناتوندوتیژی دەکرێ هەر هونەر و شێوازێك بەکار ببردرێت. بەڵکو بەم واتایەیە کە تاکتیکەکان لەسەر بنەمای بەرنامەی ستراتیژیك دیاری دەکرێن و لەسەر بنەمای تاکتیکەکانیش بەرنامەی ستراتیژیك پێداچوونەوەی بەسەردا دەکرێ. (بۆنموونە ئەگەر لە قۆناغێك لە بەرنامەدا، شێوازی خەبات بە شێوەی توندوتیژانە بگۆڕدرێت، چییەتیی گشتیی ستراتیژی دەکەوێتە ژێر پرسیارەوە و دەبێتە هۆی رووخانی ژێرخانەکان و پرۆسەگەلێك کە خەبات لەسەر بنەمای ئەوان کار دەکات، ئەم کارە لە باشترین دۆخدا دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی کارامەیی و لە خراپترین حاڵەتیشدا رووبەڕووی شکست دەبێتەوە). لەسەر ئەم بنەمایە، پاش پێداچوونەوە بەسەر بەرنامەی ستراتیژیکدا، دەکرێ شێوازە جۆراوجۆرەکانی وەك بانگەشە، راهێنانی گشتی، قبووڵکردنی داخوازی لایەنی بەرانبەر، وتووێژ و لە چەشنی ئەوان یان تێکەڵکردنی ئەوان لەگەڵ میتۆدەکانی گەمارۆی ئابووری بەمانگرتنە کرێکارییەکان لەجێی شێوازە هەنووکەییەکان دابنێین تا بکرێ بە باشترین شێوە بۆ بە ئاکام گەیشتنی ئامانجەکان هەنگاو هەڵبگیردرێتەوە.

بەرنامەڕێژی بۆ خەباتی ناتوندوتیژی زۆر بنەڕەتییە: "خەبات لەسەر بنەمایەکی بەرنامەداڕێژراو دەست پێ بکەن و درێژە بدەن و بە پشت بەستن بە تواناییەکانی خۆتان بە

---

(1) Feed Back.

سەرکەوتن هیوادار بن." ئەمە پەیامێك بوو کە (چارلز ئێستیوارد پارنێل)[1] لەسەر بزووتنەوەی خەباتگێڕی گوندنشینانی ئیرلەندی ناردی کە بە شێوەی خۆبواردن لە بەکرێ گرتنی زەوی و زار لە ساڵەکانی ١٨٨٠-١٨٧٩ی زایینی خەباتیان کردبوو. " تەنیا پشت بە خۆتان ببەستن نەوە تاکێکی دیکە".

سەرنج و پابەندی بە بەرنامەڕێژی بۆ خەبات و دەستپێکردنی خەبات لەسەر ئەم بنەمایە، هۆکارێکی گرنگە بۆ راکێشانی یارمەتی و هاوکاریی ناتوندوتیژیی دیتران، بەڵام ئەم سەرکەوتنە تەنیا و تەنیا لە چوارچێوەی پشت بەستن بە تواناییەکانی خۆ مەیسەر دەبێ. لەسەر بنەمای ئەم باوەڕە، ئەگەر دیتران لە هاوکاریکردن خۆیان پاراست، ئەگەر بێت و بەرنامەی ستراتیژیك بە دروستی رێکخرابێ، خەباتگێڕان شانسی سەرکەوتن لەدەست نادەن.

ئەگەر بێت و بەرپرسیارێتی دۆڕاندن و سەرکەوتن بدرێتە دیتران، ئەوکاتەی کە ئەوان لە هاوکاریکردن خۆببوێرن، خەبات شکست دەهێنێ. لە هەر حاڵدا لە خەباتگەلێکدا کە خەڵك و رێبەرانی بزووتنەوە تووشی بێ هیوایی و نائومێدیی دەروونی بن، شیمانەی ئەوە دەکرێ کە بەرپرسیارێتی بە هێزەکانی دەرەوەی خەبات بدرێ. خەباتی درووست و بەهێز ئەوەیە کە شکست و سەرکەوتنەکانی لە گرۆی کردەوەی خودی تاکەکاندا بێت و هەوڵ و تێکۆشانی ئەوان چارەنووسی خەبات دیاری بکات.

فۆرمۆڵەکردن و داڕشتنی بەرنامەیەکی ستراتیژیکی بەڕێوەبەری و لۆژیکییانە بۆ خەباتە نا توندوتیژانەکان، پێویستی بە تێگەیشتن و سەردەرهێنان لە تایبەتمەندییە بگۆڕەکان، دینامیزم ناسی و میکانیزمەکانی خەباتی ناتوندوتیژی هەیە.

سەرنجدان لەم خاڵە گرینگە کە هەموو بەرنامەکان، شێوازەکان و چالاکییەکانی خەبات دەبێ بژار بکرێن تا ئەو بەشە لە چالاکییەکان گەشە بکەن کە یارمەتیی سەرکەوتن و دەست گەیشتن بە ئامانجەکان دەدەن و ئەوانە وەلا بنرێن کە لەسەر بەرەوپێش چوون و بە ئاکام گەیشتنی خەبات کاریگەری نیگەتیڤیان هەیە.

هەروەها سەرنج بە فاکتەرەکانی دیکەش گرینگە" وەکو هۆکارە دەروونی، ئاکاری، جوگرافیایی و فیزیکی، کات دیاریکردن، رێژەی کەسەکان و پوتانسییەلێك کە بوونی هەیە، پێوەندیی نێوان ئامانج و چڕبوونەوەی هێز، پاراستنی پێشەنگی و دەسپێکەر بوون و سەرنجدان

(1) Charles Stewart Parnell

بەو بەشە لە شێوازەكانی چالاكی و خەبات كە زۆرتر دەبنە هۆی دەست گەیشتن بە ئامانجەكان و بە ئاكام گەیشتنی خەبات.

لێرەدا لەمە زیاتر لەسەر گرینگیی بەرنامەی ستراتیژیك لە خەباتە جەماوەرییەكاندا جەخت ناكەینەوە و تەنیا وەبیر دێنینەوە كە بەرنامەی ستراتیژیك، رەمزی سەركەوتنی خەباتە كۆمەڵایەتی و سیاسییەكانە. هەبوونی بەرنامەی ستراتیژیك بە واتای سەركەوتنی لەسەداسەدی خەبات نییە، بەڵكو شیمانەی سەركەوتن و بە ئاكام گەیشتنی هەموو، یان بەشێك لە ئامانجەكان زیاد دەكات.

هەنگاوەكانی بەرنامەڕێژیی ستراتیژیك بۆ پێكهێنانی چاكسازی بە قازانجی جەماوەر لە رژێمە دەسەڵاتخوازەكان

خەباتی بێ توندوتیژی، بریتییە لە شێوازی گەیشتن بە ئامانج بە كەڵك وەرگرتن لە شێوازە كۆمەڵایەتی، دەروونی، ئابووری و سیاسییەكان، هاوڕێ لەگەڵ شێوازەكانی هاوكاری نەكردن وكەلێن سازكردن لەناو دەسەڵاتدا.

ئەم شێوازە، میتۆدێكە لەسەر بنەمای بەكارهێنانی ئابووری، كۆمەڵایەتی و سیاسی لە ئاقاری بە ئاكام گەیشتنی خواستە مرۆییەكان، بە بناغەدارشتنی توانای دەربڕینی دژایەتیی، خۆبواردن لە هاوكاری كردن، خەبات كردن و كەلێن نانەوە لە ریزەكانی دوژمندا. بەواتایەكی دی خەڵك خۆ لە بەڕێوەبردنی ئەو كارانە دەبوێرن كە دەبێ ئەنجامی بدەن و كارگەلێك بەڕێوە دەبەن كە قەدەغەیە.[١]

هەموو حكومەتەكان بۆ مانەوەی خۆیان پێویستیان بە پشتیوانی و هاوكاریی جەماوەر هەیە. كاتێك كە جەماوەر لەم هاوكاری كردنە خۆدەبوێرن، دەسەڵاتداران بێ هیچ پەناگە و پاڵپشتێك دەروخێن. لە مێژووی مرۆڤایەتیدا شێوازە ناتوندوتیژییەكان لە زۆر بابەتدا بۆ بەرەنگاربوونەوەی چەوسانەوە و ستەم، دەسەڵاتی سەرەڕۆكان، داكۆكی لە هەندێ لە بەهاكان و پەرەپێدان بە ئازادی بەكارهێنراون.

لە رابردوودا ئەم خەبات و بەرەنگاربوونەوانە، بەشێوەیەكی بەربلاو ئاكامی تێگەیشتنی راستەوخۆی جەماوەر، رووداوەكان ودژكردەوە خۆڕسكە جەماوەرییەكان بووە و خەڵك لە

(١) هەموو ئەم كارانە لەسەربناغەی خۆبواردن لەتوندوتیژی دامەزراون - و

ڕێگای خەباتدا، کەمتر ئامانجەکانیان بەشێوەی یەکجارەکی و روون دیاری دەکرد و بێ ئـەوەی کە بەوردی بزانن کە چییان دەوێت، خەباتیان دەکرد. هێنـدێ لـەم خەباتانـە لـە شـێوازەکان، میتۆدەکان و بەرنامەڕێژیی تاکتیکی بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانیان کەڵکیان وەرگرتووە، بـەڵام ڕێژەیەکی زۆرکەم لەوان بۆ ڕێبەری کردنی خەبات لە ڕێگای گەیشتن بە ئامانجدا پێڕەوییان لـە بەرنامە ستراتیژیکەکان کردووە. ئێستاکە گرووپە جەماوەرییەکانی سەرقاڵی خەبات، ناچار نین بۆ بەرنامەڕێژیی خەبات لە ئەلف و بێی سەرەتاییەوە دەست پێ بکـەن وبـە ئاسـانی دەتـوانن سەردانی شێوازە داڕێژراوەکانی ئەم خەباتانە بکەن. بە تێگەیشـتنی قـوڵتر لـە شـێوازەکانی خەبات، بە شەریك کردنی زانسـتی پێوەندیـدار بـەم میتۆدانـەوە ، بـە کـەڵك وەرگـرتن لـە بەرنامـەی سـتراتیژیك و بەرنامەڕێـژیی درێژخایـەن_ کاردانـەوەی خەباتـە جەماوەرییـەکان کاریگەرتر و کارامەتر دەبێ.

لە درێژەدا، ئەو هەنگاوە گرینگانە دەخرێنە بەرباس کە دەبێ لە بەرنامـەی سـتراتیژیکدا سەرنجیان پێ بدرێ:

قۆناغی یەکەم: هەڵسەنگاندنی سەرەتایی و شرۆڤەکردنی بەرایی

* تاوتوێکردنی ناکۆکییەکان لە روانگەی هەردوو لاوە (خەڵك و دەسەڵات).

* ئامادەکردنی راپۆرتێکی تاوتوێ کـراو بـۆ هەڵسـەنگاندی ئـەو بارودۆخـە کولتـوری، سیاسی، ئابووری و کۆمەڵایەتییانەی کە لەوڵاتدا لـە ئـارادان هاوکـات لەگـەڵ دابەشـکردنی دانیشتوان.

* ئامادەکردنی لێکۆڵینەوە ستراتیژیکەکان، بەواتای دیاریکردنی لاوازی و توانای هەردوو لایەن، دیاری کردنی سەرچاوەکانی هێـزی هـەردوو لایـەن و ئـەو بنیاتگەلـە کـە پاڵپشـت و پشتیوانیانن، شرۆڤەکردنی ئەو سەرچاوانەی کە لە دەست دەسەڵاتداران یان خەڵکدایە، پرسیار و توێژینەوە لەم باسەدا کە هەردوو لایەن لـە چ بابەتێکـدا بەیەکـەوە بەسـتراونەتەوە و رادەی سەربەخۆییەك کە هەرلایەن لەلایەنی بەرانبـەر هەیـەتی و لـە کۆتاییـدا توانـای خـەباتگێڕی هەردوو لایەن.

* هەڵسەنگاندنی ئەم بابەتە کە کام یەك لەسەرچاوەکانی هێزی دەسـەڵات شـکێنەرترە و بۆ لاوازکردن و وەبەر ئامانجی هێرش دانان باشترە.

* دیاریکردنی رۆڵ و روانگەی کەسانی سێیەم (وڵاتەکان و رێکخراوە نێونەتەوەییەکان)و هەروەها گرووپ و رێکخراوە بێ لایەنەکان.

* هەڵسەنگاندنی ئەو هۆکارە دەرەکییانە کە لەسەر رێکارەکانی خەبات کاریگەری دادەنێن" هۆکارە جوغرافیایی، ئاو و هەوا و بارودۆخی ناوچەیی، هۆکارە بنەڕەتییەکان وهتد.

* دیاریکردنی ئەو تەوژم(ئامراز)ی گوشارانە کە دەکرێ بۆ دیاریکردنی ئامانج و بە ئاکام گەیشتن کەڵکی لێ وەرگرین.

* بابەت و هۆکارەکانی سەرەوە دەبێ بەباشی تاوتوێ بکرێن تا بەم ئاکامە بگەین کە ئایا لە بارودۆخی هەنووکەدا دەکرێ لە قۆناغێکی زەمەنی دیاریکراودا بە ئامانج بگەی و ئایا دەست پێکردنی خەباتی ناتوندوتیژی ئاکامێکی دەبێ یا نا. خەڵك دەبێ تاوتوێی بکەن کە کام یەك لە هۆکارەکانی سەرەوە پایەدارن، کامیان بگۆڕن و لەدوو لایەن کامیان دەتوانن بەشێوەی راستەوخۆ لەسەر ئەم هۆکارانە کاریگەری دابنێن _ خەڵك یان دەسەڵات.

قۆناغی دووەم: بڵاوکردنەوەی ستراتیژی:

رێبەرانی خەبات دەبێ بۆ گەشە و بڵاوکردنەوەی ستراتیژیی گشتیی خەبات تێ بکۆشن و لەپێش هەموو شتێکدا، ئامانجی سەرەکیی خەبات بە شێوەی رێکوپێك بە دەستەواژەگەلی روون دیاری بکەن و لەچوارچێوەی دەستەواژەگەلی گشتیدا لێکیان بدەنەوە کە خەباتی ناتوندوتیژی چۆن دەبێ کار بکات تا بە ئاکام بگات. ئەم قۆناغە بە قۆناغی سەرەکی، بنەڕەتی و ریشەیی رێنوێنی کردنی خەبات و هاوئاهەنگی و خەت پێدان بە سەرچاوەکان بۆ بە ئاکام گەیشتن لە درێژ ماوەدا دێتە هەژمار.

ئایا تەنیا بە بەرنامەی کاتی، دەکرێ بە ئامانجی سەرەکیی خەبات گەیشت؟ لە حاڵێکدا نەکرێ، دەبێ خەبات بە شێوەیەکی هەڵسەنگێنراو و رێك و پێك بە قۆناغگەلێکی جیاجیا دابەش بکرێ کە خاوەن وردەکاریی زیاتر و ئامانجگەلی پەیتاپەیتا و ریزبەندی کراوێك بن و لە راستیدا خەبات بە چەند قۆناغ دابەش بکرێ.

لەم قۆناغەدا بۆ هەرکام لەم قۆناغە جیاوازانە کە خاوەن ئامانجی کاتی و سنووردار بەڵام لە چوارچێوەی ئامانجی گشتیدان، ستراتیژییەکی ناوازە(بژاردە) ئامادە بکرێ. لە راستیدا لەم قۆناغەدا چوارچێوەی خەبات کە بەر لەمە بەربڵاوتر بوو، بۆ چەند قۆناغی خەباتکارانە دابەش

دەبێ کە هەرکامیان تایبەتمەندی و ستراتیژیی خۆیان هەیە. ڕێبەرانی خەبات دەبێ کات، شوێن، چۆنیەتی و ئەوکەسانەی خەبات دەکەن بە شێوەی ڕێك و پێك و ڕوون بە ناوبردنی وردەکارییەکان ڕوون بکەنەوە.

لەم قۆناغەدا ڕێبەران دەبێ ئەو تاکتیکە کاتییانە و شێوازە بژاردەکان هەڵبژێرن کە یارمەتیی بە بە ئاکام گەیشتنی ستراتیژییەکان دەدەن. سەرنجدان لەم خاڵە گرینگە کە هەڵبژاردنی ئەم تاکتیك و میتۆدانە دەبێ لە چوارچێوەی بەرنامەیەکی ستراتیژیکدا بێت و ئەم هەڵبژاردنەش تەنیا پاش دیاری کردنی ستراتیژیی دایك بەڕێوە بچێت. هەڵبژاردنی شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی دەتوانێ هەڵگری شێوازەکانی مانگرتن، ناڕەزایەتی، ڕازی کردن و دەست تێوەردان بێت کە لە هەل و مەرجی جیاجیادا بەسەرنجدان بە بەرنامەی ستراتیژیك، ئامانج، لێکدانەوەی ستراتیژیك و هەروەها ژێر بەرنامەی خەباتگێڕانەی هێندێ لەم شێوازانە، لە ئەوانی دی باشتر کار دەکەن. بەتایبەتی ئەوەکە هێندێ لەم ڕێگەچارانە کاردانەوەیەکی زۆر باشیان لە سنووردارکردن و زەبرلێدان لە بەرژەوەندیی هێزی ڕژێمدا هەیە.

ڕێبەرانی خەبات دەبێ دڵنیا بنەوە کە بەرنامەی ستراتیژیکی دەست نیشان کراو لەگەڵ ئامانجەکانی خەبات، جۆری تەوژمی گوشار و جۆری تاکتیك و میتۆدەکاندا تەباییان هەیە.

قۆناغی سێیەم: تواناسازی

ڕێبەرانی خەبات دەبێ دڵنیا بن لە توانای جەماوەر وەك بەڕێوەبەرانی خەبات، لە بەڕێوەبردنی بەرنامەی ستراتیژیك. چونکوو ئەگەر جەماوەر لێهاتوویی و توانای بە ئاکام گەیشتنی بەرنامە و ستراتیژیی ڕێك و پێککراویان نەبێت، پرسیار و توێژینەوە بۆ بەدەستهێنانی شێوازگەلێك بۆ زیاترکردنی توانای جەماوەر پێویستییەکی حاشا هەڵنەگرە و ئەگەر ڕێگە چارەیەکی وا لەبەردەستدا نەبێت، ئەوە دەبێ بەرنامەی ستراتیژیك چاك بکرێتەوە.

پێویستە ڕێبەران توانایی ئەو بنیات و ڕێکخراوانە کە لە دەرەوەی دەسەڵاتدان بەهێز بکەن، بەتایبەتی ئەگەر بەرنامەی ستراتیژیك لەسەر بنەمای هاوکاری و بەشداریی ئەم بنیاتانە لە مانگرتنەکان و دەربڕینی دژایەتییەکان داڕێژرابێت.

پێویستە ڕێبەرانی خەبات بۆ ڕاکێشانی بەشداری و بەهرەمەندبوون لە پشتیوانی هێزەکانی سێهەم بەرنامەڕێژی بکەن، بەڵام نابێ بەتەواوی پشت ئەستوور بن پێیان.

قۆناغی چوارەم: دەسپێکی خەبات

لەم قۆناغەدا رێبەرانی خەبات پێویستە:

* لەسەر تواناکانی هێزە جەماوەرییەکان و لاوازی دەسەلاّت لـە چوارچـێوەی بەرنامـەی ستراتیژیکی گەورە، ستراتیژیگەلی ئاست خوارتر و میتۆدەکانی خـەبات چـڕبنەوە، بەتایبـەت ئەوانەی کە دەبنە هۆی سنووردارکردن و تێکشکاندنی سەرچاوەکانی هێزی دەسەلاّت.

* لە کردەیی بوونی بەرنامەی ستراتیژیك لە چوارچێوەیەکی رێکوپێـك و رێکخـراودا کـە دوور بێت لە هـەر جـۆرە توندوتیژییـەك دلّنیـا بنـەوە، چـونکوو پشـت بەسـتن بـە شـێوازی توندوتیژانە دەبێتە هۆی لاوازیی هێزە جەماوەرییەکان.

* هەروەها لەم بابەتە دلّنیا بنەوە کە چالاکییەکانی بەرنامەی ستراتیژیك ئازادیی کردەیی بیٚ کەم و زیاد بۆ خەبات دەداتە جەماوەر (لە راستیدا بەرنامەی ستراتیژیك دەبیٚ لێهاتوویی سپاردنی دەسەلاّتی ببیٚ).

دلّنیابنەوە کە هێزە جەماوەرییەکان دەستیان دەگاتە سەرچاوە هەستیار و گرینگەکان.

* بەرنامەیەکی رێکوپێکیان بۆ شێواندنی هاوسەنگی و بارتـەقایی هێزەکـان لـە بـەرەی دەسەلاّتدا هەبێت.

* وێڕای بەرگری لە خۆیان لە بەرانبەر سەرکوتکارییەکانی دەسەلاّتدا، بە رەوتـی خـەبات لەسەر بنەمای شێوازە هەلّبژێردراوەکان درێژە بدەن و لەژێر کارتێکەریی سەرکوتکارییەکاندا، میتۆدی خەبات نەگۆڕن.

* زیاتر لەوە کە دژکردەوە لە خۆیان نیشان بدەن، توانای دەسپێشـخەرییان لـە کـردەوەدا هەبیٚ. بەردەوام لە خەباتدا پێشەنگ بن، تواناییی دژکردەوەی خێرایان هەبیٚ و لـە جێگـرتن و نەبزووتن خۆ بپارێزن. پێویستە خەبات لەسـەر بنـەمای بەرنامـە و میتـۆدە جەماوەرییـەکان بچێتە پێشەوە نەك لەسەر بنەمای شێوازی دەسەلاّتداران.

* بەشێوەی بەردەوام رادەی بەرەوپێشچوونی خـەبات لەگـەلّ بەرنامـەی سـتراتیژیکی لـە پێشدا دانراو هەلّسەنگێنن.

قۆناغی پێنجەم: ئاکامی خەبات

* سەرکەوتن، شکست یان گەیشتن بە هێندیٚ لە ئامانجەکان؟

* له ئه‌گه‌ری سه‌رنه‌كه‌وتندا، تاوتویێ كردنی ڕێكوپیكی خه‌بات و ئه‌و شته‌ی كه‌ به‌ڕێوه‌ چووه‌ و دارشتنی به‌رنامه‌یه‌كی نویێ له‌سه‌ر بنه‌مای وانه‌ و ئه‌زموونه‌ فێربووه‌كان، بۆ ڕێكخستنه‌وه‌ی سه‌رله‌نویێ پێویسته‌.

رۆڵی ڕێبه‌ری له‌ چاكسازییه‌كاندا:

ئه‌و (كاتالیزۆر)[*]ه‌ی كه‌ شێوازه‌كانی خه‌باتی ناتوندوتیژیی جه‌ماوه‌ریی له‌ حاڵه‌تی تیۆری و به‌رنامه‌وه‌ كرده‌یی ده‌كاته‌وه‌، ڕێبه‌رییه‌. ڕێبه‌ران له‌ ڕێی خه‌بات بۆ ده‌ست گه‌یشتن به‌ دیموكراسی، ئه‌ركی جۆراوجۆریان له‌سه‌رشانه‌" كۆكردنه‌وه‌ی هێزه‌ جه‌ماوه‌رییه‌كان، روونكردنه‌وه‌ی ئه‌رك و شێوازی كرده‌وه‌ی خه‌ڵك،[1] وره‌دان به‌ خه‌ڵك، ئه‌و كاته‌ی كه‌ سه‌باره‌ت به‌ سه‌ركه‌وتن بیێ هیوا بوونه‌ یان كه‌وتونه‌ته‌ گومانه‌وه‌، بڕیاردان له‌ بارودۆخی قه‌یراناویدا، یه‌كگرتوویی خه‌ڵك و ڕاگرتنی وره‌ی هاوكاری بۆ ده‌ست گه‌یشتن به‌ سه‌ركه‌وتن.

له‌م سه‌رده‌مه‌دا كه‌ سه‌رده‌می گه‌مه‌ی سیاسی و وێنه‌ گه‌رایی(ئیماژیسم)ه‌ خه‌یاڵییه‌كان و رزگاریده‌ره‌ درۆزنه‌ سیاسه‌ت بازه‌كانه‌، خه‌ڵك سه‌باره‌ت به‌ ڕێبه‌رانی سیاسی تا راده‌یه‌كی زۆر به‌گومانن وبه‌ڕاستی پرسیار ده‌كه‌ن كه‌ ئایا ئه‌م كه‌سانه‌ی كه‌ به‌ئیددیعای ڕێبه‌رایه‌تیی خه‌ڵك، خه‌ریكی كایه‌ كردن به‌ وشه‌كان وپیشاندانی داهاتوویه‌كی روونن، به‌ڕاستی خۆیان به‌و شته‌ی كه‌ ده‌یڵێن باوه‌ڕیان هه‌یه‌ و به‌ڕاستی وته‌كانیان ده‌رخه‌ری كه‌سایه‌تیی ئه‌وانه‌. زۆربه‌ی خه‌ڵك حه‌په‌ساو و دڵشكاو له‌ فێڵبازیی دیكتاتۆرگه‌لێكن كه‌ له‌ژێر پۆشه‌نی دیموكراسی و ئازادیدا خه‌ریكی راكێشانی سه‌رنجی خه‌ڵك بوونه‌ و هه‌ركه‌ ده‌سه‌ڵاتیان به‌ده‌سته‌وه‌ گرتووه‌، تێغی سه‌ره‌ڕۆییان ده‌رهێناوه‌. ئه‌مرۆ باوه‌ڕی خه‌ڵك ئه‌مه‌یه‌، كه‌ ئه‌وشته‌ی كه‌ ئاكامی هه‌ڵبژاردنه‌كان دیاری ده‌كات ئه‌و پاره‌ و سه‌رمایه‌یه‌ كه‌ له‌م ڕێگایه‌دا خه‌رج ده‌كریێ، نه‌ك كه‌سایه‌تی، روانگه‌ی سیاسی و لێهاتوویی پاڵێوراوه‌كان. ئه‌گه‌ر ئه‌م وێنه‌ كه‌ خه‌ڵك له‌ سیاسه‌تمه‌داره‌كان هه‌یانه‌،

(*) مادده‌یه‌كی كیمیاییه‌ كه‌ خێرایی كاردانه‌وه‌ كیمیاییه‌كان زیاد ده‌كات و خۆشی له‌كۆتاییدا هه‌ر وه‌ك خۆی ده‌مێنێته‌وه‌. ئامرازێكی ئاسانكه‌ره‌.

(1) له‌وه‌رگێڕاندا له‌باتی وشه‌ی خه‌باتگێڕان له‌خه‌ڵك كه‌ڵكوه‌رگیراوه‌، به‌م هۆیه‌وه‌ كه‌ جێگیربوونی دیموكراسی له‌سه‌ر داخوازیو به‌شداریی خه‌ڵك به‌ئه‌نجام ده‌گاتو له‌ڕاستیدا هێزه‌كانی خه‌بات خودی خه‌ڵكن، نه‌گرووپ یان حیزبێكی تایبه‌ت _ و.

راست بێت، کاری ڕێبەران لە کۆکردنەوەی خەڵك لە خەباتەکاندا زۆر ئەستەم دەبێت، چونکوو پێویستە بەبوونی ئەم تێگەیشتنە، ڕاستێتی و هەقانەتی خۆیان بسەلمێنن. هەڵبەت لە نێوان سیاسەتوانانداا کەسانێك هەن کە لە بیر و زەینی خەڵکدا وێنەیەکی جیاوازتریان بە نیسبەت سیاسەتوانەکانی دیکەوە هەیە، وەکو نێلسۆن ماندێلا لە ئافریقای باشوور، مارتین لوسەرکینگ لە ئەمریکا، لۆخ والێسا لە پۆلەندا و ئونگ سان سوکی لە بۆرما. ئەم ڕێبەرانە نموونەگەلێکی بەرچاو و دەگمەن لە ڕێبەرانی نەتەوەیین کە لە سیاسەتوانەکانی دیکە و وێنەیەك کە خەڵك لەوان لە زەینیاندا هەیانە، زۆر جیاوازن.

کاتێك کە مەودای نێوان دەسەڵاتداران وخەڵك تا ئەو ڕادە زیاد دەبێت کە خەڵك ئیتر ناتوانن هیچ چاودێرییەکیان لەسەر کردەوە و سیاسەتەکانی ئەوان ببێ، چاکسازی خوازانێك کە بەدوای دامەزراندنی سیستەمی "دیمۆکراتیك"ەوەن، لە دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەك بۆ کۆکردنەوەی جەماوەر لە بەرانبەر سیاسەتەکانی دەسەڵاتدا لە هەوڵدان. لەم بارودۆخەدایە کە ڕۆڵی ڕێبەران گرنگی بەدەست دێنێت، چونکوو ئەوانن کە پێویستە باوەڕبەخۆبوون و هەستی سەرکەوتن ببەنە ناو خەڵکەوە و ئەوان بە یەکگرتن ویەکێتی لەپێناو بەدەستهێنانی مافە سیاسییەکانی خۆیان و پێکهێنانی هاوسەنگی لە سیاسەتەکانی دەسەڵاتدا بانگهێشت بکەن. هەروەها ڕێبەران پێویستە خەڵك لەم بابەتە تێ بگەیەنن کە ئەم خەباتە لەپێناو دەست گەیشتنی هەموانە بە مافەکانی خۆیان و جێگیرکردنی دادپەروەری.

ڕێبەرانی سەرکەوتوو و کاریگەر کە لە گێرە و کێشە نەتەوەیی یان ناوچەیی، نیزامی یان لە نێوان خەڵکی ئاساییدا بە باشی توانیویانە خەباتەکە ڕێبەری بکەن، خاوەن تایبەتمەندییەکی ڕوون و دیارن. ئەگەرچی باوەڕی باو ئەمەیە کە ڕێبەرانی سەرکەوتوو ڕێبەرانێکن کە بە شێوەی زکماکی، تایبەتمەندیی ڕێبەرایەتییان هەیە، بەڵام ئەمڕۆ ئاشکرا کراوە کە زۆربەی توانایی ڕێبەران بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ کێشە و گرفتەکان، لە ڕێگای ڕاهێنان، خوێندەواری و ئەزموونەوە بەدەست دێت.

خەباتی ستراتیژیکی جەماوەری پێویستیی بەم کارەیە کە هەزاران کەس لە خەڵك، ئەگەر نەڵێین ملیۆنان کەس، بە شایستەیی و لێزانی ڕێبەرانی خۆیان باوەڕیان هەبێ. ئەم مەسەلە یەکێك لە پێویستییەکانی سەرکەوتنی خەڵك لە بەرانبەر ڕژێمە دەس درێژیکەرەکاندایە. لە درێژەدا تایبەتمەندییە پێویستییەکانی ڕێبەران، بۆ ڕێنوێنی و بەهێزکردنی خەبات، تاوتوێ کراون:

تایبەتمەندییەکانی ڕێبەران:

ڕێبەران سەرمەشقی شوێنکەوتووەکانیانن:

ئەم بابەتە سەلمێندراوە کە هەر ڕێکخراوێك دەرخەری تایبەتمەندی و خەسڵەتەکانی ڕێبەرانی ئەو ڕێکخراوەیە. ئەو ڕێبەرەی کە لە پێگەی ئیداری و ڕێکخراوەیی خۆی بۆ بەدەسهێنانی بەرژەوەندیی تاکەکەسی سوود وەردەگرێت، نابێ چاوەڕوانی ئەوەی هەبێ کە هەرکام لە ئەندامانی کۆمەڵەکەی شێوازێکی جیا لەمەیان هەبێ. کاتێك ڕێبەرەکان خۆیان تووشی گەندەڵی تاکەکەسی دەبن، گەندەڵی ڕێکخراوەکەش پارێزهەڵنەگر(حەتمی)ە. کاتێك ڕێبەران راستبێژی، فرەکۆشیاری، بوێری و ڕێزی بەرانبەر دەکەنە پیشەی خۆیان، شوێنکەوتووانیشیان هەر بەم شێوە هەڵسوکەوت دەکەن. بەکورتی دەتوانین بڵێین خەسڵەت و تایبەتمەندییەکانی ڕێکخراوێك، دروسکراو و سەرمەشق گیراوە لە رەوشت و ئاکاری ڕێبەرانی ئەو ڕێکخراوەیە. لەپێوەندی لەگەڵ خەباتی جەماوەریشدا هەر بەو جۆرەیە، ئەو خەباتانەی کە خاوەن ڕێبەرایەتییەکی راستبێژ، جەماوەریی و وەفادار بە ئارمانجەکانن، شوێنکەوتەکانی ئەوانیش ئەمەگناسی و خۆڕاگری دەکەنە پیشەی خۆیان. رەنگە بەرچاوترین نموونەیەك کە دەتوانین وەکو کاریگەریی ڕێبەران لەسەر پێڕەوەکانیان دەستنیشانی کەین، دوو ولاتی هێند و پاکستانە. خەڵکانی ئەم دوو ولاتە لە بنەڕەتدا یەك نەتەوە بوون، پاش جیابوونەوەی هێند و پاکستان، دابونەریتێکی جیاوازیان گرتە بەر. هێند رووی هێنایە دیموکراسی و بەدەستهێنانی باوەڕ و رای نێونەتەوەیی و پاکستانیش هەر رۆژە شایەتحاڵی کودەتایەکی نوێ و قەیرانێکی نوێ، دتوانین بڵێین ئەمە لە شێوەی بیرکردنەوەی جیاوازی گاندی وەك ڕێبەری شۆڕشگێڕی هێند و ڕێبەرانی پاکستانەوە سەرچاوەی گرتووە. خەڵکی هێند بەو رەوتەدا کە لەسەر بنەمای مرۆڤ ویستی و یەکترقبوولکردن و هەڵکردن بنیات نرابوو، هەنگاویان نا و، خەڵکی پاکستانیش بەدوای دەمارگرژی و چەقبەستوویی ڕێبەرانی خۆیان.

ڕێبەران و تێگەیشتنی ئەوان لە پێڕەوانیان:

هەر ڕێبەرێك دەبێ ناسیاوییەکی باش و گشتی لەو کەسانە هەبێت کە دەیەوێ لە ڕەوتی خەباتدا ڕێبەرییان کات. لە ئاستی نەتەوییدا ئەم بابەتە بریتییە لە هەڵسەنگاندنی دابەشینی جەماوەر، ڕادەی ئاستی داهات (کرێکاران، وەرزێران، ماموستایان و هتد)، ڕادەی قازانج، بیروباوەڕە ئایینییەکان، جۆراوجۆریی قەومی و نەژادی، سەرچاوەی داهات، هەنارده و هاوردەی خۆماڵی و هەرێمی، ڕادەی بەرهەمهێنانی پاڵێوراوی ناوخۆیی (GDP)، ئەندازەی دەست گەیشتن و ڕادەی پاك و خاوێنی و دەرمان و خزمەتگوزارییە کۆمەلایەتییەکانی دیکە.

خاڵێکی دیکەی جێی سەرنج ئەوەیە کە، ڕێبەرەکان بەم پرسیارە وەلام بدەنەوە کە خەڵك ڕۆژگار(ژیان)ی خۆیان چۆن بەسەر دەبەن. بۆنموونە لەساڵی٢٠٠٢ی زایینی خەڵك لە ولاتی زیمبابۆی ڕۆژانە چەندین سەعاتیان بۆ وەرگرتنی خۆراك بەپێی سەرە، لە سەرەدا(ریز) دەبردە سەر و هەروەها ٢٥٪ لە خەڵك بە نەخۆشی ئایدز (h.i.v) گیرۆدەبوون و هەلاوسانی ئابووری لەساڵدا بە١٠٠٪ دەگەیشت و نرخی بێکاری ٧٠٪ بوو.

ڕاستیی ژیانی خەڵك ئەمە بوو کە ئەوان هیچ داهاتێکی تایبەتییان نەبوو و زۆربەیان تووشی بەدخۆراکی بوون. گەڕان بەدوای خۆراك و چاودێری لە نەخۆشەکان و مردنی ئەندامانی بنەماڵە بە هۆی فەقیری و بێ خۆراکی، بە شێوەیەك خەڵکی سەرقاڵ کردبوو کە هیچ کاتیان بۆ بیرکردنەوە لە بابەتی سیاسی نەمابوویەوە. ئەگەر بارودۆخ بەم خراپییە کارەساتبار نەبوایە، ڕژێم نەیدەتوانی بە بەلاڕێدابردنی بیروڕای نێونەتەوەیی بەم مەسەلانەوە، گوشار و سەرکوتی دژەمرۆیی بەسەر دژبەرانی سیاسی و بنەماڵەکانیاندا بەکار بێنێت. بڕینی جیرەی خۆراکی، کەڵك وەرگرتن لە بەکرێگیراوانی مرۆڤ کوژ بۆ کوشتن و دەستدرێژیی سێکسی لە خەباتگێڕانی سیاسی و بنەماڵەکانیان، نموگەلێك بوون لەسەرکوتی دژە مرۆیی و بێ حەیایی ڕژێمی ئەم ولاتە.

بەرنامەیەك کە ڕێبەران بۆ ڕۆڵی جەماوەر لە خەباتدا لە بەرچاوی دەگرن پێویستە لەگەڵ ڕاستییەکانی ژیانی ڕۆژانەی ئەواندا بێتەوە.

بۆ ڕێبەرە کۆمەلایەتییەکان، هەر تاکێکی تێکەڵ بە خەبات، پێویستە خاوەن ناو و ناوبانگ بێت. ئەوان دەبێ لەسەر بنەمای بەرنامەگەلێکی ڕوون و ماوە بە ماوە، لەگەڵ

خەڵكدا دیدار و دانیشتنیان هەبێ و سەرەڕای ئاڵوگۆڕی بیروڕاكان، پیشانیان بدەن كە ئامانجی سەرەكیی ئەوان لە خەبات، بەدەستهێنانی مافەكانی خەڵكە. تەنیا ئـەوە كـە ڕێبەران جارناجار وەبیر خەڵك بێننەوە كە بارودۆخی ژیان لە حكومـەتی دیموكراتیكـدا چۆن چاكتر دەبێت بەس نییە، ڕێگەچارەی باشتر بـۆ پێوەنـدیی نزیـك لەگـەڵ خەڵكـدا ئەمەیە كە ڕێبەران خۆیان، لە چارەسەركردنی كێشە و گیروگرفتەكانی خەڵكدا بەشداری بكەن.[١]

ڕێبەران دەبێ لە چوارچێوەی ئەركەكانی خۆیاندا شارەزا بن:

لە گەرماوگـەرمی خەباتـدا، هـیچ هۆكارێـك ناتوانێـت، بـەڕادەی ناكارامـەیی و نەشیاوی ڕێبەر ببێتە هۆی شكست و دارمانی ورەی خەڵك.

بڕیارگەلی نابەجێ دەبێتە هۆی مەترسی و زیانگەلی ناكاریگەر و قەرەبوونـەكراو، ڕاستبێژی و بەڵێن لەناو دەبات و ترس و دڵـەراوكێ لەسـەر یـەك بەیـەكی تاكـەكانی خەبات زاڵ دەبێ.

خەڵك لەم ڕوانگەوە سەیری ڕێبەران دەكـەن كـە ئـەوان توانـای سـەركەوتنیان لـە گۆڕەپانی ململانێدا هەیە" ئێستا ئەم گۆڕەپانی ململانێیە گۆڕەپانێكی باوی شەڕ بـێ یان گۆڕەپانی خەباتی ناتوندوتیژی. هەربۆیە تەنانەت ئەوانەی كە زانست و پسـپۆڕیی ئەم كارەشیان هەیە، دەبێ سەرنجی ئەم خاڵە بدەن كە سـەركەوتن لـەم گۆڕەپانـەدا لـە گرۆی لەبەرچاوگرتنی هاوكێشە گەلێكی زۆردایە.

لە ئاستی خەباتی نەتەوەییدا، دەبێ ڕێبەران لە یەكەمین هەنگاودا ئەو توانایـەیان هەبێ كە بە ڕوونی هۆی ئەو خەباتكردنە شرۆڤە كەن و هەروەها بتوانن لە ڕێگای وتن و ئاكاری خۆیانەوە بە كاریگەریی مەعنەوی و ڕۆحی، خەڵك بۆ بەشداری لە خەباتدا هان بدەن. هەنگاوی دیكە ئەمەیە كە چۆنیەتی ڕاكێشانی پشتیوانی هێزە نێونەتەوەییەكان تاوتوێ بكەن و وێڕای سوود وەرگرتن لە سەرچاوە جیاجیاكـان، خـەبات بـە شـێوەیەك ڕێنوێنی بكەن كە كەمترین زیانی لێ بكەوێتەوە.

ڕێبەرانی خەبات دەبێ:

* توانایی شرۆڤە و تاوتوێكردنی بارودۆخەكەیان هەبێ.

---

(١) بۆنموونە مەهاتما گاندی لەگەرەكە هەژارنشینەكانی ناسراو بە گڵاوەكانو لەناو ئەواندا ژیانی دەكرد. و

* میتۆدەكانی خـەباتی ناتوندوتیـژی پـاش تـاوتوێكردنی بارودۆخەكـە بەباشـی هەڵبژێرن.

* بەرنامەی خەباتی ناتوندوتیژی بۆ بەكاربردنی شێوازەكان ئامادە بكەن.

* بەشداربوانی خەبات بۆ چۆنیەتی كەڵك وەرگرتن لەم شێوازگەلە و بەجێگەیاندنی بەرنامەكان رابێنن.

بەرپرسیارێتی ناسی و هەست بە بەپرسیارێتی كردن:

وادیارە راكردن و خۆدزینەوە لەژێر باری بەرپرسـایەتی، یـەكێك لـە تایبەتمەندییـە كەسێتییەكانی تاكەكانی سەردەمی ئێمەیە. بۆنموونە، كاتێك ئێوە لەگەڵ كۆمپانیایەكی خزمەتگوزارییەكانی دوای فرۆش بۆ وتنی كێشەی ئامێرە كڕدراوەكە پێوەندی دەكـەن، جیا لەوە كە كەم و كوڕی دەزگاكە چییە، گـرینگترین پێشـینە(ئەولەوییـەت)ی ئـەو كۆمپانیانە، سەلماندنی ئەم بابەتەیە كـە ئـەو كێشـەیەی كـە پـێش هـاتووە پێوەنـدی بەوانەوە نییە. نموونەیەكی دی خوێندكارێكە كە لە ئەزموونەكاندا سەرنەكەوتووە. ئەو لە یەكەم كاردانەوەدا ماموستاكەی بە هۆكاری سەرەكی سەرنەكەوتنی خۆی دەزانێ.[1] رێبەرانی سیاسیش هەربەم شێوە هەڵسوكەوت دەكەن، ئەوان بەردەوام بانگەشەی ئـەوە دەكەن كە بڕیارەكانی ئەوان لەسەر بنەمای ئەو زانیارییانەی لەبەردەستدایە وەرگیراوە و ناوەرۆكەكەی دروستە، بەلاّم بەهۆی بارودۆخ و گیروگرفتێك كە هەیە ئاكامی نـەبووە. كەوابوو بەوئاكامە دەگەن كە هیچ هەڵەیـەك لەوانـەوە سـەری هەڵنـەداوە. رێبـەرانی نەشیاویش وەكو هێندێ لە خەڵك، هەڵەكانی خۆیـان دەخەنـە ئەسـتۆی بارودۆخـەوە، هەروا كە زۆرێك لە خەڵك وەدرەنگ كەوتنی ئامـادەبوونی خۆیـان لـە دانیشـتنەكاندا بەبیانووی جۆراوجۆری وەك نەبوونی كاتی پێویست، كارگەلی گرنگی دیكە، كیشەگەلی بنەماڵەیی (نەخۆشی مندالاّن، كۆبوونەوەی باوك و دایكـان وهتـد) پاسـاو دێننـەوە، رێبەرانی دۆڕاویش دەستەوداوێنی پاساوهێنانەوەی درۆ و ساختە دەبن. كەڵك وەرگرتن لەم باوەڕە كۆن و عەوامانـە كـە " ئەگـەر سـەرنەكەوتین هـۆی ئەمـە بـوو كـە خـوا نەیویست" شێوەیەكی باوە. بەدڵنیاییەوە رێبەرانی خەبات كەسـانێكی ئاسـایی نـین و

(١) باشترین وێنە دەسەڵاتدارانی ناكارامەن كە هەمیشە گرفتـە هەنووكەییـەكان بـۆ دەسـەڵاتدارانی پـێش خۆیان (پێشینەكان) یان كارشكێنی دیتران دەگەرێننەوە – و.

خەباتیش کارێکی ئاسایی و هەمیشەیی نییە، کەوابوو بۆ بێ‌تاوان نیشاندانی خۆ و پاساوهێنانەوە بۆ کردەوە هەڵەکان، نابێ پشت لە راستییەکان بکەین.

رێبەرێکی شیاو بەرپرسیارێتی شکست لەئەستۆ دەگرێ و ئەگەر لەهێندێ بابەتدا هەڵەیەك رووی دابێت، سەرکۆنەی دیتران ناکات" رێبەری راستەقینە کاتێك بڕیارەکانی ئاکامی نگەتیڤی لێ بکەوێتەوە، بەرپرسایەتییەکەی لە ئەستۆ دەگرێت، وانەی لێ فێر دەبێت و قەرەبووی هەڵەکان دەکاتەوە.[1] لە بەرانبەر رێبەرانێکی وادا، خەڵکیش دەبێ بەهۆی بوێری ئەوان لە بەئەستۆ گرتنی هەڵەکانیان ئەمەگناسییان بکەن. قبووڵکردنی هەڵە یەکەمین هەنگاوە بۆ قەرەبوو کردنەوەی. " هاوڕێیان و هاوسەنگەران ببینن، من هەڵەی خۆم قبووڵ دەکەم، من لە بەدواداچوونی ئامانجەکاندا بەهۆی وردنەبوونەوەی باش و چاودێری نەکردن شکستم خوارد. بەڵام ئەمڕۆ بڕیارم داوە کە ئیتر لە داهاتوودا هەڵەیەکی وا نەکەم. ئێمە دەبێ لە بیری رێگاچارەیەك بۆ پێشگرتن لە هەڵەیەکی لەم چەشنە لەداهاتوودا بین."

رێبەرانی نەشیاو ئاسانترین ریگاکان بۆ کوژاندنەوەی ئاگری لۆمەکردنەکان هەڵ دەبژێرن کە، وەپاڵدانی هەڵەکان بە ژێردەستەکان و پێڕەوانیانە. لە حاڵێکدا رێبەرانی شیاو و کارامە بە قبووڵکردنی شکست، قبووڵ دەکەن کە سەرنەکەوتن لەخەباتی ناتوندوتیژیدا لەهێندێ بابەتدا حەتمییە و هیچ کەس لە خەتاو هەڵە بەدوور نییە.

تەنیا کەسانێك شیاوی لێبووردن و لێخۆش بوون نین کە لە هەڵەکانی رابردوو ئەزموون وەرناگرن و رێگا پێوراوەکان دووبارە تاقیدەکەنەوە .

کەسایەتی دان بە شوێنکەوتوان:

رێبەرێکی لێهاتوو کاتێك باس لە سەرکەوتنەکان و بەختەوەرییەکان دەکات، کەمتر لەوشەی"من" کەڵکوەردەگرێ و لە بری ئەوە، لە وشەی "ئێمە"و ئەگەر کەسێکی تایبەت ئەنجامی دابێت لەوشەی "ئەو" کەڵکوەردەگرێ، تا بەم شێوە بە هاوسەنگەرانی

---

(١) ئەم مەسەلە تەنیا لەبارەی رێبەرانەوە راست نییە، خەڵکیش دەبێ کردەوەی خۆیان هەڵسەنگێنن. ئایا بە تێپەڕبوونی نیوسەدە لەبەنەتەوەیی کردنی پیشەسازی نەوت ئێمە ئیرانییەکان کردەوەی خۆمانو ئەوەی کە لەگەڵ حکوومەتی دوکتور موسەدقدا کردمان هەڵسەنگاندووە یا هێشتا ئیستیعمارو دەستێوەردانی بێگانەکان (و هێندێ جاریش کارگێڕی ئەو کەسایەتییە گەورە) بە هۆکاری شکست دەزانین- و.

خۆی کەسایەتی و پرستیژ بدات. ئەو بەم کارەی ئەوە وەبیر دێنێتەوە کە سەرکەوتن ئاکامی هەوڵ و تێکۆشانی هەمووان بووە.

دەبێ لە هەموو کەس ئەمەگناسی بکرێت، منداڵێك کە هێرشی هێزە دژە شۆڕشەکانی راپۆرت داوە، پیرەژنێك کە ئاوی داوەتە خۆپیشاندەران، کچێکی لاو کە بە زەوقی خۆی راگەیەندراوەکانی گەڵاڵە کردووە و پیاوێك کە بە وەمەترسی خستنی گیانی خۆی راگەیەندراوەکانی بلاو کردۆتەوە، رێبەرانێك کە بەرنامەی خەباتیان دارشتووە و ئەوانەی کە ئەم بەرنامانەیان بەئەنجام گەیاندووە. هەموو ئەم کەسانە دەبێ دڵگەرم بکرێن، گرنگی کار و رۆڵیان لە رێگەی سەرکەوتندا، وەبیریان بێننەوە.

لەوانەیە رێبەرێك وریاترین وکەم وێنەترین تاکی دونیا بێ، بەلام هەموو بلیمەتی و لێهاتوویییەکانی بە بێ کردەیی کردنی ئەندێشەکان و داهێنەرییەکانی لەلایەن خەڵك و شوێنکەوتووانی خەباتەوە، لەنێو دەچن. نرخ دانان و بایەخ پێدان بە کردەوەی تاکەکان، دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئەوان پاڵنەرێکی زێدەتر بەدەست بێنن، بەم باوەڕە دەگەن کە بوونیان بۆ سەرکەوتن گرینگە، خەبات پێویستی بە بەشداریی ئەوانە و لە هەوڵ و تێکۆشانی ئەوان ئەمەگناسی دەکرێت. تەنیا رێبەرانی سەرەڕۆ و خۆبەزل زانن کە سەرکەوتن بە ئاکامی کردەوەی خۆیان دەزانن و وەك موریدێك سەیری شوێنکەوتوانیان دەکەن، کە تەنیا دەبێ بەدوای دەستوورەکانی ئەوانەوە بن.

وەفاداری:

لە کۆمەڵگای دیموکراتیکدا، بە ئاکام گەیشتنی وەفاداری بە واتا نەریتییەکەی و لەسەر بنەمای گوێڕایەڵی بێ ئەملاو ئەولا، ئاسان نییە. وەفاداری بەوێنەی شەقامێکی دوو سایدییە کە لە بەرێکیەوە خەڵکانێك هەن کە دەبێ بە ئارمانج و رێبەرەکانیان وەفادار بن و لەو بەرەکەی دیکەشەوە رێبەرانێك هەن کە دەبێ لە بیری سەرکەوتنی خەبات و بە ئاکام گەیشتنی داخوازییەکانی خەڵکدا بن. وەفاداری بە واتای بەڵێ قوربان گوتن وهەر بڕیارێك بە بێ گومان و پرسیارکردن بەڕێوەبردن نییە. لە ڕاستیدا قبووڵکردنی فەرمان و دەستوورەکان بەبێ هەڵسەنگاندن ولێ پرسینەوە راست بەمانای خەیانەتە. ئەوەی کە شوێنکەوتوان و خەڵك هەر کردەوەیەکی رێبەران بە رەوا بزانن و

هەموو کارەکانیان بەباش بزانن، زەبرێکی مەرگ هێنەر لەجەستەی خەبات دەدات.[1] وەفاداری پێویستی بە تێگەیشتنە لەم مەسەلەیە کە جیاوازیی بیرورا بابەتێکی ئاسابیە.

کاتێك خەڵك و رێبەران لەسەر مەسەلەیەك جیاوازیی بیرورایان هەیە، پێویستە ئەم جیاوازیی بیرورایانە بەئاسانی لەنێوان یەکتردا بێننە گۆڕێ، بۆ بیروڕای خۆیان بەڵگە و رێگەچارە پێشنیار کەن و شێوازی چاکسازییان بخەنە روو. رێبەران لە بەرانبەر خەڵکدا خاوەن ئەرك و بەڵێنی دوولایەنەن و هەرئەم هەست بە بەرپرسیارەتییەیە کە دەبێتە هۆی ئەوەی کە بڕیارەکان بە شێوەیەکی رەوا بدرێ و لە چوارچێوەی ئامانجی خەبات و بە پشتیوانی خەڵکەوە بە ئاکام بگات. یەکێك لە هۆکارەکانی دژایەتیی تاکەکان لەگەڵ بڕیارەکاندا ئەوەیە کە لە دارشتنیاندا بەشدار نەبوونە و لەکاتی دانی ئەم بڕیارانەدا لەگەڵیاندا راوێژ نەکراوە. لە خەباتە جەماوەری و بەکۆمەڵەکاندا، بڕیاردانەکان تا ئەو جێگەی کە دەلوێ، دەبێ بەشێوەی گرووپی و بەکۆمەڵ بێت. جەماوەر ئەو بەرنامانەی کە بەکۆمەڵ بڕیاری لەسەر دراوە بەگیان و دڵ وەردەگرن.[2] وەفاداری رێبەران کاتێك دەردەکەوێ کە بیروڕای باشترین و لێهاتووترین تاکەکان لە پرۆسەی بڕیاردانەکاندا رەنگ بداتەوە.

ناسینی دوژمنان:

بەو واتایەی کە بچووکترین زانیارییەك کە لە دوژمن لەبەردەستدایە کۆ بکرێتەوە و تاوتوێ بکرێ. هاوکات لەگەڵ کۆکردنەوەی ئەم زانیارییانە، وەڵامی ئەم پرسیارانەش تاوتوێ بکرێ کە دوژمن چۆن بیر دەکاتەوە؟ دژەکردەوە ئاساییەکانی چۆنە؟ لە

---

(١) ئەم مەسەلە لەبارەی خەڵکانێکی وەك ئێمەوە کە هەموو شتێك یان سپی یان رەش دەبینین زۆر گرینگە.لەگۆشەنیگای ئێمە ئێرانییەکانەوە قارەمانەکانی ئێمە یان خاوەن هەموو تایبەتمەندیو خاسمانیگەل پۆزەتیڤن یان سەرتاپایان پرە لەئیرادو هەڵە. بڕیارەکانی ئەوانیش یان لەسەداسەد شیاوی بەرێوەبردنن یان لەبنەرەتدا نادروستو دواکەوتوانەن_ و.

(٢) لەئەساسدا یەکێك لەهۆکارەکانی خواستراوی دیمۆکراسی ئەمەیە کە خەڵك بڕیارگەلێك بەئەنجام دەگەیەنن کە خۆیان داویانە_ و.

رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ بارودۆخی قەیراناویدا چۆن کردەوە لە خۆی نیشان دەدات؟ بیروباوەڕەکانی چییە؟ بایەخ و دژەبایەخە هزرییەکانی ئەو چییە؟

گرینگتر لە هەموو ئەوەیە کە بۆ ئەم پرسیارانە، وەلاّمدانەوەیەکی پسپۆڕانە و دوور لە هەست بدرێتەوە، دوژمنی راستەقینە کێیە؟

تایبەتمەندی و تواناییەکانی رێبەرانی سەرەکی کە بەرپرسیاری سەرکوت و شکستەکانی بزووتنەوە جەماوەرییە دیموکراسی خوازانەکانن، چییە؟

بەناسینی دوژمن و شرۆڤەکردنی تواناییەکانی، دەتوانین کردەوە و بڕیارەکانی پێشبینی بکەین.

ئەزموون (تاقی کردنەوە)، رووناکی رێی داهاتوو:

ئەو شێوازی کردەوەیەی کە پێی میتۆد و رێچکەی کارەکانمان تاقی بکەینەوە، دژوارترین و پڕ تێچووترین میتۆدە. لە حالێکدا باشترین و کارامەترین میتۆد ئەوەیە کە لەکردەوە و هەڵەکان وسەرکەوتنەکانی دیتران ئەزموون وەربگرین. بۆ هێندێ لە تاکەکان کە توانایی فێربوون و ئەزموون وەرگرتن لە هەڵەکانی خۆیان نییە، تاقی کردنەوەی راستەوخۆ مامۆستایەکی باش نییە. لەم سالاّنەی دواییدا سەرچاوە و کتێبگەلێکی باش لەسەر شێوازەکانی خەباتی ناتوندوتیژی و رێگەچارەکانی خراوەتە بەردەست. خەڵك و رێبەرانی خەباتی جەماوەری پێویستە بە کەڵك وەرگرتن لە ئەزموونەکانی دیتران گرینگی بدەن و لە ئەزموون کردنی هەر میتۆدێك لەلایەن خۆیانەوە خۆببوێرن، تا تێچووەکانی خەبات کەم بێتەوە . لە ولاّتە جیاجیاکاندا، هێندێ رێکخراوی جەماوەری هەن کە زانیاری و ئەزموونەکانی ولاّتی خۆیان لە خزمەت نەتەوەکانی تردا دادەنێن.

لە قۆناغە جیاجیاکانی خەباتدا، پێویستە رێبەران راپۆرتێك بەناو" ئەزموونە فێربووەکان" ئامادە بکەن، تا توانایی و لاوازییەکان تاوتوێ بکەن و لە دووپاتکردنەوەی هەڵەکان لە داهاتوودا پێشگیری بکەن. بەهێندێ ئەزموونی کاتی و بیرکردنەوە لە خەباتی ستراتیژیك، رێبەران ناتوانن ببنە کەسانێکی بەرنامەداڕێژ بە کردەوەی ستراتیژیکەوە، بەڵکو ئەم شارەزاییە پێویستی بە ئەزموونی کەسەکی و

جێگرتن لە شوێنگەکانی خەباتدا بە شێوەی راستەوخۆ، یان سەردان و کەڵك وەرگـرتن لە ئەزموونی خەڵکی ترە.

باشترین کەڵك وەرگرتن لە تواناکانی تاکەکان:

ڕێبەران پێویستییان بەوەیە کە باشترین و لێ وەشاوەترین تاکەکان بۆ بەرپرسایەتییە گرینگەکان هەڵبژێرن. بۆ ئەوانەی کە مێژووی شەڕی دووەمی جیهانییان خوێندۆ تەوە، نـاوی ژنـڕاڵ پـاتۆن[1] و ئایزێنهـاور[2] ئاشـنایە. هـەرکام لـەوان بەرپرسـایەتی و توانایییـەکی تایبـەتییان لەبـەرەی هاوپەیمانەکانـدا لـەخۆیان پیشـان دا. پـاتۆن فەرماندەیەکی هەڵکەوتە و لێ وەشاوە بوو کە کاروانە سەربازییەکانی خـۆی بـۆ شـەڕ لەگەڵ دوژمن لەبەرەی شەڕدا بەشێوەیەك ڕێنمـایی دەکـرد کـە ئەگـەر لـەجێی ئـەو، فەرماندەگەلێکی دیکە دەبوون، چالاکییە نیزامییەکانیان بەهۆی سنووردارێتی شەڕەوە بە محاڵ دەزانرا. ئەو فەرماندەیەکی زیرەك و جێگای ڕێز بوو. ئەگەر بەهۆی لێهاتوویی و تواناییە نیزامییەکانی ئەوەوە نەبوایە، بەدڵنیایییـەوە دەبـوا بـەهۆی ئـەو کـردارە خۆبەزلزانانە و سووکایەتییە بـێ شـەرمانەیەوە کـە کردبوویـە هێنـدێ لـە فەرمانـدە نیزامییەکان، لە بەرەی شەڕ دەربکرایە. لە سۆنگەیەکی ترەوە ئایزێنهـاور لـە زەیـنی خەڵکدا، وێنەی ئەفسەرێکی ناوەندی بەتوانا و بەئـەزموون بـوو کـە ورەی هاوکـاری، هاوفکری و هەڵکردنی لەگەڵ خەڵکی تردا بوو. بەهۆی ئەم تایبەتمەندیگەلەوە، ئەو بوو بە فەرماندەی بەرەی شەڕ بۆ رزگارکردنی ئەورووپا. ئەو بەهۆی تایبەتمەندیگەلێکەوە کە هەیبوو، لێ هاتوویی ئەوەی بوو کە هاوکات هێـزە نیزامییـەکانی وڵاتـە جیاجیاکـان فەرماندەری بکا و بۆ شەڕ لەگەڵ ئاڵمانییەکاندا ڕێنماییـان بکـات. ئـەم شـەڕە بـە دژوارترین شەڕی نیزامیی مێژوو ناوی دەرکردووە.

ئەم نموونە پیشان دەدات کە ڕێبەرانی هاوپەیمانـەکان ئەفسـەرێکی فەرمانـدەییان بەهۆی لێ هاتووییە تاکە کەسییەکانییەوە لە هاوئاهەنگی و هاوکاری لەگەڵ کەسانی دیکەدا بەسەر فەرماندەیەکی زیرەکـی شـەڕکەردا لەسـەر تـر دادەنـێن و گـەورەترین چالاکیی مێژووی پێ دەسپێرن.

---

(1) Patton
(2) Eisenhower

لە خەباتە ناتوندوتیژییەکانیشدا هەربەم شێوازەیە. پێویستە ڕێبەرەکان توانـایی و لێ هاتووییەکانی تاکەکان بەباشی بناسن و بۆ بەدەستهێنانی باشترین ئاکام کەڵکیان لێ وەرگرن.

ڕێبازی ڕێبەرەکان:

ڕێبازی ڕێبەران لە پانتایی توتالیتاریزم و دەسەڵاتخوازیی پاوانکراوەوە تا ڕێبازی دیموکراسی _کە باوەڕی بە بڕیاردانی بەکۆمەڵ و تەگبیر هەیە بگۆڕە. ڕێبازی ڕەچاوکراوی ڕێبەرەکان بەستراوەتەوە بە بارودۆخەوە. هۆکارێکی دیکە کە لە ڕەچاوکردنی ڕێبازی ڕێبەراندا کاریگەری هەیە، وەك یەك بوونی ڕێبازە لەگەڵ پێکهاتەی کەسێتیی ڕێبەراندا.

بەشێوەی گشتی، لەسەرەوەتربوونی ڕێبەرانی دەسـەڵاتخواز و کارامـەیی ئـەوان لـە بارودۆخی خوارەوەدا دەردەکەوێ:

* لە بارودۆخی قەیراناویدا کە پێویستە بڕیارەکان زووتر ڕەچاو بکرێن.

* لەدۆخێکدا کە سیستەمی ڕێکخراوەییـەکی بـاش بـوونی نییـە و تاکـەکانیش ڕێبەرانی خۆیان بەباشی ناناسن.

* لە کاتێکدا کە خەبات شکستی هێناوە و تاکەکان نیازیان بەم باوەڕە هەیە کـە ڕێبەری ئەوان بەباشی دەزانێ کە چ پەرچەکردارێك دەبێ ئەنجام بدات.

* لە بارودۆخە قەیراناوییەکان کە دەرفەتی پێویست بۆ ڕاوێژکردن لەگەڵ دیتران و هاوفکری بوونی نییە، ئەگەرچی بۆ ئەم بارودۆخگەلـە دەبـێ بەرنامـەی شـیمانەیی و قەرەبووکردنەوە لە پێشدا ئامادە بکرێ، بـەڵام بڕیـار بـۆ جـێ بـەجێ کردنیـان دەبـێ بـەخێرایی ڕەچـاو بکـرێ و بڕیـارە تاکتیکییـەکان بـە خـوارترین ڕیزەکـانی گـرووپ بگەیەندرێت.

* لە بەرانبەر ئەم بەسەرەوەبوونەدا، کەم و کورتیگەلێکیش لە مودێلی بڕیـاردانی ناوەندگەرادا هەیە. بەپێچەوانەی بارودۆخی نیزامـی و جـەنگی کـە تاکـەکان لەسـەر بنەمای یاسای نیزامی ناچـارن فەرمانـەکان بـەڕێوە بـەرن، لـە خـەباتی جـەماوەریی ناتوندوتیژیدا، خەڵك ناچار بە بەرفەرمانی نین و کەسیش ناتوانێت ئەوان ناچـار بـەوە

بکات کارێك بەزۆر بەڕێوە ببەن. ئەوان تەنیا بەم هۆیەوە کارێـك بـەڕێوە دەبـەن کـە بەئەنجامدانی باوەڕیان هەیە (ئەگەرچی لەهێندێ لە کولتوورەکاندا، خەڵك تەنیا بـەم هۆیە کە شوێنکەوتەی ڕێبەرەکانن و دەبـێ دەسـتوورەکانی ئـەوان بـەڕێوە ببـەن، بـۆ بەئەنجام گەیاندنی فەرمانەکانی ئەوان تێدەکۆشـن). ئەگـەر خـەڵك لـە بڕیاردانەکانـدا بەشدار بکرێن و بەم باوەڕە بگەن کە لە پڕۆسەی بڕیارداندا ڕۆڵیان هەیە، زۆر چالاك تر و کاریگەرتر لە خەباتەکاندا بەشداری دەکەن، چونکوو دەزانن لە ئەگەری سەرکەوتنندا، بڕیارەکانی ئەوان بە ئاکام گەیشتووە.

لەسەرەوەتربوونی ڕێبەرانی دیموکرات و کۆخواز لە مەدایە کـە ورەی بەشـداری لـە شوێنکەوتوانی خەباتدا دەبەنە سەرەوە، بەم هۆیە کە لە بڕیاردانەکاندا بەشدار بوونـە. توانایی تاکەکان لە نوێ گەریدا بەهێز دەبێت، لە بابەتگەلێکدا کە کاتی پێویست لـە بەردەستدا بێت ڕێبەر دەتوانێ بە ڕاپرسی لەتاکەکان (بۆنموونە بەشێوەی تۆفانی زەینی) بەکەڵك وەرگرتن لەتوانایی ئەوان گرفتەکە چارەسەر بکات.[1]

یەکێك لە ئاکامەکانی ئەم بەڕێوەبەرییە ئەمەیە کە تاکەکان دەزانن بڕیارەکان بۆچی و چۆن ڕەچاو کراون و ئەم میتۆدە دەبێتە هۆی بەرز بوونەوەی هەسـتی بـاوەڕپێکردنی دوولایەنە و ڕاستبێژیی گرووپ.

ئەم شێوازی ڕێبەرییە، کەم کەم هەستی باوەڕپێکردن و قبووڵکردنی ڕێبـەر لـەناو تاکەکانی گرووپدا پێك دێنێت و بۆ پـەروەردەکردنی تواناییـەکانیان بـۆ ڕێنمـایی و ڕێبەریی کۆمەڵگای دیموکراتیکی داهاتوو یارمەتییان دەدات .

لە مودێلی ڕێبەریی دیموکراتیکدا هێندێ لاوازیش هەیە. یەکەم ئەوەیە کە، ئەگەر ڕێبـەر هێنـدێ لـە تایبەتمەندییـە سـەرەکییەکانی ڕێبـەری نـەبێت، لاوازییـەکان خۆدەردەخەن[2] و دووەم ئەوەی کە پڕۆسەی بڕیـاردان کاتێـك کـە بـیروڕا و ڕوانگـەی

---

(١) شێوەی تۆفان(زریان)ی زەینی لەسەر ئەم بنەمایە داڕێژراوە کە تاکەکان بێ ئەوەیکـە لەپێشـدا لەبابـەتی کۆبوونەوەکە ئاگادار بن لەو کۆبوونەوەدا حازر دەبن‌و بێ بیرکردنەوەو بێ ئەوەیکـە بکەونـە ژێـر کارتێکـەری بیروباوەڕی کەسانی دیکەوە، ئەوەڵێن چەخماخە(پزیسك)ی فکرییەك کە لەزەینیاندایە دەیخەنە ڕوو __ و.

(٢) هەڵبەت ئەم بابەتە پێش لەوەی کە لایەنێکی نگەتیڤی دێموکراتیك بێت، هێزێکە چونکوو لاوازییـەکانی ڕێبەر پێش لەبەڕێوەبردنی کارەکان ئاشکرا دەبێت کە ئەمە خۆی لە خەرج‌و خەسـارەتە شـێمانەیییەکان کـەم دەکاتەوە - و

جیاجیا لە نێوان ئەندامانی گرووپدا هەبێت، زۆر درێژە دەکێشێت.

جیا لەوشێوە بەڕێوەبەرییە کە ڕێبەران بۆ خۆیان ڕەچاوی دەکەن، یەکێك لە ئەرکەکانی ئەوان ڕاهێنانی ئەندامانی گرووپەکەیە. بەو واتایەی کە دەوروبەرەکانیان لە ڕەوتی بڕیاردانەکاندا ئاگادار بکرێنەوە و بزانن کە بۆچی هێندێ لە زانیارییەکان لە هێندێکی دیکە گرینگترن و هەروەها توانای بڕیاردانی تاکەکان بە ڕادەربڕین زیاد دەبێت. هەڵبەت پێویستە ڕادەربڕینەکان هەڵسەنگێندرێن و هەلاجی بکرێن تا تاکەکان لە لاوازییەکانیان تێ بگەن.

بەواتایەکی دیکە پێویستە ڕێبەر، مامۆستا و ڕاهێنەری ئەندامانی گرووپ بێت. ڕاهێنانی تاکەکان لە هەموو ئاستەکان لە ڕەوتی خەباتی ناتوندوتیژیدا، دەبێتە هۆی زیاتربوونی متمانە، ڕاستبێژی و هەستی دەروەستی. ڕێبەرێك کە بە پەروەردەکردن و بردنەسەرەوەی لێهاتووییەکانی تاکەکانی گرووپ و دیاریکردنی جێگر _ بۆ ئەو کاتەی کە بەهەر هۆیەکەوە خۆی لە خەباتدا بەشدار نییە _ هەنگاو هەڵ نەهێنێتەوە، ڕێبەرێکی شیاو نییە.

دۆزینەوەی سەرچاوە و هۆکارە بنەڕەتییەکانی ترس:

ترس لە پێکدادانی فیزیکی، هەستێکە کە هەموو مرۆڤەکان لە درێژەی ژیانی خۆیاندا ئەزموونیان کردووە. تا کاتێك کە دەرەنجام و سەختیی پێکدادانە فیزیکییەکان لە زەینی تاکەکاندا بمێنێتەوە، کاریگەریی نگەتیڤ لەسەر کردەوە و دەروونی ئەوان دادەنێ.

یەکەم هۆکارێك کە خەڵك بە گوێرایەڵیی دەسەڵاتدارانی سەرەڕۆ ناچار دەکات، ترس لە ئازاردان و تەمێ کردنە. ترس لە لێدان وکوتان و کەم ئەندام بوون زۆر سامناکترە لە ترسی لە دەستدانی پیشە یان بڕینی مووچە و پاداش.

ترسی لە دەستدانی گیان، ترسێکی دەروونییە و تەنیا ئەو کەسانە هەست بەم ترسە ناکەن کە بە پیرەوەچوونی مەترسی بەشێوەی سروشتی و زگماکی وەکو لە باوەش گرتنی منداڵێك هەست پێ دەکەن. زۆربەی خەڵك لەم نوکتە خافڵن کە ترس، وەڵام و دژکردەوەیەکی سروشتییە بە هەڕەشەی هەست پێکراو. ترس دژکردەوەیەکە کە بەشێوەی

ژێنێتیکی لە مێشکی ئێمەدا بوونی هەیە، تا لە بەرانبەر هەڕەشە مەترسیدارەکاندا بەرگری لە خۆمان بکەین و ژیانی خۆمان رزگار بکەین.

ترس وەلاّمێکی سروشتییە بۆ هەرەشەکان و هەموو گیانلەبەرەکان لێی بەهرەمەندن. بەهۆی ئەم زکماکی و سروشتی بوونەیە کە نەترسین نیشانەی بایەخی ئاکاری و لەسەرتربوونی تاکەکەسی نییە و شەرم نییە بۆ ئەو کەسەی کە ترساوە سەرکۆنەکردنیشی پێویست نییە.

ناسینی ترس لە گرەوی ناسینی هاندەرە پێکهێنەرەکانیدایە. کاتێك ئێمە لە بوونی شیمانەیی مەترسیی فیزیکی ئاگادار دەبینەوە، جەستەی ئێمە بەشێوەی سرشتی بۆ بەرگری لە خۆی ئامادە دەبێت. سرشتی ئێمە دوو رێگەچارە لەبەردەمماندا دادەنێت_ هەڵهاتن یان شەڕکردن کە زۆرجار هەڵهاتن باشترە. ئەم وەلاّمە سروشتییە لەناو زیندەوەرەکانیشدا هەیە کە بەهەست کردن بە مەترسیی مردن هەڵدێن.

لەهێندێ بابەتدا هاندەرەکانی ترس ئەوەندە توندن کە دەبنە هۆی لەکار کەوتنی سیستەمی بەرگریی جەستە و بوونەوەری ترساو، بەچەشنێك وێستاو و نەبزوو(مێخ رێژکراو) دەبێ کە تەنیا چەك بۆ بەرگریی لە خۆی لە هێرش نەکردن یان چاوپۆشی لایەنی بەرانبەریدا دەبینێ.

مرۆڤ بەشێوەی سرشتی بە توانای ناسینی دەرەنجامەکانی مەترسی تەیارە و دەتوانێ بە کەڵك وەرگرتنی هەرچی زیاتر لە عەقڵ بەبەراورد لەگەڵ سرشتدا، دەستی بە رێگەچارەگەلێك بگات بۆ بەرەنگاربوونەوە لەگەڵی دا.

بەناسینی دەرەنجامەکان و هۆکارەکانی ترس، دەتوانین لەکاتی رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ دۆخی مەترسیداردا، ئەو کاریگەرییانەی کە ترس لە دەروونی ئێمەدا پێکی دێنێ، لەناو ببەین.

دەروونناسی ترس:

هێما و نیشانە "فیزیکی"یەکانی ترس ئاکامی زێدە بوونی دەردراوەکان لە بەشی هاودڵ(سەمپاتیك)ی سیستەمی دەمارییەوەیە. ئەم دەردراوگەلە دەبێتە هۆی چوونەوەیەکی دەمارەکانی پێست و دەمارەکانی دەروون، کە ئەمە خۆی دەبێتە هۆی زیادبوونی هەناردنی خوێن بۆ ناو دڵ و ماسوولکەکان (زیادبوونی فشاری خوێن).

ترس هەروەها دەبێتە هۆی زیاتر لێدانی دڵ و توندتر بوونی و هەروەها زێدە بوونی رادەی هەناسەدان(بۆ ناردنی ئۆکسیژنی زیاتر بۆ ماسوولکەکان). دنەدانی سەمپاتیك دەبێتە هۆی رژاندنی(تەرەشوح) ئادرنالین لە تۆمۆری سەرگورچیلەوە کە ئەم دەردراوانە لەپاڵ هۆرموونەکانی دیکەدا دەبێتە هۆی ئازادبوونی تا رادەیەکی زۆر و زەوەند گلۆکۆز لە جەرگەوە بۆ ناو سوڕی خوێن. ئەم رەوتە دەبێتە هۆی دروست بوونی وزە بۆ ماسوولکەکان.

کاتێك ئەم قۆناغە لە حاڵی تێپەڕین دایە، مرۆڤ هەوڵ دەدات خۆی بۆ بەرنگاریی ئامادە بکات و جەستەش لە هەوڵدایە بۆ رزگارکردنی خۆی لە برینە جەرگبڕە شیمانەییەکان. شانە(خانە) ماسوولکەییەکانی کۆتایی ریخۆڵە و میزڵدان لە حاڵەتی هەڵپەسێراودا دەمێننەوە کە لەهێندێ بابەتدا دەبنە هۆی هاتنەدەرەوەی خۆنەویستانەی(نائیرادی) پیسی و میز.

مرۆڤ ئەم ئەزموونانەی تێپەڕاندووە و تەنانەت بۆ ئەوانەش دەستەواژە و چەمکگەلێکیشی دروست کردووە، وەکو"لە ترسا زاورم تۆقی"، "لە ترسا توکی جەستەم رەق بووە یان راسبووەتەوە"، یان "لە ترساخۆمم ...".

راستییەکەی ئەمەیە کە مرۆڤ لە کاتی رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ بارودۆخی مەترسیداردا دەترسێ و خۆی دەدۆڕێنێ، بەڵام دەرکەوتنی هێماکان و نیشانەکانی ترس لە روومەتدا، نابێ ببێتە هۆی شەرمەزاری، چونکوو ئەمانە نیشانەی کاردانەوەی دروستی ئەو غەریزە سرشتییانەیە کە بۆ بەرگری لە مرۆڤ کار دەکەن.

زاڵبوون بەسەر ترسدا:

ستراتیژی خەباتی ناتوندوتیژی پێویستی بە خواست و ویستی گشتییە و بۆ بەدەستهێنانی ئەم بابەتە هەموو خەڵك دەبێ بەسەر ترس و دەرەنجامەکانیدا زاڵ بن کە ئاکامی ئازاردانە توندوتیژانە و فیزیکییەکانە بۆ سەرکوتکردنی خەبات. بەدڵنیاییەوە ئەگەر مرۆڤ بەسەر پاڵنەرەکانی ترسدا زاڵ بێت، زنجیرەی ئەو رووداوانە کە دەبنە هۆی پێکهاتنی ترس لە دەروونی مرۆڤدا لەناو دەچن. رەنگە ساکارترین و پاشکەوتووترین

شێوازی بەرەنگاری لەگەڵ ترسدا، چاو نووقاندن لەسەر راستییەکانی ناو کۆمەڵگا و هەڵهاتن لە بارودۆخی هەنووکە بێت.

بە بەکارهێنانی ئەم شێوازە، یەك بەیەکی تاکەکانی ئەم کۆمەڵگایە وەکو ئەندامی تەنیا و پەرتەوازە، بەدوور لە هیچ یەکگرتنێك تەنیا شایەتحاڵی درێژەی دۆخی هەنووکە دەبن و بەخۆ دوورگرتن لە باسکردنی داخوازییەکان، لە هەرمەترسی و دۆخێکی مەترسیدار خۆیان دوور دەگرن. بەڵام لە درێژەی ئەم بەشەدا هەوڵ دەدەین تا بە خستنەبەردەستی شێوازەکانی زاڵبوون بەسەر ترسدا، دەرەتانی کەرەستەی بەرهەڵستکارییەکان پێك بێنین. هەڵبەت شیکردنەوەی ئەم خاڵە گرینگە کە مەبەست لە کەرەستەی دژایەتییەکان، ئامێر بەشێوەی مەدەنی و ناتوندوتیژانەیە.

رێگەچارەیەك کە هەوڵ دەدەین بیخەینە روو، رێگە چارەیەك لەسەر بنەمای بەرنامەرێژی رێکوپێك بۆ رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ترس و لەناوبردنی دنەدەرەکانییەتی تا بە پشت بەستن بە بەرنامەڕێژی، دوژمن لە پێکهێنانی هاندەرەکانی ترس رابگرین.

ئەم رێگەچارانە بە چڕبوونەوە لەسەر شێوازگەلێك گەڵاڵەکراون کە دەبنە هۆی کەم بوونەوەی پێشهات و رووداوگەلێك کە دەبنە هۆی هاتنەکایەی بارودۆخی تۆقێنەر و دڵەڕاوکێ هێنەر.

یەکێك لەو رێگەچارانەی کە دەبنە هۆی کەم بوونەوەی ترسی خەڵك لە کاتی خەباتی جەماوەریدا، وردبوونەوە لە هەڵبژاردنی شوێن وکاتی کۆبوونەوەکاندایە. خاڵێکی دیکە ئەمەیە کە رێبەران و چالاکان، دەبێ لە ماوەی کۆبوونەوەکاندا بە بەهێزکردنی ورە و بردنەسەرەوەی هیوای سەرکەوتن و سەربڵندیی خەڵکەوە خەریك بن و پێش لەوەی کە هێزە دژە شۆڕشەکان هێرش بکەنە سەر کۆبوونەوەکان، بڵاوە بە خەڵکەکە بکەن.

یەکێکی دیکە لەو شێوازانەی بۆ خەباتی جەماوەری بەسوودە و بە کەمبوونەوەی ترسی جەماوەر یارمەتی دەدا، ئەمەیە کە هاوکات لە شوێنە جیاجیاکانی شاردا کۆبوونە بکرێ، تا لەم رێگاوە توانایی هێزە ئەمنییەکانی رژێم دابەش بێت و لە ئاکامدا هێزی سەرکوتگەری ئەوان کەم بێتەوە.

خافڵگیربوون زۆرجار دەبێتە هۆی ترسانن. ئامادە کردنی هێزەجەماوەرییەکان و بەهێزکردنی ورەی ئەوان بۆ خەبات لە خافڵگیربوون پێشگیری دەکات. ئەم ئامادەسازییە بریتییە لە وەبیرهێنانەوەی ئامانجەکانی خەبات بە خەڵك، دانی زانیاریی رێکوپێك لە

ڕێژەی هێزەکانی پۆلیس بەوان، بەرنامەڕێژی ڕێکوپێك بۆ دژکردەوە و دیاریکردنی کاتی پێویست بۆی و هەروەها بەڕێوەبردنی هێندێ پرۆڤە پێش لە کۆبوونەوە. هەنگاوی لەباری دی ئەمەیە کە بۆ خەڵك روون بکرێتەوە کە لە ماوەی کۆبوونەوەکەدا، لەوانەیە ئەوان لەگەڵ هێزەکانی پۆلیسی دژە شۆڕشدا ڕووبەڕوو ببنەوە. تەنانەت لەم بارودۆخەدا باشتروایە کە دۆخی فیزیکیش بۆ ئەوان روون بکرێتەوە“ وەکو ئەوەی کە لەوانەیە دەنگی وێکەوتنی تێلاّ (شوشکە) لە کالان خراوەکان ببیسن و بریقەی سەرەنێزەی سەر چەکەکان ببینن. ئەم ریگاخۆشکردنە بە ئامادەبوونی زیاتری خەڵك یارمەتی دەدات. لە ماوەی کۆبوونەوە تێکەڵ بەرێپێوانەکاندا خەڵك دەبێ بە دەستە و گرووپی جیاجیا دابەش و ڕێك بخرێن و چالاکیگەلێکی روونیان پێ بسپێردرێ.

پێکهێنانی ڕێباز و ڕێنیشاندەرێك بۆ یەك بەیەکی تاکەکان تا بزانن کە لە بارودۆخی قەیراناویدا چۆن دەبێ کار بکەن، یەکێك لە هەنگاوە بنەڕەتییەکانی خەباتی جەماوەری بۆ زیاترکردنی تەکووزییە. چالاکییە گرووپی و هاوئاهەنگ کراوەکان بەتایبەت لە دۆخێکدا کە گرووپ لەژێر فشاردایە، بەبێ بوونی سیستەم و ڕێسا، کاریگەر نابن.

خەڵك دەبێ جیاوازیی نێوان کۆبوونەوەی کەسانی نادەروەست و کۆبوونەوەی ئەو خەڵکە بزانن کە هەوڵیان گەیشتنە بە ئامانجێکی دیاریکراو.

زەقترین نموونە لەم بوارەدا پرۆڤەیەکە کە لەقوتابخانەدا بەناوی "مانۆڕی ئاگرکەوتنەوە" بەڕێوە دەچێ. لەم پرۆڤەیەدا قوتابییان لە دەستەگەل دیاریکراودا ڕیز دەبن و بەرەولای دەرگاکانی رۆیشتنەدەرەوە و شوێنە بەر بەتاکەکان ڕێنوێنی دەکرێن. لە یەك یان دوو خولەکدا نزیکەی سەد قوتابی لە ئاگر رزگاریان دەبێ. لەم بارودۆخەدا مامۆستایان دەزانن کە بە چ شێوەیەك و لە چ کاتێکدا، چ کردەوەیەك دەبێ ئەنجام بدەن و قوتابییەکانیش لە ڕێنوێنییەکانی ئەوان پێڕەوی دەکەن. ئەم بارودۆخە لەگەڵ ئەو کاتانەدا کە ئاگرکەوتنەوە لە سینەماکان وگازینۆ(کلووپ)کاندا روو دەدات، هەڵسەنگێنن“ جەماوەر هاوکات لەگەڵ یەکتردا بەرەولای دەرگاکانی رۆیشتنەدەرەوە هێرش دەبەن، لە ئاکامدا ڕێژەیەکی زۆرکەم سەرکەوتوو دەبن خۆیان رزگار بکەن و لە زۆر کاتدا کەس رزگار نابێت و هەموو تاکەکان لەناو دەچن. ئاکام لێوەرگرتن ساکارە“

پێویسته ڕێبەران بەرنامەیەکی باش ئامادە بکەن و هەموو جەماوەری بەڕوونی لێ ئاگادار کەنەوە و لەکاتی خەباتدا لە بەرەوپێشچوونی بەرنامەکەیان دڵنیا بن.

باوەڕبەخۆبوونی ڕێبەران دەبێتە هۆی زیادبوونی باوەڕبەخۆبوونی خەڵك و کاتێك کە خەڵك باوەڕبەخۆبوونیان بەدەست هێنا، کەمتر هەست بە ترس و دڵەڕاوکێ دەکەن. تازەهاتووەکان دەبێ بەراهێنانی باش بگەنە باوەڕبەخۆبوونی پێویست و بەگواستنەوەی ئایدیال و ئامانجەکانی خەبات بۆیان و تێگەیاندنی ئەم بابەتە کە ڕێبەران بەدوای بە ئاکام گەیشتنی داخوازییەکانی خەڵکەوەن بۆئەوەی پاڵنەری تاکەکان بەرنە سەرەوە.

لێك تێگەیشتن، بیروڕاگۆڕینەوە و ڕاگەیاندن پێویستە بە باشی بەڕێوە بچێ. بۆنموونە ئەگەر بێت و یەکێك لە ڕێبەرانی خەبات بڕیار بدات تا لەریزی یەکەمی خۆپیشاندانەکاندا بوونی نەبێت، پێویستە بەئاگاداری دیتران بگەیەنێ و هۆکارەکەیشی شی بکاتەوە تا پێش لە خراپ تێگەیشتن بگیردرێت (ئەو دەتوانێ بە ڕوونی بڵێ، ئەگەر بێت و لە ریزی یەکەمدا بم لە ڕەوتی گشتی خەبات دوور دەکەومەوە و ناتوانم بە باشی لەگەڵ ڕێبەرانی دیکەدا پێوەندی دروست بکەم و هاوئاهەنگی و هەنگاوی پێویست بۆ پێشگرتن لە زەرەر و زیانەکان هەڵێنمەوە. ئێمە ئامانجی خەبات دەزانین و بە یارمەتی یەکتر بە ئاکامی دەگەیێنین).

ڕێبەران سەرەڕای ئەوەی کە شێوازی کردەوە و مەترسییەکانی خەبات بۆ خەڵك شرۆڤە دەکەن، پێویستە هۆی سەرەکیی کۆبوونەوەی سیاسی و ئامانج لە ئالوگۆڕ و چاکسازیی سیاسیی پێویستیش بۆ ئەوان شی بکەنەوە" وەکو ئەوەی کە ئەم کردەوە تایبەت و کاتییە چۆن لەگەڵ ستراتیژیی گشتی و ئامانجی سەرەکیی خەباتدا پێوەندی هەیە و هەروەها خەڵك ئاگادار بکەنەوە کە هەڵوێستە بچکۆلە و کاتییەکان بۆ هاندانی تاکەکانی دیکە بۆ پەیوەستبوون بە خەباتە و بەم هەنگاوە دیتران تێ دەگەن کە ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ سەرەڕۆییدا مەحاڵ نییە.

لە ڕەوتی بەرنامەڕێژی خەباتی ناتوندوتیژیدا، ڕێبەران دەبێ هۆکارگەلێك بناسن کە دەبنە هۆی پێکهاتنی هەستی تەنیایی و نائومێدی لە خەڵکدا" بۆنموونە لە بەرپاکردنی کۆبوونەوەکاندا، خەڵك دەبێ شانبەشانی یەکتری و لە نزیك یەکترییەوە بن ورەیان بەرز بێتەوە. خەڵك دەتوانن بەگرتنی دەستی یەکتری بەشێوەی زنجیرەیی(یەك لە دوای یەك)و وتنی گۆرانی و سروود ئەم هەستە بەهێز بکەن کە بەتەنیا نین.

لەبەرکردنی جلوبەرگی یەکڕەنگ یان کەڵك وەرگرتن لە هێندێ لە هێماکان، لە باری دەروونییەوە ورەی ئەو خەڵکەی کە بە ئایدیال و بیروڕا و بڕیاری هاوبەشەوە پەیوەست بوونەتە خەباتی ناتوندوتیژییەوە، دەباتە سەرەوە.

یەکێکی دیکە لە بابەتە جێی سەرنجەکان، هەڵسەنگاندن و بەرنامەڕێژی هۆکارگەلێکە کە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی ترس و دەرەنجامە خراپەکانی لەناو ئەو هێزانەی لە دەرەوەی خەباتدان. پۆلیس و هێزە ئەمنییەکان پێویستە ئاگادار ببنەوە کە ئەم ڕێپێوان یان کۆبوونەوەگەلە، ناتوندوتیژانەیە و هیچ مەترسییەك بەرۆکی ئەوان ناگرێت.

بۆنموونە هەڵسوکەوتی دۆستانە، ڕوومەتە ڕووگەشەکان و وتووێژە خۆمانییەکان لەگەڵ هێزە ئەمنییەکاندا زۆر کاریگەرە و بەم شێوە وشەکان و دروشمەکان لە کردەوەدا دێنە دی. ئەو تاکانەی کە لە ڕێگای خزمایەتیی، هاوڕێتی یان پێگەی کۆمەڵایەتی لەگەڵ هێزەکانی پۆلیسدا ئاشناترن، دەتوانن لە سەفی یەکەمدا دابنرێن تا بە هێزە ئەمنییەکان بسەلمێنن کە هیچ هەڕەشەیەکی فیزیکی و توندوتیژانە لەئارادا نییە. دەبێ زۆر ئاگادار بن کە هیچ کەسێکی چەکدار(تەنانەت ئەگەر مەبەست و نییەتێکی تایبەتیشی نەبێت) لەناو ئەو کەسانەدا کە کۆبوونەتەوە نەبێت، چونکوو بوونی ئەم کەسانە و هێندێ لە چالاکییە شیمانەییەکانی ئەوان لەوانەیە ببێتە هۆی مەترسیداربوونی بارودۆخەکە و سەرهەڵدانی پێکدادانی توندوتیژانە. جابۆیە هەموو تاکەکان پێویستە لەگەڵ ئامانجی سەرەکیی خەباتی ناتوندوتیژیدا _ بەدەستهێنانی سەرکەوتن دوور لە توندوتیژی_ ئاشنا بن.

لە زۆربەی کاتەکاندا، دەست پێکردنی پێکدادانی فیزیکی _ هەر چەند بەرتەسکیش، لەلایەن خۆپیشاندەرانەوە_ بەهانەیەکە بۆ هێزە ئەمنییەکان کە دەست بدەنە کوتەك کاری و جوێن‌پێدان بەخەڵك. لەهێندێ بابەتیشدا، هێزە ئەمنییەکان بە هەناردنی هێندێ لە هێزەکانی خۆیان بەشێوەی نەناسراو بۆناو ریزی خۆپیشاندەران، دژ بە هێزە ئەمنییەکان توندوتیژی دەنوێنن تا لەم ڕێگەیەوە بۆ سەرکوتی خوێناوی بەهانە دروست بکەن.(١)

---

(١) ئەم شێوازە بۆ سەرکوتکردنی دژبەران زۆر باوەو لەوڵاتی ئێمەشدا لەو نموونانە هەیە. بۆنموونە تیرۆری دەستکردی شا بەهانەیەك بوو بۆ سەرکوتو ئێعدامکردنی ئەندامانی حیزبی تودە _ و.

لە هەرحاڵـدا لەهێنـدێ بابەتـدا کـە هێـزە ئەمنییـەکان دەسـتەوداوێنی شـێوازی توندوتیژی دەبن و پێکدادانی فیزیکی دێتە ئاراوە، پێویسـتە بەرنامەیـەکی تۆکمـە و رێکوپێك بۆ پشتیوانی لە بریندارەکان و ئازارپێگەیشتووان هەبێ. هەروەها پێویستە لە پێشتر، دەستە و گرووپگەلی پزیشکی و دەرمانیش بـۆ بەئەنجامگەیانـدنی یارمەتییـە سەرەتاییەکان لەبەرچاو گیرابێت.

وەبیرهێنانـەوەی ئـەم راسـتییە کـە هـەنگاوی پێویسـت بـۆ پشـتیوانی کـردن لـە خۆپیشاندەران لەبەرچاو گیراوە، دەبێتە هۆی بەهێزبوونی ورەی ئەوان، بەڵام نابێ تا ئەم ڕادە بەم بابەتە گرینگی بدرێ کـە لـەناو خەڵکـدا هەسـتۆکی(حەساسـییەت) و تـرس بنێتەوە و ئاکامی پێچەوانەی لێ بکەوێتەوە.

باشتر وایە هەرتاکێك جلێکی سپی خـاوێنی هـەبێ بۆئـەوەی وەك بانـد لـە کـاتی پێویستدا بەکاری بێنی و هێندێ دەرمانی سەرەتاییشی پێ بـێ. بۆچـی جلـی سـپی؟ چونکوو بە خوێناوی بوون لەوێنەدا باشتر دەردەکەوی و بۆسوود وەرگرتنە دەروونـی _ پڕوپاگەندەییەکان کارامەیی باشتری هەیە.

هەواڵنێرانێك کە وێنەی زیان پێگەیشتوان دەگرن لە راستیدا پردی پێوەندی نێـوان خەباتگێڕان و راگەیاندنەگشتییەکانن. وێنەیەك لە بریـندارەکان دەتـوانێ خـەبات بـە سەدان ملیۆن کەس لە هەموو جیهاندا بگەیەنێت و ئەوان بۆ پشـتیوانیی جیهـانی لـە خەبات بانگهێشت بکات. خەڵك دەبێ لەم دەرفەتانە، بۆ ئاشناکردنی خەڵکانی دیکـە لەگەڵ ئامانج و ئایدیالەکانی خەباتی ناتوندوتیژانەی خۆیان کەڵك وەرگرن.

هەرکەس دەبێ ئەرکێکی دیاریکراوی لە بەرانبەر رووداوە شیمانەییەکاندا هەبێ و فکری خۆی بۆ ئەنجامدانی گرێ بدات.

پێویستە رێبەران جەخت لەسەر جێبەجێ کردنـی ئەرکـەکانی تاکـەکان بکەنـەوە، چونکوو وردبوونەوە لەسەر ئەرکەکان و وردبینی لە بەئـەنجام گەیاندنیانـدا، شـیمانەی ترسانی تاکەکان لە رووبەڕووبوونەوە، بیسـتن یـان دیـتنی نیشـانە نەناسـراوەکان کـەم دەکاتەوە. لەبەرچاوگرتنی بچـووکترین خاڵـەکانیش یارمـەتیی کەمبوونـەوەی تـرس و کۆنترۆڵکردنیان دەدات. (نموونەی قوتابخانەکە وەبـیر بێنـنـەوە)، پێویسـتە هێنـدێ لـە تاکەکان ئەرکی هاوئاهەنگی و پێکهێنانی پێوەندی لەنێوان ریزە جیاجیاکاندا بـەرێوە ببەن، پێویستە هێندێکیش هێماکان و نیشـانە رەمزییـەکان پێشـان بـدەن. هـەروەها

گرتنی لافیته و دروشم له بەرانبەر روخساردا دەبێته هۆی کەمبوونەوەی ترس، چونکوو دەبێته هۆی ئەوە کە لەبەرچاودا نەبێت، پێویسته هێندێ له تاکەکانیش بە کۆکردنەوەی هەواڵ و نووسینی ڕاپۆرتەوە خەریك بن. هێندێکیش خەریکی دابەشکردنی ئاو لە نێوان خۆپیشاندەراندا _ بۆ پێشگرتن له لاوازی و کەمبوونەوەی تاقەت و وزەی خەڵك_ بن. پێویسته کەسانێکیش ئەرکی ئامادە کردنی دروشمـەکان، سـروودەکان و دەسـپێکردنی ئەوانەیان له ئەستۆ بێ.

لـە روانگـەی تاکەکەسیشـەوە هۆکارگـەلێکی سـۆزداریش هـەن کـە یارمـەتیی کەمبوونەوەی ترس دەدەن_ وەکو قبوولکردنی ئەوەی کە ترس دیاردەیەکی سروشتییە و تاقیکردنەوەی نیشانەی لاوازی و داماوی نییە، بەڵکو کارێکی ئاسـاییبە" یـان بـاوەڕ بەوەی کە ئامانجەکانی خەبات نرخی بە گیان کڕینی مەترسی هەیە و ئەم مەترسـییانە دەبێته هۆی پتەوتربوونی بەڵێنەکان. خاڵێکی دیکە_ دەروەستیی ئاکاری لە بەرانبـەر بەڕێوەبردنی ئەرکێکدایە کە بە تاك سپێردراوە، ئەم دەروەستییە دەبێتە هۆی ورەپێدان بەو.

هەرواکە هەستی نەتەوایەتی لە پێکدادانە نیزامییەکاندا دەبێتە هۆی گیانبازی، بێ باکی و نەترسی، لە خەبات بۆ دیموکراسی و حکومەتی یاساشدا _ وەفاداری بە ئامانجە گشتییەکان، خۆشەویستی بۆ ئازادی، یەکسانی و داهاتوویەکی بـاش بـۆ هـەمووان _ دەبێتە هۆی کردەوەگەلی دلێرانە، بێ باکی و گیان فیدایی.